

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ SONRASI SERMAYE BİRİKİMİ VE
EKONOMİK YÖNETİMİN SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osman DİLBER

EYLÜL-2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ SONRASI SERMAYE BİRİKİMİ VE
EKONOMİK YÖNETİMİN SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osman DİLBER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN

EYLÜL-2024

TRABZON

ONAY

Osman DİLBER tarafından hazırlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Sonrasında Ekonomik Yönetimin Sosyolojik Dönüşümün Analizi” adlı bu çalışma 6.10.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Ahmet MAZLUM	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Osman DİLBER

09.09.2024

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezi, 2017'de Türkiye'de uygulamaya konulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında ekonomik yönetimde yaşanan dönüşümün sosyolojik değerlendirmesini yaparak, sermaye birikiminin dünya kapitalist sistemi içerisindeki etkilerini Türkiye ölçeğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Tez, Türkiye'nin yeni yönetim modeliyle birlikte ekonomik yönetim anlayışındaki değişim ve dönüşümlerin birey toplum ve çevreye dair gerçekleşen “toplumsal sözleşme” bağlamında kapitalizmin evrensel dinamikleriyle ilişkilendirerek ele almıştır.

Kapitalist sistemin tarihselliği ve bu sistemin sermaye birikimine dayalı bağlantısallığı ve işleyişi sosyologlar ve ekonomistler tarafından uzun yıllardır derinlemesine tartışılan bir konudur. Özellikle ulus devletlerin ekonomik yönetim biçimlerindeki değişim ve dönüşümlerin, kapitalist sistemin genel yapısı ve işleyişi üzerindeki etkileri üzerine yapılan değerlendirmeler, bu çalışmaya yön vermiştir. Bu bağlamda, dünya sosyoloji literatüründe Marx'tan Weber'e, Wallerstein'dan Harvey'e, Bourdieu'dan Boudrillard'a, Gökalp'ten Mardin'e, Berkes'ten Boratav'a kadar birçok bilim insanının teorik çerçevesi ve analizleri göz önünde bulundurulmuş, Türkiye'nin son dönemdeki ekonomik yapısının küresel kapitalist sistemle olan ilişkisi daha geniş bir perspektifte tartışılmıştır.

Tez çalışması boyunca bana destek olan aileme, arkadaşlarıma ve bu çalışmayı tamamlamamda yardımcı olan tüm akademisyenlere teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, bu çalışmanın gelecekte yapılacak olan benzer araştırmalara ilham kaynağı olmasını ümit eder, sosyolojik ve ekonomik değerlendirmelere yeni açılımlar kazandırmasını dilerim.

Eylül, 2024

Osman DİLBER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SERMAYE BİRİKİMİ.....	8-44
1.1. Sermaye Birikimi Kavramı ve Kapsamı.....	8
1.1.1. Ekonomik Sermaye	10
1.1.2. Sosyal Sermaye.....	12
1.1.3. Kültürel Sermaye.....	13
1.1.4. Simgesel Sermaye	15
1.2. Sermaye Birikimin Tarihi.....	16
1.2.1. Emek.....	16
1.2.2. Artık Değer	19
1.2.3. Kapitalizm.....	21
1.2.4. Küreselleşme ve Neoliberalizm	25
1.2.5 Küreselleşme Sonrası	32
1.3. Sermaye Birikimine Teorik Yaklaşımlar.....	35
1.3.1. Klasik Yaklaşım.....	38
1.3.2. Neoklasik Yaklaşım.....	40
1.3.3. Marksist Yaklaşım	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPİTALİST SERMAYE BİRİKİMİ VE TÜRKİYE.....	45-98
2.1. Kapitalist Sermaye Birikiminin Düşünsel Tarihi	45
2.2. Kapitalist Sermaye Birikimi Devlet.....	51

2.3. Kapitalist Birikimin Dinamikleri ve Türkiye	58
2.3.1. Türkiye’de Kapitalizm ve Sermaye Birikiminin Toplumsal Yapısı	61
2.3.1.1. Osmanlı Toplumunu ve Asya Tipi Üretim Biçimi.....	61
2.3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişme ve Toplumsal Yapı	68
2.3.1.3. Zaferden Sonra.....	69
2.3.1.4. Devletçilik.....	72
2.3.1.5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Gelişme	75
2.3.1.6. Çok Partili Dönem.....	78
2.3.1.6.1. Demokrat Parti (1950-1960)	78
2.3.1.6.2. Planlı Gelişme (1960-1980)	82
2.3.1.6.3. Neoliberal Politikalara Geçiş (1980-2001).....	86
2.3.1.6.4. AKP iktidarı Öncesi Türkiye	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE GEÇİŞ VE SONRASI SERMAYE BİRİKİMİNİN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNÜN TOPLUMSAL YAPISI.....99-141

3.1. 2017 öncesi AKP ve Türkiye Ekonomisi	99
3.2. 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye.....	108
3.3. Kamu İhale Kanunu ve Merkeziyetçilik İlişkisi.....	114
3.3.1 AKP Dönemi Kamu İhale Yasasındaki Değişiklikler	115
3.3.2 Kamu İhale Yasası ve Neoliberal Sermaye Birikimi.....	117
3.4. 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.....	119
3.5. Değerlendirme.....	133

SONUÇ	142
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	145
----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ.....	154
----------------------	------------

ÖZET

Bu tez, 2017 yılında Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte yaşanan değişimin ve dönüşümünün birey, toplum ve çevre arasında çağlar boyunca inşa edilen “toplumsal sözleşme” bağlamında sosyolojik bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Cumhurbaşkanı Hükümet Sistemi ile sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki rolünün artması, merkeziyetçiliğin güçlenmesi ve sermaye birikimi süreçlerindeki değişim ve dönüşüm, başta Karl Marx, Max Weber, Pierre Bourdieu ve Antonio Gramsci olmak üzere önemli düşünürlerin kavramsal çerçeveleri bağlamında incelenmiştir.

Tezin temel argümanı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile sosyal, kültürel ve ekonomik alanlara dair karar alma süreçlerinde daha merkeziyetçi bir yapı oluştuğu ve sermaye birikiminin devlet güdümünde yeniden içe çöküş ile şekillendiğidir. Marx’ın sınıf mücadelesi ve sermaye birikimi teorisi, bu süreçte sermaye sınıfının güçlenmesine karşı emekçi sınıfların eşitsizlik ve yoksullaşma ile karşıya kaldığını gösterirken, Weber’in bürokratik rasyonalitesi, “toplumsal sözleşme”ye dair karar alma süreçlerinin lider merkezli hale geldiğini vurgulamaktadır. Bourdieu’nün sermaye ve alan kavramları ise devletin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar üzerindeki artan etkisini açıklayarak alt yapı ve üst yapı arasında kurulan bağlantısallıkları açığa çıkarmaya çalışır. İktidar mücadelesinin toplumsal yapılar arasındaki dönüşümünü tüm bu toplumsal değişkenlerin birikimlerini esas alan bağıntılar ile kavramsallaştırılması, sermaye birikimini sosyal, kültürel, simgesel ve ekonomik olarak belirlenimini sağlamıştır. Ayrıca Gramsci’nin hegemonya teorisi doğrultusunda ise devlet, ideolojik rıza üretimi ve ikna yoluyla “toplumsal sözleşme” inşa etmeye çalışmış, sosyal, kültürel ve ekonomik politikaları “milli çıkar” söylemiyle meşrulaştırmıştır.

Tez, ayrıca Türkiye’nin küresel kapitalizmin neoliberal politikalarına eşlik eden çok partili hükümetleri ve sonrasında aynı iktisadi yaklaşımla tek başına iktidar olan AKP’nin, devletle bütünleşerek ekonomideki kontrolünü artırdığı ve bu sürecin sermaye birikiminde derin eşitsizlikler yarattığı sonucuna varmaktadır. Bu analiz, sermaye birikiminin küresel kapitalizmin araçsallaştırmaya çalıştığı devlet aracılığıyla yeniden üretilerek dağıtıldığı ve toplumsal sınıflar arasındaki gerilimin arttığı bir dönemin sosyolojik yansımalarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Sözleşme, sermaye birikimi, iktidar ilişkileri, hegemonya, eşitsizlik

ABSTRACT

This thesis aims to examine the changes and transformations experienced with the transition to the Presidential Government System in Turkey in 2017 from a sociological perspective, particularly in the context of the "social contract" that has been constructed between the individual, society, and the environment throughout history. The increasing role of the Presidential Government System in social, economic, and cultural domains, the strengthening of centralization, and the changes and transformations in capital accumulation processes are analyzed within the conceptual frameworks of prominent thinkers such as Karl Marx, Max Weber, Pierre Bourdieu, and Antonio Gramsci.

The central argument of the thesis is that with the Presidential Government System, a more centralized structure has emerged in decision-making processes concerning social, cultural, and economic fields, and capital accumulation has been reshaped through a state-driven, inward-oriented process. Marx's theory of class struggle and capital accumulation demonstrates that while the capitalist class has strengthened during this period, the working classes have faced growing inequality and impoverishment. Meanwhile, Weber's bureaucratic rationality highlights that decision-making processes related to the "social contract" have become more leader-centered. Bourdieu's concepts of capital and fields explain the increasing influence of the state over social, cultural, and economic realms, unveiling the interconnections between the base and superstructure. By conceptualizing power struggles through the accumulation of these social variables, the accumulation of capital becomes determined across social, cultural, symbolic, and economic dimensions. Additionally, according to Gramsci's theory of hegemony, the state has sought to construct a "social contract" through the production of ideological consent and persuasion, legitimizing social, cultural, and economic policies through the discourse of "national interests."

The thesis also concludes that Turkey, following the neoliberal policies of global capitalism, has witnessed the Justice and Development Party (AKP), which first came to power as part of multi-party governments and then ruled alone, increasingly integrate with the state and enhance its control over the economy. This process has deepened inequalities in capital accumulation. This analysis reveals the sociological implications of a period in which capital accumulation has been redistributed through the state, which has been instrumentalized by global capitalism, thereby increasing tensions between social classes.

Keywords: Social Contract, Capital Accumulation, Power Relations, Hegemony, Inequality

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASKON	: Anadolu Aslanları İş adamları Derneği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EU	: (European Union) Avrupa Birliği
GDP	: (Gross Domestic Product) Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt içi Hasıla
IMF	: (International Monetary Fund) Uluslararası Para Fonu
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği
NATO	: (North Atlantic Treaty Organization) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: (Organization for Economic Co-operation and Development) Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PETKİM	: Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü

TÜSİAD : Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
TUSKON : Türkiye İş adamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP : (United Nations Development) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
WF : (World Bank) Dünya Bankası

GİRİŞ

İbn-i Haldun'dan, Merkantalistlerden, fizyokratlardan, Adam Smith'ten, Ricardo'dan, Marks'tan, Keynes'ten, 21. yüzyıla damgasını vurmuş düşünce okullarından ve günümüzde hala etkilerini sürdüren iktisat bilimcilerden sosyal bilimcilere kadar her düşünür birey, toplum ve doğa arasındaki yaşama dair uzlaşının en temel değişkenlerini belirleyerek, kavramlar üzerinden inşa ettikleri düşünce sistemleriyle yaşamı kavramaya, çözümlemeye ve onu yaşanılabilir kılmaya çalışmıştır.

İbn-i Haldun'un Mukaddime yapıtıyla toplumların sosyal, kültürel, tarihsel ve siyasal yaşamını ekonomik etkinlikler üzerinden değerlendirecek toplumların varoluş sürecinde en belirgin etken olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. İş bölümü ve emek üzerinden insan bilinçli eyleminin yarattığı değerın üretim süreçleriyle birlikte birikimin öncüsü olduğu gerçekliğini ortaya koyarak, toplumların gelişiminde ekonomik olayların temel olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla İbn-i Haldun yaşadığı dönemin bilimsel bilgi aktarımındaki çağımıza ilişkin zafiyetlerine rağmen farklı medeniyetlerin varlığına işaret ederek, medeniyetlere dair gelişmeleri tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücü üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Birey, toplum ve doğa arasındaki ilişkileri bedevi toplum ve hazeri toplum gibi farklı toplumsal yapılara ve bu yapıların dönüşümüne ilişkin alt yapı ve üst yapı ilişkilerini ele alarak sosyolojik düşünce tarihinin öncüsü olmuştur, denilebilir.

İbn-i Haldun'dan günümüze özellikle sermaye birikimi noktasında doğu toplumların değişim ve dönüşümlerini analiz etmemizde öncülük yapabilecek birçok sosyal bilimcinin varlığından bahsedebiliriz. Bizatihi toplumsal yaşamın bağdaşıklığı ve akışkanlığı göz önünde bulundurulunca birçok düşünce yapısına ait ilişkiselliğin kolayca kurulabileceğini görebiliriz. Dolayısıyla Türkiye'deki sermaye birikim süreçlerine ilişkin toplumsal değişim ve dönüşümlerin en temel yapılarını, akademik literatüründe büyük oranda mutabık kaldığı düşünce ekollerinin bağdaşıklığı ve izlekleri üzerinden çözümlemeye çalışacağız.

Toplumların zenginliğinden yoksulluğuna kadar birçok farklı kategoriler altında, o toplumlara dair çözümlemeler yapılır. Batı iktisadi düşünce tarihi içerisinde yer alan merkantalistler dış ticaret fazlalığı ve maden birikimi üzerinden inşa ettikleri görüşleri, liberal öğretinin serbest piyasa anlayışlarıyla ters düşmekteydi. Para biriminin altın ve gümüş olduğu çağlarda değerli madenlerin

olmayışı üzerine dış ticaret üzerinden elde edilen artıklarla kamu yararına yönelik yatırımların artırılmasıyla güçlü bir merkezi devletin olgunlaşacağı anlayışına sahip olan merkantalistler, 17. Yüzyıl sanayi kapitalizminin gelişmesiyle birlikte laissez faire dayanan liberal öğretiyi değişime tabi olmak zorunda kalmışlardır. Kazgan'ın ifadesiyle:

“Ticari kapitalizm hâkim olduğu sürece onun ideolojisini yansıtan hâkim öğreti olmuştur. Fakat ticari kapitalizm içinde gelişen sanayi kapitalizmi İngiltere’de ve Fransa’da, laissez faire,’ gerektirmekteydi. Nitekim, sanayi kapitalizminin bu ülkelerde ticari kapitalizmin yerini alması üzerine, merkantalist öğretisi de bu ülkelerde tarihe karışmıştır. Ancak, 15-18 yüzyıllardaki niteliğiyle tarihe karışsa da savunduğu bazı görüşler ve iktisat politikası önlemleriyle kapitalizmin her aşamasında, bir ya da diğer ülkede her zaman var olmuştur” (Kazgan, 2021:59)

Bilim ve tekniğin ilerlemesi ve aktarım süreçlerinin güçlü bağdaşıklıklar kazanmasıyla birlikte aydınlanma ve sanayi devriminin içselleştirildiği coğrafyalarda, tüm bu süreçlere ilişkin sermaye birikiminin öznesi haline dönüşen sınıflar, ulus-devlet retoriği üzerine kendi uzamsal süreçlerini inşa edebilecek iktidar ilişkilerini de oluşturmuşlardır. İmparatorluklardan ulus devlet yapılanmasına evrilen toplumsal sözleşmeye dair iktidar ilişkileri sermaye birikim çerçevesinde, laissez faire’in inşa ettiği özgür birey ve sivil toplumun kontrol süreçleriyle belirlenmeye başlamıştır. Bizatihi 1648 Vestfalya antlaşması ile Avrupa merkeziliğinin kendi içsel düzen mekanizmalarını inşa etmesi yani hanedanlık, prenslik, imparatorluk veya inanç üzerine oturmuş iktidar anlayışından “devlet” e dair yeni bir kabullenişin birey, toplum ve doğa arasındaki yeni dünya düzeninin izleklerini oluşturmuştur. Thomas Hobbes 1651’de kaleme aldığı Leviathan’ da devleti politik dev olarak görmüş, insan organizması ve ejderha ile benzerlikler kurarak “insan insanın kurdudur” deyişiyle, düzenli bir toplumsal düzenin inşa edilmesini doğal durumdaki eşitlik üzerinden kurgulamıştır. Bu düşünsel anlayış üzerinden inşa edilen yeni güç dengeleri kendini göstermeye başlamıştır. Sanayi devrimi ve aydınlanmanın çağının açtığı ilerici reflekslerle sağlanan birikimlere dair bölüşüm ve paylaşım süreçleri ikna ve rızanın yeniden üretilme süreçleriyle abluka altına alınarak bambaşka bir eşitsizliğin doğal bir durum olarak sunulmasına da ayrıca yol açmıştır. Orta çağ dünyasının kendi içsel karmaşıklığının ardından Vestfalya Antlaşması ile sistemsel bir dönüşüme giren ulus-devlet paradigması, sınırları belirlenmiş devletler arası güç ilişkilerine dair egemenliğin kontrol mekanizmasını, sermaye birikiminin daha büyük ve sınırsız gelişme olanaklarına sahip olan 18. Yüzyıl Britanya’sına bıraktığı gözlemlenmiştir. Doğal eşitlik halindeki kolektif bilinç ve iradenin egemenliğini devlete bırakan insan, sanayi devrimi ve aydınlanma dönemi ile eşitsizliğin normalleştirildiği doğal olma durumunu yaşamaya başlamıştır. 18. Yüzyıl Britanya’sı veya tüm sanayi şehirleri insan emeğinin sömürülmesi ve paylaşım-bölüşüm ilişkilerine dair daha da derinleşen eşitsizlikleri yaşamak zorunda bırakılmıştır. İnsan ve devlet arasında evrimleşen bu toplumsal sözleşmeler, ulusal çıkarlara dayandırılan mal, mülk, zenginlik arayışını belirginleştiren laissez faire’in özgür insan paradigmasıyla eşitsizlikler üzerinden de açıklanmaya çalışılmıştır. Düşüncelerinin en temelinde her şeyin akışkan gerçeklikle kendini yeniden ürettiği anlayışını kavradığımız Rousseau:

“Eskiden zenginliklere bağıydınız, şimdi zenginlerin esiri oldunuz. Köleliği kötüleştirmekten, yoksulluğunuzu artırmaktan başka bir iş yapmış olmadınız. İşte özgür olmadan yoksul oldunuz. Bir insanın düşebileceği en berbat durum da budur.” (Rousseau,1966:121)

Eşitsizliğin akışkanlığını ele alarak yeni bir toplumsal sözleşmenin de yine eşitsizlik üzerine meşrulaştığını ileri sürmüştür. Dünya tarihini eşitsizlikler tarihi olarak ele alan Rousseau, mülkiyetin belirlenimi ile kaybolan eşitliğin birey, toplum ve doğa arasındaki iktidar ilişkilerini belirlediğini savunmuştur. İnsanlık tarihini diyalektik bir bakış açısıyla ele alan Rousseau, üretici güçlerin gelişmesi, maden ve tarım toplumuna geçiş ve mülkiyetin benimsenmesiyle eşitsizlikleri koruma altına alan hukuk kurullarının, bir toplumsal sözleşme olarak dayatılarak ikna ve rıza aracı olarak bilinçlere işlenmesini eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. İlkel toplumlardan günümüz uygar toplumlarına kadar geçen her sürecin kendi içsel özelliklerine dair belirlenmiş eşitsizlikler üzerinden inşa edilmesini dayatılan bu hukuksal süreçler üzerinden değerlendirerek, sermaye birikiminin özsel durumuna dair günümüze ışık tutmaktadır. Dolayısıyla uygar olarak nitelendirdiğimiz günümüz toplumlarının içinde bulunduğu kavga, şiddet, savaş durumlarını doğal insanı esas alarak incelerken, toplumsal, kentsel ve ülkeler arası gelişen eşitsizliklerin bir yok oluşa neden olacağını düşünmüştür. Bu eşitsizlikler en temelinde insan emeğinin üretici güçlerle birlikte gelişerek dönüştürdüğü bilim, kültür, teknik ve sanat üzerinden sermaye birikim süreçleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlanma ve sanayi devrimi sonrası liberal anlatının kapitalist öğretisi yaşamın her alanında kendini mutlak bir gerçeklik olarak dayatmaya başladı. Kapitalist sermaye birikiminin inşa ettiği kurumsal işleyiş birey, toplum ve doğa arasındaki ilişkisel izleklerle sermaye birikiminin kendine içkin yapısı üzerinden farklılıklar göstererek hâkim toplumsal sözleşmenin ana unsuru haline dönüştü. Dolayısıyla kapitalist ekonomik süreçler siyasetin öncü belirleyeni durumu ile siyasetin kendini yeniden üretme potansiyelini de sınırlandırmaya başlamıştır. Kapitalist ekonomi siyaseti belirler ve onun yaratıcı potansiyelini yok eder (Âmin, 2020:13).

“Laissez faire” in özgür bireyi kapitalizmin özü haline dönüşürken iktidar ilişkilerini, sermaye birikimi üzerinden genelleştirilmiş güç ilişkileri sınıf mücadelesi, devlet ve politika üzerinden kurgular. Bu kurgu sermayedarın kısacası sermaye birikimi sahibinin liberal öğretiyi esas alan kapitalist ilişkilerle belirlenmekte olup eşitsizliğin bir doğal durum olduğu gerçekliğine ilişik toplumsal rıza ve ikna süreçleri olarak devam etmektedir. Âmin (2020:16) çalışmasında, “serbestleştirilmiş denilen piyasa, aslında piyasanın ötesindeki tekellerin gücü tarafından düzenleniyor” sonucunu ortaya koyarak, sermayenin genişleyen yapısının sermayedarlar tarafından her durumda kontrol altında olduğunun altını çizmiştir. Dolayısıyla, kapitalizm gündelik hayatın içerisinde emek-değer ve sermaye birikiminin tekelleştiği süreçler arasında kendine içkin denge arayışındaki istikrarsızlıklarla işlemektedir.

Kapitalizm kendini yeniden ürettiği tarih ve liberal öğretiyile, bir kapitalist kavramlar ve eylemler dünyasını da inşa ederek yabancılaştırmanın en saf durumunu da ortaya koymaktadır. Emek güçlerini kontrol eden mekanizmalar tarafından belirlenen üretim ve tüketim süreçleri birey, toplum ve doğa arasındaki yabancılaştırma mefhumunu olağanlaştıran liberal kapitalist öğretinin gündelik hayata ilişkin işleyişidir. Sermaye birikiminin varlığı ve meşrulaştırılması, yabancılaştırmaya dair düşünsel işleyişin toplumlaşmasıyla sürmektedir. Sermayenin yapısal etkinliği çerçevesi, sınırlandırıcı iktidar ilişkilerini de gündelik hayatın içerisine sokarak karşıt birey, toplum ve doğa mücadelelerini de olanaklaştıır. Dolayısıyla tarihin kendi devinimine ait yasalar, liberal kapitalist öğretinin kendinin doğal bir durum olduğuna ilişkin görüşlerini haksız kılmaktadır. Âmin (2020:20) bu doğrultuda sermayenin kendisi ve karşıtlığına ilişkin şu açıklamaları yapmıştır:

Sermayenin saldırısına karşı etkin bir karşı duruş oluşturmaın koşulu, ancak tarihin yanılmaz, kesin, ekonomik yasaların ürünü olmadığının bilincine varılmasıyla mümkündür. Zira tarih söz konusu eğilimlere karşı gelişen toplumsal tepkilerin ve bu tepkiler sonucu oluşan toplumsal güç dengelerinin dayattığı çerçevelerde oluşuyor. Eğer sistemin tek yanlı dayatmalarına itiraz eden örgütlü, tutarlı, etkin karşı hareketleri “sistem karşıtı güçler” olarak tanımlarsak, tarihi yapanın da sermaye birikiminin “saf mantığı” değil, söz konusu mücadelenin etkinliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz, işte söz konusu güçlerin mücadelesi ve dayatması, sermayenin hareketini etkileyip sürecin yönünü belirliyor.

Feodal, askeri, teolojik toplumlardan aydınlanma ve sanayi toplumlarına doğru ilerlerken tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücü büyük toplumsal mücadelelerin ana hatlarını oluşturmuş. İçinde bulunduğumuz çağdaş dünyamızı tarihsel maddeci yaklaşımla ele alarak işçi ve sermayedar arasındaki çelişkiler üzerinden de birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıkları çözümleyen Marks ve Engels (2016:49-50) bir propaganda broşüründe kapitalist toplumsal yapıların uyumsuzluğında aktör olan iki yapıyı ele alır:

Tüm toplumların bugüne kadarki tarihi, “sınıf savaşlarının tarihidir. Özgür yurttaşlar ile köleler, patriciler ile plebler, toprak beyleri ile toprak köleleri, lonca ustaları ile çıraklar, sözün kısası ezenler ile ezilenler sürekli karşı karşıya gelmişlerdir, her seferinde toplumun tümünden devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan, kimi zaman gizliden gizliye, kimi zaman açıktan açığa ama dur durak bilmeyen bir savaşım içinde olmuşlardır.

İnsanlık tarihini ezen ve ezilen arasındaki mücadeleler tarihi olarak biçimlendiren Marks ve Engels üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında ortaya çıkan çelişkileri eşitsizlik üzerinden değerlendirirler. İlkel kapitalist toplumlardaki ilksel birikim ve günümüz liberal öğretilerin kapitalist anlayışıyla bütünleşen sermaye birikimi de meta-emek ilişkisi üzerinden biçimlenerek emek ve sermaye arasındaki eşitsizlikler sosyal, tarihsel ve kültürel olarak açıklanır. Marks Hegel’in “tinsel emek” anlayışını tarihsel maddeci yaklaşımıyla insan emeğinin her yeniden üretimin özü olduğu gerçeğini ortaya koyar. Emeği sadece maddi bir gerçeklik olarak inşa etmeyen Marks düşünsel emeği de insan eyleminin özünde kurgulayarak birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıkları ele alır. İnsan ve doğa arasındaki değişim ve dönüşümün özü olan emek, birbirinden oldukça farklı tarihsel dönemlere özgü toplum biçimlerinin ve üretim tarzlarının

belirleyicisidir. Tarih kendi üretici gücünü coğrafya, teknik ve insan üretici gücü üzerinden yeniden üreterek kendi düşünsel birikiminin de mimarı olarak karşımıza çıkar. Tarih kendine içkin yeniden üretim mekanizmasını yabancılaşmış emek üzerinden biçimlendirirken, Marks ezen ve ezilen arasındaki sosyal ve tarihsel ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

Bütün toplumsal yapının, oradan da egemenlikle bağımlılık arasında ilişkinin siyasal biçiminin, kısacası devletin belirli biçiminin en gizli temelini açığa vuran, her zaman üretim koşullarının efendileriyle doğrudan doğruya üreticiler arasındaki dolaysız ilişkilerdir. Efendilerle üreticiler arasındaki bu ilişki biçimi, her zaman çalışma yöntemlerinin, dolayısıyla da emeğin toplumsal verimliliğin gelişmesindeki belirli bir aşamaya zorunlu olarak karşılıktır (Kapital Cilt III' den aktaran, Bottomore, 2019:145)

Tarihi keza tarihsel eylemin kendini dışa vurmasındaki eylemsel bilinci, insanı kendi emeğinin özü olarak yakalayan Hegel'in düşünsel emeği üzerinden diyalektik bir bakış açısıyla ele alarak, kavramsal olarak oluşturduğu sınıfsal ayrımlar üzerinden birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıkları sınıfsal mücadeleler tarihi olarak aktaran Marks, eşitsizliğin yarattığı birikimlerin işleyişine dair sosyolojik çözümlemenin öncülerinden biri olduğu birçok düşünür tarafından kabul edilmektedir. Birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıkları tarihin içerisinde bir toplumsal sözleşmeye dönüştüren insan emeğinin düşünsel ve maddi tüm unsurları, üretim ve yeniden üretim süreçleriyle bağlantılı olarak ilk üretim sürecinden günümüz üretim ilişkilerine kadar sivil toplumun ve kendisinin yarattığı olan devletin inşacısı olmuştur. Eşitsizliğin belirlediği ilkel üretim süreçleriyle sosyal, kültürel ve tarihsel olarak kendini günümüz çağdaş toplumlara kadar taşıyan üretim ilişkileri tarihin en başından beri tüketim olgusunun gereksinimleri ile hareket etmektedir. Birey, toplum ve doğa arasında insan bilinçli eyleminin yarattığı olan toplumsal sözleşmelerin dışa vurumundaki en temel unsur tüketimin kendisidir. Bu tüketim olgunluğu insan bilinçli eyleminin üretim süreçlerindeki etkin rolü üzerinden gelişerek kollektif bilinç ve bireysel bilinç arasında yaşamın kendisine dair bağlantısallıklar üzerinden seçimler yapar. İnsan bilinçli eylemi toplumun kendisini oluştururken, toplumun içerisinde kendi eşsizliğine dair bir işleyişle, düşünsel ve maddi emek üzerinden tüketime dair bölüşüm ve paylaşım ilişkilerini kurmaya ve kontrol etmeye yönelir.

...tarihin her evresinde maddi bir sonuç, üretici güçlerin bir toplaması, öncellerden beri kuşaktan kuşağa aktarılmış, bireylerin birbiriyle ve doğayla tarihsel olarak yaratılan bir ilişkisi, evet yeni kuşağın değişikliklere uğrattığı, ama aynı zamanda onun yaşam koşullarını belirleyen, ona kesin bir gelişme biçimi, özel bir nitelik veren bir üretici güçler, sermaye ve koşullar yığını bulmaktadır. Tıpkı insanların koşullarını yarattığı gibi, koşullarında insanları yarattığını göstermektedir (Marks ve Hegel, 1968:54-55)

Bir bütün olarak ilksel birikimden günümüz sermaye birikim süreçlerine ilişkin birey, toplum ve doğa, tarihsel gidişin içerisinde belirli veya belirsiz ilişkiler içerisine girer. Çok (sonsuz) değişkenli bir yaşam döngüsü içerisinde kendi düşünsel işleyişini kavramlar üzerinden inşa eden birey ve toplumun girdikleri üretim ve tüketim ilişkileri tarihin üretici güçlerinin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla üretim ilişkilerinin tümü yarattığı bağlantısallıklarla tüketim süreçlerini de içerisine alarak birey, toplum ve doğa arasında gerçekleşen sözleşmenin en temel unsurlarını oluşturur.

Bütün üretim biçimlerinin ortak nitelikleri üzerinden kapitalizmi ve neden olduğu eşitsizlikler üzerinden ortaya çıkacak toplumsal mücadeleleri düşünsel ve maddi emek üzerinden değerlendirerek, kapitalist toplumun tarihsel gelişimine dair ürettiği toplumsal sözleşmelerin sermayenin birikim süreçleriyle değişim ve dönüşümlere uğrayabildiğini, düşünürlerin kavram setleri bağlamında irdeleyerek; tarihsel arka plan olarak Osmanlı ve Cumhuriyet tarihine bağlı kalarak, Türkiye'nin 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemiyle gerçekleştirdiği rejim değişikliği sonrası farklı düşünceler etrafında değerlendirilecektir.

Bu tez, Türkiye'nin 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişiyle birlikte ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümleri anlamak için bir sosyolojik analiz yaklaşımı benimsemektedir. Araştırma, toplumsal sözleşme bağlamında birey, toplum ve doğa arasındaki ilişkileri çözümlemek üzere çeşitli düşünsel kavramsal çerçeveleri bir araya getiren çok boyutlu bir yöntem kullanır. Tezin metodolojik çerçevesi, niteliksel bir araştırma yaklaşımına dayanmakta olup, tarihsel sosyoloji ve eleştirel teori unsurlarını içermektedir. Karl Marx, Max Weber, Pierre Bourdieu ve Antonio Gramsci gibi düşünürlerin kavramları kullanılarak, sermaye birikimi, toplumsal sözleşme, hegemonya ve merkezîyetçilik süreçleri analiz edilmiştir. Bu düşünsel çerçeve, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlamada temel referans noktası olarak benimsenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanan tarihsel süreçte, sermaye birikimi ve iktidar ilişkilerinin dönüşümüne dair karşılaştırmalı bir perspektif sunulmuştur. Bu analiz, kapitalist ekonominin Türkiye'deki yerel dinamikler üzerindeki etkisini anlamaya yönelik bir bağlam sağlamaktadır. Toplumun farklı sınıfsal yapılarındaki eşitsizliklerin derinlemesine anlaşılması için, sermaye birikiminin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları eleştirel bir perspektifle ele alınmıştır. Bu bağlamda, sermaye birikimi süreçlerinin emekçi sınıflar üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Veri kaynakları olarak tez hem birincil hem de ikincil kaynaklardan elde edilen veriler üzerine inşa edilmiştir. Tezin kavramsal çerçevesi Sermaye Birikimi ve Merkezîyetçilik, Toplumsal Sözleşme ve Rıza Üretimi, Bürokratik Rasyonalite ve Lider Odaklı Yönetim başlıkları altında sosyolojik değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde kapitalist sistemin tarihsel süreçte sermaye birikimi mekanizmaları, “toplumsal sözleşme” bağlamında teorik bir çerçeve ile sunulmuştur. İkinci bölümde Türkiye'deki sermaye birikim süreçleri tarihsel ve teorik bağlamda ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Türkiye'de değişen sermaye birikiminin dinamikleri ve bu bağlamda ortaya çıkan toplumsal sözleşmenin sosyolojik değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu metodolojik çerçeve, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerindeki çok boyutlu etkilerini kavramsallaştırmayı hedefler. Tez, özellikle neoliberal politikaların otoriter rejimlerle nasıl birleştiğini açıklayarak, sosyal bilim literatürüne hem teorik hem de pratik katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SERMAYE BİRİKİMİ

1.1. Sermaye Birikimi ve Kapsamı

İktisat, bireylerin, işletmelerin ve toplumların karar alma süreçlerini anlamaya yönelik temel bir disiplindir. Sınırlı kaynakların en etkin şekilde kullanımı üzerine çözümler sunarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha bilinçli kararlar alınmasını sağlar. Bu bağlamda, Kubilay (2021:16) iktisadın hayatın karmaşık yapısını anlamlandırmadaki önemini şu şekilde ifade eder:

“İktisat; kişi ve kurumların imkân ve tercihlerini göz önünde tutarak aldıkları kararları ve sonuçlarını inceleyen, ilk bakışta anlaşılması zor gözüken, ancak kaderinizin dizginlerine sahip olabilmek için mutlaka öğrenilmesi gereken ve doğrudan hayata dair bir bilim dalıdır.”

Herkesin bizzat yaşayarak öğrendiği şeydir, iktisat. İnsan, gerçekleştirdiği her faaliyette toplumsal bir varlık olarak, kaynakların nasıl kullanacağını, üretilbileceğini, dağıtılacağını ve tüm bu süreçlere ilişkin nitel ve nicel verileri anlamlandırmayı iktisat disiplini üzerinden yapmaktadır. İktisat, insanın varoluşsal eyleminin başladığı ve sürdürüldüğü her mekân ve zamanda karşımıza çıkabilecek kadar tarihsel, yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesi için gerekli olan şeylerin üretilmesi ve tüketilmesi kadar biyolojik, tüm bu eylemlerin gerçekleşmişine içkin düşünsel çerçevesinin olması kadar kültürelidir. Dolayısıyla insan ve toplum iktisadi ilişkilerini yaşamın tüm değişkenleri üzerinden şekillendirerek, tarihin akışını, düşünce yapısına dair oluşturduğu kavramlar üzerinden derler, düzenler ve devam ettirir.

13,8 milyar yıl önce gerçekleşen büyük patlamadan 300 bin yıl sonra oluşan ilk atomlar ve sonrasında galaksiler daha sonrasında güneş sistemimiz, şimdi ise 4,5 milyar yaşında olduğunu saptadığımız dünyamız; yaşamsal faaliyetlerin gerçekleşmeye başladığı prekambriyen dönem, canlılığın çeşitlenmeye başladığı paleozoik dönem, memelilerin ortaya çıktığı cenozoik dönem ve cenozoik dönemin iki alt dönem ayrıldığı ilk tertiary, ve quaternay olarak ayrıştırılarak açıklanmaktadır. İçinde yaşadığımız quaternay dönemi homo sapiensin ortaya çıkışıyla çağlara ayrılarak tasnif edilmektedir.

Paleolitik çağ, doğanın kendisiyle karşı karşıya kalan insan toplayıcılık, devşiricilik ve avcılıkla yaşamını sürdürmüştür. Beslenme, barınma ve üreme konusunda şartların giderek olgunlaşmasıyla, kullanılan aletlerin bir yatırım aracına dönüştüğünü dolayısıyla ticaretin ilk şekli olarak öngörülen değiş-tokuşun ve kurumsal iş bölümünün gerçekleştiği Paleolitik çağ, iktisatın temellendiği çağ olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kez toprağa yerleşimin başladığı, tahılların bir bölümünün evcilleştirildiği, bazı meyvelerin yerleştirildiği ve avcılığın giderek geliştiği düşünülen çağ, Mezolitik çağdır. Daha sonra Neolitik çağa geçiş ile tarımsal üretime ve hayvan yetiştiriciliğine başlayan insan kendi gerçekliğine yabancılaşarak üretim ilişkilerini ve buna dair bölüşüm ilişkilerini de oluşturmuştur. Dolayısıyla iktisat insan ve toplumun kendine içkin eylemi olarak sosyal bir bilimdir.

İnsan tüketim ilişkileri içerisinde toplumsal bir varlık olmaya dair eylemliğini inşa ederek, kendine içkin üretim ilişkilerini de oluşturmuştur. Üretim sürecine giren insan belirli veya sonrasında belirlenebilen toplumsal ilişkilere bağlı bedellerle karşılaşır. Tüketim ilişkileri içerisinde yaşamını sürdüren insan ve toplumun ödemek zoruna kaldığı bedel, yaşamın en temel gereksinimlerine (beslenme, barınma, üreme) bağlı iken, üretim ilişkilerine geçişi sağlayacak artık zamanın oluşmasıyla kıt kaynaklara bağlı kalmıştır. (Buradaki en temel faktörün enerji olduğunu belirterek, içinde bulunduğumuz teknolojik gelişimlerle ortaya çıkartıldığı söylenen sonsuz enerjinin varlığına dair durumu göz önünde bulundurmuyoruz). “Hareket, bilinç, emek, teknik, toprak, sermaye ve girişimcilik” üretim ilişkilerinin temelini oluşturarak kıt kaynakların ortaya çıkışını sağlayarak üretim ve tüketim ilişkilerine tabi olmuştur.

İnsan eyleminin bir düşünce yapısallığı ile kendini yeniden gerçekleştirme çabasına dair habitusta verdiği emek üretimdir. Eylem, kendini gerçekleştirdikçe özüne dair yabancılaşma süreçlerini inşa ederek yeni ürünlerle toplumsal varlık olan insanı yeniden üretmektedir. Dolayısıyla üretim sonucunda elde edilen ürünlerin, tüketim ve üretim araçlarının mülkiyetinin bölüşüm ilişkileri iktisadi yaşamın işleyişini ortaya koymaktadır. Bu işleyiş bir belirsizlik üzerine değil, iktisadi olgular arasındaki belirli kurallar ve ilişkiler üzerine seyreden akışkan sebep-sonuç bağlamlarında sürmektedir. Dolayısıyla insan bilinç ve eylemine dair düşünce yapısının değişkenliği iktisat biliminin konusu ve kapsamına dair farklı yaklaşımları da ortaya çıkarmaktadır. Buna rağmen değer, birikim, büyüme ve bölüşüm ilişkileri üzerinden değerlendirmeler yapan klasik politik iktisat okul ve rasyonel davranan birey veya toplumun piyasa içerisindeki marjinal faydasına yönelik optimizasyonunu yapan neoklasik okulun yaklaşımları da en temelinde üretim sonrasında gerçekleşen sermaye ve birikimi üzerinden oluşur.

Sermaye, üretim ve tüketimin birey ve toplum açısından en belirleyici unsurdur. Üretim ve tüketim süreçlerinin devamlılığının hedeflenmesi, artık değerin üretilmesi ve biriktirilmesi ve sonrasında oluşacak olan süreçlerin yeniden üretim mekanizmaları ile sağlanması ise kapitalist sermaye birikiminin olgularıdır. Günümüz egemen iktisadi örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkan kapitalizm; “En genel anlamı içinde sermayenin, en temel üretim aracı olduğu ekonomik sistem veya üretim tarzı için kullanılan terim” dir (Cevizci, 2010: 908). Üretim sonucu habitusun içerisinde elde edilen artığın, değer olarak sermaye birikimine dönüşmesi süreci, kapitalist sermaye birikiminin özüdür. Dolayısıyla “sermaye birikimi” kavramını, sadece ekonomik sermayeyi değil, aynı zamanda Bourdieu’nun da belirttiği ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel sermaye gibi farklı boyutları da içine alarak çözümlenebilir.

1.1.1.Ekonomik Sermaye

Üreticiler ve tüketicilerin habitat içerisindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, maddi ilişkiler ve şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler üzerinden gelişir. Bu durumda “değer” dediğimiz şey emeğin dışavurumunun görüngeleri olarak kullanım değerleri, mübadele değerleri ve değerler aracılığıyla sermayeye dönüştürülür. Bu sürecin maddi dışavurumu, paranın metalara ve daha sonra metaların bir daha karla birlikte paraya dönüşümü olarak gerçekleşir (Harvey, 2021: 97). Değerin, artık değer oluşturma sürecine ilişkin tüm şeylerin paraya dönüşümü ekonomik sermaye olarak tanımlanabilir.

Değer... kendi aidiyeti aracılığı ile her zaman oluşturabileceği, bağımsız bir formu gerektirir. Ve değer, bu forma sadece para şeklinde sahip olabilir. Değer, para formunda başlar ve biter ve kendisini oluşturan her kendiliğinden eylemde bir daha başlar...Bu nedenle, değer, süreç içinde değer, süreç içinde para ve bu haliyle, sermaye haline gelir (Marx, cilt 1’den aktaran, Harvey, 2021:98).

Marx’ın sermaye tanımı, habitus içerisinde sermaye birikimi süreçlerine ilişkin birçok şeyin akışkan olduğunu, artı değerini kendini dönüştürerek para, kar, faiz, rant olarak biçimlenişini ve yeniden üretilen sermayenin varlığını ortaya koyar. Alınıp, satılabilen ve biriktirilebilen maddi varlıkların zaman içindeki toplam miktarına ekonomik sermaye denir. Bu tanımlama, içinde bulunduğumuz kapitalist sisteme ve kendine içkin sınırsız güç biriktirme duyumsallığına yöneliktir.

Doğa, bir tarafta para sahiplerini ve metaları diğer tarafta da kendi emek güçlerinden başka hiçbir şeyleri olmayan insanları üretmez. Bu ilişkilerin doğal bir temeli olmadığı gibi, toplumsal temeli de tüm tarihsel dönemlerin ortak bir özelliği değildir. Bu, açık şekilde, geçmiş tarihsel gelişimin bir sonucu, birçok iktisadi devrimin, daha önceki toplumsal formlarından oluşan silsilenin ortadan kalkmasının bir ürünüdür (Grundrisse’ den aktaran, Harvey, 2021: 102).

Doğanın kendi duyumsallığı değeri, paranın kendisi bağlamında yeniden üreterek başka büyük bir değeri üretebilme mekanizmasını çağın ve kapitalizmin kendine içkin yasalarıyla ortaya koyar. Kapitalizmde sermaye kendini yeniden üretecek mekanizmaları inşa ederek kendi varlığını sürdürür. Böylelikle sermaye birikim döngüsü oluşur. Bu döngü her daim metanın kullanım alanlarını da genişletmek zorundadır. Habitus kendi sınırlarının ötesinde tarihin akışı içerisinde kendine yeni mekân ve zamanlar inşa ederken, yabancılaşmış emekte kendine içkin değerleri de üretmek zorundadır. Bu değerlerin maddi ölçütü olarak karşımıza çıkan “sermaye” sözcüğü, doğrudan üretim sürecinde kullanılan servet unsurlarını ifade etmek için kullanılmalıdır (Piketty, 2023: 51).

Alan terimleriyle gündelik hayatın işleyişini anlamaya çalışmak, tarihsel gerçekliğe dair ilişkisel düşündürmektir (Bourdieu, Wacquant, 2021:143). Tarihin akışını belirleyen şeylerin artık değer üretme sürecine ilişkindir. Bu ilişkiler arası belirleyicilik, kaotik ortamdan çıkışta belirlenimlik kazandıran, şeyler bağlamında birikimdir. Bu birikim süreci alanın kendisinde oyuncular arasındaki güç ilişkilerini esas alarak inşa edilir. Tüm bu süreç evrimsel bağıntısı ile artık değeri üreten ve tekrar satın alabilecek niteliğe ulaşan ekonomik sermaye birikiminin ilkselliği üzerinden alanın üzerinden dönüşür. Bu dönüşüm mekanizması merkez ve çevre arasındaki mücadelelerin başladığı ve yeniden üretildiği alandır.

Bourdieu’ye göre ekonomik sermaye, maddi değere dair unsurları içinde barındıran ve piyasada tüm bunları dönüştürebilen kaynakları içermektedir (Bourdieu, 2015:50-54). Bu sermaye, mülkiyet, gelir, maddi varlıklar ve finansal araçlar gibi artık değer birikimini oluşturan sahip unsurlardan oluşur. Ekonomik sermaye, genellikle piyasadaki mal ve hizmet dönüşümünde öncü bir işlevselliğe sahip olup, diğer sermaye biçimlerini de alanın inşasından itibaren habitusun varlığı dahil olmak üzere belirleyebilen ölçülebilir niteliktedir. Bizatihi Bourdieu’nün bakış açısında, ekonomik sermaye “toplumsal sözleşme”nin en önemli ilksel birikimi olarak tek başına birey, toplum ve doğa arasındaki belirlenim süreçlerini açıklamakta yetersizdir. Toplumsal güç ilişkilerinin önemli bir parçası ekonomik sermaye, diğer sermaye biçimleriyle etkileşim halinde düşünülmeli ve ilksel birikim süreçleri boyunca elde edilen birikim çerçevesinde birey, toplum ve doğanın yeniden konumlanışında, örgütlenişinde ve kendini yeniden üreterek inşa etmesinde öncül değişkendir. Bu değişken alan ve habitus içerisindeki düşünömsel eylem süreçlerinin etkisi ile akışkan ve değişime açık bir yapısalılığı ortaya koymaktadır. Ama günümüz kapitalist ilişkileri merkez ve çevre arasındaki sermaye dönüşüm süreçlerinin yapay olarak sınırlandırılması ile büyük toplumsal çözümsüzlüklere dair unsurların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik sermaye, bireylerin, toplumun ve doğanın konumlanmalarını, stratejilerini ve alan içindeki hareketlerini anlamlandırarak habitus içerisindeki evrimsel süreçleri açığa çıkartabilecek nitelikleri barındırmaktadır.

Bourdieu'nün teorisi, ekonomik sermayenin toplumsal dünyada nasıl yeniden üretildiğini ve eşitsizliklerin kapitalist hegemonyanın varlığında neoliberal politikalarla nasıl devam ettirildiğini açıklamak için önemli bir çerçeve sunar.

1.1.2. Sosyal Sermaye

Toplumsal yapı ve tarihsel süreçlerin analizi, ekonomi ve ideoloji arasındaki etkileşimleri anlamayı gerektirir. Tarihsel materyalizm bu bağlamda, ekonomik altyapının toplumsal ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığını, ancak üst yapıyı oluşturan politik, kültürel ve ideolojik unsurların da toplumsal dönüşümlerde önemli etkilerinin bulunduğunu savunur. Bu diyalektik ilişki, tarihsel değişimlerin dinamik bir sürecin ürünü olduğunu ortaya koyar. Engels (2009: 61), bu ilişkiyi şu şekilde açıklar:

Ekonomik koşullar temel teşkil eder, ancak üst yapının çeşitli bileşenleri de ... tarihsel mücadelelerin seyri üzerinde etkili olur ve birçok durumda bunların yapısını belirler. Kendi tarihimizi kendimiz yaparız, fakat bu her şeyden önce çok keskin varsayımlar ve koşullar altında gerçekleşir. Bunlar arasında ekonomik olanlar son kertede belirleyicidir. Ancak siyasi olanlar vd., ve hatta insan zihnine musallat olan gelenekler de son kertede olmasa bile belirleyici rol oynarlar (Engels, 2009: 61).

Engels, Joseph Bloch'a yazdığı ünlü mektubundaki bu ifadeler, ekonomik altyapının üst yapısal zemini tarihsel olarak hazırladığını ama aynı zamanda bu tarihin akışkan gerçekliği içerisinde kendine içkin gerçeklikleri yeniden üreterek habitusa dair belirleyici sınırlar oluşturduğunu anlatmaktadır. Bizatihi, yaşam; tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücü belirlenimleri ile kendini yeniden üreterek bilinçlere çıkartmaya devam etmektedir. Bu düşünsel işleyiş habitusun içerisindeki dinamiklerin karşılıklı etkileşimi içerisinde akışkan bir şekilde sürmektedir. İnsanı ve insan eylemini yeniden üreterek kolektif temsiller olarak yapısal bir karakter inşa eden habitus; toplumsal düzenin sürdürülmesi, toplumsal dinamikler arası ilişkilerin oluşumu ve sosyal normların aktarımını inşa ederek bireyin toplum içerisindeki sosyal durumunu keşfeder. Ve bu süreç sürekli. Dolayısıyla habitus algıladığımız, değerlendirdiğimiz ve içinde hareket ettiğimiz dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve aktarabilen bir eğilimler sistemini anlatır (Çeğin vd., 2026: 61). Bu sistemin kendisi, toplum içerisindeki bireyin kendine içkin dışavurumunun toplumsal bağlantısallığını açıklar.

Bireyin toplum içerisindeki konumlanışı öznelciliğin ve nesnelciliğin belirlenimleri dışında tutularak ve eylemin kendisinin habitus içerisindeki bağlantısalılıklarının da ortaya koyulmasıyla, bireyin sahip olduğu sosyal bağlantısallığı ve sosyal sermayesi düşünsel olarak belirir. Bu

konumlanış, bireyin sahip olduğu bağlantısallıkların karşılıklı çıkar ilişkileri üzerinden dönüştürülmesiyle kendisini zihinlerde uzamsal olarak sosyal sermaye biçiminde tanımlar. Buradaki işleyiş tarihin bir ürünü olarak, akışkan bir gerçeklikle toplumun kendisinde içselleştirilmekte ve korunmaktadır. Bizatihi aynı zamanda sosyal sermaye karşılıklı çıkar ilişkileri üzerinden yeni alanlar da inşa etme eğilimi göstererek sahip olduğu hegemonya habitusu aşkın bir sürece evrilir. Bu uzamsal işleyiş sosyal sermayenin toplumsal yatkınlıklar üzerinden korunmasına ve karşıt olarak yeni hegemonyaların oluşturulmasına öncülük etmektedir.

Sosyal sermaye bağlantısallık, güven, karşılıklık ve toplumsal normlar üzerinden içinde bulunduğu habitus tarafından düşünömsel olarak birey ve topluma indirgenir. Sonrasında birey ve toplumun kollektif aksiyom alışıyla bütünleşen hegemonya, kendine has çıkarların toplumsal çıkarlar olduğu bilincini bireyin ve toplumun sahip olduğu sosyal sermaye üzerinden biçimlendirir. Dolayısıyla sosyal sermaye, bireysel ve toplumsal uzlaş mekanizmalarının öncü belirleyicisi olarak habitus içerisinde yer almaktadır.

Dolayısıyla, sosyal gerçekliğin inşasının ve idrakının değışmez biçimlerini arama çabası [fenomenolojik ego] farklı şeyleri maskeler: İlk olarak bu inşa, sosyal bir boşlukta gerçekteşmez; sosyal tazyiklere maruz kalır, İkinci olarak yapılandırıcı yapılar, bilişsel yapıların bizatihi kendisi sosyal anlamda yapılandırılmışlardır, zira sosyal bir yaratılış kökenine sahiptirler. Üçüncü olarak sosyal gerçekliğin inşası, sadece bireysel bir teşebbüs değildir, kollektif bir girişimde olabilir. Ancak mikro sosyolojik denilen başka bir sürü şey daha unuttur: Çok yakından baktığımızda ağacın ormanı gizlediği gibi, özellikle uzamın inşası eksik olduğunda gördüğümüz şeyi gördüğümüz yeri görme şansımız yoktur (Bourdieu, 2022:199)

Birey toplum ve doğa arasında her daim işlevsel olan bağlantısallıkların düşünömsel süreçlerle eylemselleşmesi ve kendini alanın içerisinde inşa ederek habitusun varlığını nesnelleştiren birikimlerin tümünü sosyal sermaye birikimi olarak değerlendirebiliriz. Bourdieu için sosyal sermaye, birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıkların düşünömsel eylemin varlığında inşa ettiği bilincin sosyal ilişkilerinin bütünüdür. Bu bütünlüğün kendisi toplumun habitus içerisindeki bağıntıları üzerinden konumlanmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye, diğer sermaye türleriyle (ekonomik, kültürel, simgesel) etkileşim halinde olan ve birey, toplum ve doğa arasındaki ilişkileri şekillendiren dinamik bir güçtür.

1.1.3. KÜLTÜREL SERMAYE

Kültürel Sermaye, Pierre Bourdieu tarafından geliştirilen bir kavramdır ve geniş bir sosyolojik çerçevede kullanılarak toplumsal eşitsizlik, sosyal sınıf ve kültürel dinamiklerin anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Bu kavram, bireylerin kültürel bilgi birikimi, eğitim seviyesi, sanatsal tercihleri ve diğer kültürel unsurları içeren kaynakları ifade eder.

“Sermaye birikimi” toplumsal dinamiklerin etkileşimleri üzerine değişimler gösterir. Sermaye birikim kavramını sadece ekonomik bir alanla sınırlayarak, toplumun dinamik özelliklerini tarihsel maddeci kavrayışla ele almayız. Yaşama dair tüm değişkenlerin tarihin içerisindeki akışkanlıkları, bireyin toplumsal bir varlık olarak kendisini inşa etmesiyle habitusun içerisinde belirli öğrenimleri de yapısallaştırır. Toplum içerisinde genel bir kabul görmüş, sorgulanamayan ve doğal olarak kabul edilen düşünce yapıları olan doxa, kültürel sermayenin uzun süreçler sonucunda oluştuğunu belirginleştirmektedir.

‘Kültürel sermaye’ toplumsal yapının yeniden üretilme süreçlerinde önemli bir yer tutarak, geniş bir sosyolojik çerçevenin çözümlenmesinde öncülük eder. Bireysel ve toplumsal eşitsizliklerin tüm boyutlarıyla kavranmasını sağlayacak kavramların oluşmasını ve aktarılmasını sağlayan “kültürel sermaye”, sosyal sınıf aidiyeti ve eğitim düzeyi ile yakından ilişkilidir. Ekonomik sermaye birikimi daha yoğun olan sınıfsal dinamiklerin özellikle eğitim, sağlık ve sanat alanlarında daha iyi koşullara sahip olabilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla kültürel sermaye; birey ve toplumun sosyal geçmişinden elde edilen normlar ve değerler, bireyin eğitim aldığı sosyal kurumlar, etkileşimde bulunduğu sosyal çevreler, tercih ettiği sanatsal alanlar aracılığıyla açıklanmaktadır.

Kültürel sermaye, habitus içerisindeki hegemonyanın önceliğinde dinamik bir yapıyla kendisini toplumsal dinamikler üzerinden yeniden üretirken toplum içerisindeki eşitsizlikleri meşrulaştırır. Her ne kadar hegemonya yüksek derecede uzlaşıya sahip bir toplum anlamına gelse de tüm çatışmaların ortadan kalktığı bir topluma atıfta bulunulduğu anlaşılmamalıdır (Storey, 2023: 135). Habitus dinamik yapısını kültürel sermaye birikimi üzerinden hem biçimlendirir hem de var olan hegemonya karşılığı üzerinden yeniden inşa eder.

Bourdieu kültürel alan içerisindeki düşünömsel sosyolojisi, insan üretici gücünün varlığında gerçekleşen çatışmaların oluşturduğu belirlenimlik ve yeni çatışmaların inşa edilmesiyle kurulmuş gibidir. İnsan bilinçli eyleminin bir belirlenimlik üzerine konumlanması, bedeninin çok derinlere gömölü bir anlamı yani insan, toplum ve doğanın ait olduğu bir özü vardır ve daima işlevsel bir ilişkiye sahiptir (Bourdieu, 2022:280). Kültürün bu dinamik yapısı, günümüz kapitalist çağın neoliberal politikaları üzerine inşa edilen hegemonik işlevselliğiyle bedensel/kültürel sermaye, kurumlaştırılmış kültürel sermaye ve nesnel kültürel sermaye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç biçim, kültürel sermayenin nasıl edinildiğini, biriktiğini ve birey, toplum ve doğa içerisinde nasıl kullanılabildiğini açıklamaya yardımcı olur.

Kültür karşıt güçlerin sembolik çatışma alanı olarak insan düşünömsel eylemi üzerinden ayrımlar yaratan işlevsel bir yapıdır. Kapitalist hegemonyanın varlığı, sınıfsal ayrımların inşa edildiğı insan bedeninin dışavurumu olarak kültörel yapılarla belirlenimlik kazanır. Çağdaş kapitalist toplumun kendini yeniden üretecek araçları elinde tuttuğı ideolojik aygıtlar üzerinden yeniden üretmesi bir kültür birikimi olarak çağlar boyunca aktarılmakta merkez ve çevre arasındaki sınırları belirlemektedir. Bu sınırların aşılması, insan düşünömsel eyleminin eşitlik istencine dair bilinçlenmesi üzerine sağlanabilir. İçinde yaşadığımız kapitalist çağın küreselleşmeci eğilimleri eşitsizlik üzerinden inşa ettiğı birikimler üzerinden iktidar ilişkilerini kurgulamaya devam etmektedir. Ekonomik ve politik olarak egemen güçlerin elinde dönüşen küreselleşme merkez ve çevre paradigmasının tüm sınırlarını korumaya yönelik eylemsel unsurlarla hareket etme eğilimine sahiptir. Bizatihi kültürün dinamik yapısı bu alanlardaki varlığını sürdüren habituslara karşı çıkma eğiliminin kendisini yaşamın içerisinde eylemselleştirmesi ile olgunlaşır. Kültörel sermaye birikimi iş bölümünün gereksinimleri üzerine konumlanırsa var olan eşitsizlikler giderek artar. Günümüz sermaye birikimi ve ulus devlet mekanizmasındaki eşitsizlikler bu durumu doğrulamaktadır.

Kültürün giderek metalaştığı küresel kapitalist ekonomilerin dünya ölçeğinde dayattığı neoliberal politikalar, 136 üye devlete bütün hizmetleri serbest mübadele yasalarına açmayı ve böylece bütün faaliyetlerini metaya ve kar kaynağına dönüştürmeyi mümkün kılmaktadır (Bourdieu, 2017:81) . Her şeyi kendi iktidar ilişkilerini esas alacak şekilde dönüştüren küresel kapitalist hegemonyanın karşısında kültörel sermaye birikimi bastırılmaya, sınırlandırılmaya ve gözetlenmeye tabi tutulmuş dinamikleşmeye açık bir yapıdır.

1.1.4. Simgesel Sermaye

Toplum içerisindeki güç ilişkilerinin dinamiklerini anlamak için sermaye kavramının farklı türlerini ve bunların işlevlerini incelemek kritik öneme sahiptir. Pierre Bourdieu, toplumsal alanın farklı biçimlerde sermaye birikimi ve dönüşümü üzerinden yapılandığını savunarak bu türlerin bireyler ve gruplar arasındaki eşitsizlikleri nasıl şekillendirdiğini açıklar. Bu bağlamda, sermaye kavramının çok boyutlu yapısını şu şekilde ifade eder:

Sermayenin (her biri kendi alt türlerine ayrılan) üç temel tür halinde; iktisadi sermaye, kültörel sermaye ve toplumsal sermaye şeklinde sunulduğunu gösterdim. Bu üç türe simgesel sermayeyi de eklemek gerekir. Simgesel sermaye, bu türlerden herhangi birinin, algı kategorileriyle kavrandığında büründüğü biçimdir. Söz konusu algı kategorileri, ilgili sermayenin özgül mantığını kabul eder – ya da şöyle diyelim sahip olmanın ve birikimin keyfilğini tanımaz (Bourdieu ve Wacquant, 2021: 169)

Simgesel sermaye, birey ve toplumun kendini yeniden üretim süreçlerinde, tarihin inşa ettiğı her şeyin bir arayüz olarak biriktirildiğı ve bilincin kendisine içkin gerçekliğini muhafaza edecek

sınırlar çizdiği mefhumlar bütünü olarak değerlendirilir. İnsan ve toplum eyleminin kendisine ait sonuçları yapısalılaştırarak, içinde bulunduğu habitusa ait gereksinimler üzerinden eyleme yeniden kattığı bilgiyle yapıyı yeniden inşa eder. Özünü bu yapısallığın içerisinde belirleyen insan ve toplum bilinçlere kazıdığı bilgilerle simgesel sermayeyi, bulunduğu tarihsel koşulların özüne uygun yeniden inşa etmektedir. Nesneleşmiş, kurumsallaşmış ve eylemin sonuçlarını günümüze taşıyan simgesel sermaye birikimi insan ve toplumun habitus içerisindeki ilişkisel konumunu ve eylem uzamını ortaya çıkartabilmektedir. Bu durum özellikle tüm eşitsizliklerin sınıfsal ayrışmasındaki konumlarının daha belirgin hale gelmesini sağlamaktadır.

Birbirinden farklı toplumsal dinamiklerin habitus içerisindeki hiyerarşik yapılanmalarındaki eşitsizliklerin özüne dair bilgi edinimini sağlayan simgesel sermaye, iktidarın kendisine içkin yapısallığına dair özü de sunmaktadır. Toplumsal ayrışmaların köklerindeki eşitsizlikler, kontrol biçimleri, iktidarın kurduğu hegemonyanın meşrulaştırıcı aygıtları ve tüm bu süreçler simgesel sermaye üzerinden sorgulanabilir.

“Mantığın şeylerini şeylerin mantığı sanmak” tan ibaret olan düşünümsel yanılgıyı Hegel üzerinden açıklayan Marks’ın tarihsel maddeci yaklaşımını “akılcı eylem” teorisiyle irdeleyerek; tarihin akışkanlığı içerisinde beliren sonuçlar ve sonrasında kendini dayatarak yeniden üreten yapısallığın birey ve topluma dair bilincin inşasını görürüz. Bu yapısal şey simgesel bir birikim olarak, habitusun içerisindeki dinamikler aracılığıyla eşitsizliklerin çatışmasına dair öncü bir karakterin bilincini betimler. Dolayısıyla simgesel sermaye, toplumsal dinamikleri sosyal sınıf ve kültürel gruplar vb. ayrıştırarak eşitsizlikleri anlamak ve açıklamak için kullanılan bir kavramdır.

1.2. Sermaye Birikiminin Tarihi

1.2.1. Emek

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte, üretim yalnızca insanların hayati ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmaktan çıkmış, metaların değeri ise pazara dayalı ilişkilerle belirlenmeye başlanmıştır. İşte bu noktada, meta kavramının geniş bir anlam kazanmasıyla birlikte, kapitalizmin belirleyici ekonomik unsuru haline gelmiştir.

Meta kullanmak için değil, satılmak için üretilen bir şeydir; bir mal ya da hizmettir. En ilkel toplumlardan başlayarak tüm toplumlarda şu ya da bu ölçüde meta üretiminin varlığına rastlanır, ancak hâkim üretim tarzı haline gelmesi kapitalizmle birlikte olmuştur. Keza emek gücünün, yani işçinin faydalı emek icra etme kapasitesinin bir meta haline gelmesinin istisnai olmaktan çıkıp genelleşmesi kapitalizm koşullarında olmuştur (Sweezy, 2009: 38)

Emek, yaşama dair eylemsel gerekliliğin öncül değeri olarak tarihin kendisinde var olmuştur. Eylem kendine içkin değeri yaratma süreciyle bilincin kendisini inşa ederek, emek ve meta ilişkiselliğinden yeni değerler ortaya çıkartmıştır. Bizatihi bu değerler, insana dair yaşamsal ihtiyaçların giderilebilmesi, ideolojik işleyişin istek ve arzular üzerinden yönelimleriyle ve Marks'ın da inşa ettiği kavramlarla; kullanım değeri, mübadele değeri, değerler (değerin habitus içinde biçimler alması) olarak açıklanmaktadır. Tüm bu süreçler insan ve toplumun hayatta kalabilmek için kendilerini fiziken yeniden üretebilmek adına başlamıştır.

Emek, bir canlının fiziksel veya zihinsel çaba sarf ederek bir işi gerçekleştirmesi anlamına gelir. Emek, üretim ve tüketim süreçlerinde, hizmet sektöründe veya herhangi bir faaliyetin yerine getirilmesinde harcanan enerji, bilgi, beceri ve zamanı tanımlar. Dolayısıyla emek; ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda farklı anlamlar taşır. Ayrıca inan emeği ile diğer canlı türlerinin emek-değer üretim süreçlerindeki bilinçli emek faktörünü göz önünde bulundurarak hareket etmeliyiz.

Ekonomik emek, bireyin toplumsal sistem içerisinde üretim ve tüketim süreçlerine katılması, mal ve hizmetlerin üretilmesi, ticaretin yapılması, hizmetlerin sağlanması anlamına gelir. Ekonomik emek, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere tarihsel anlamda başlamış olup, artık değer elde etme süreciyle de başkalaşmış çalışma faaliyetlerini içerir.

Sosyal emek, emeğin toplumsal ve ekonomik bağlamdaki rolü, habitus içerisindeki toplumsal dinamiklerin çatışmaları ve uyum süreçlerine odaklanır. Özellikle toplumsal dinamiklerin ekonomik sınıf temelli çatışmalarının temelini oluşturur. Emeğin sömürülmesi, artık değer paylaşımı gibi en temel adaletsizlikler sosyal emeğin düşünsel işleyişini şekillendirir.

Kültürel emek, kültür alanında yapılan çalışmaları ve toplumsal yeniden üretimi değerlendiren bir bakış açısına göre ele alınır. Kültürel emek sadece bir ideolojik üretim süreci değildir. Aynı zamanda toplumsal dinamiklerin sınıf çatışmalarını ve ekonomik yapılarının kültür üzerindeki etkilerini de vurgular. Bu bağlamda kültürel emek, kültürel ürünlerin, sembollerin ve anlamların üretilmesi ve dolaşımı sürecini kapsar.

İlk gereksinimin kendisi bir kez sağlandığında, sağlama eylemi ve bu sağlama işinden kazanılmış olan alet, yeni gereksinimler yaratır ve bu yeni gereksinimlerin yaratılması ilk tarihsel eylemidir (Marks, Engels,1992: 50).

Avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret insanın tarih içerisindeki örgütlenişini ve kendini yeniden ürettikçe oluşturduğu toplumsal dinamiklerin genel çerçevesini verir. İnsan ve toplum doğayla girmiş olduğu ilişkiyle birlikte tarihin kendisini üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda inşa

edilen üretim süreci insan, toplum ve doğanın değişim süreci olarak karşımıza çıkar. İlk tarihsel eylemdeki emeğin yarattığı değerlerin ve emeğin tekrardan gereksinmesi bu tarihsel gidiş içerisinde farklılaşan ihtiyaçları neden-sonuç ilişkisi üzerinden koşullandırır. Dolayısıyla İnsan emeğinin doğa ile kurmuş olduğu ilişki değişimin kendisi olarak, değişerek tekrar eden süreçler olarak karşımıza çıkar. İnsan, bilinçli eylemin inşasıyla gerçekleştirdiği emekle kendi doğasını yeniden üreten bir varlıktır.

...İnsan ise türsel özeliğini ancak doğa ile girdiği ve sonucu her iki tarafın da değişimi olan bir ilişki sonucunda edinir. İnsanlar “emek” aracılığıyla girdikleri bu ilişkiden türsel bir varlık olarak ortaya çıkarlar. Demek ki insan ancak “emek” aracılığıyla türsel bir varlık olduğunun bilincine varır ve kendisini yegane olarak düşünmekten kurtulur. (Hekimoğlu, 2021:179)

İnsan bilinçli emeği ile inşa ettiği tarihsel sürecin içerisindeki somut durumunu kavrayabilmesiyle, kendi ürettiği toplumun yönetim süreçlerini de belirlemeye başlar. Emek sonucu üretilen artık değer ve zaman mefhumu, insan ve toplum arasındaki ilişkilerin bütünü içerisinde önemli bir yer tutar. Temel ihtiyaçlarının ürettiği gereksinimlerin dışına çıkarak her yeniden üretim sürecinde doğa ile girmiş olduğu mücadelede kendini özgürleştiren insan, artık değer ve zamanın kullanımına yönelik bir mücadeleye girer. İnsan, toplum ve doğa arasında gelişen bu mücadele, bireysel ve kolektif bilincin esasına dair ayrımlarla tarih içerisinde yer bulmaya başlar. Ve insanın özgür bilincine dair tarihsel mücadeleler ortaya çıkar.

İnsan ve toplumun özgürleşmesi, emeğin sonucunda elde edilen artık değer ve artık zamanın eşitlikçi bir anlayışla paylaşılmasıyla sağlanabilir. Bunun dışındaki artıklara dair inşa edilen paylaşım süreçleri eşitsizliklerin meşrulaştırılmasına yönelik yönetim biçimlerini ortaya çıkartır. Emek sahibi ürettiği ürünün kontrolünü, eşitsizliği kendi özgürlüğünün bir durumu haline dönüştüren yönetim biçimine bırakarak kendi gerçekliğini kaybeder. İnsan kendi özgür bilincini hedef alan bu kaybedişle, doğa ve toplumla girmiş olduğu mücadelede kendi özüne yabancılaşarak doğa ve toplum eşitsizliğinin bir parçası haline dönüşür.

Yabancılaşma, üretimin ve onun sonucu olan ürünün, insanı zenginleşmeye değil, yoksunlaşmaya vesile olmasıdır (Hekimoğlu, 2021: 180). İnsanın özgürleşme süreci, bilinçli eyleminin doğa ile girmiş olduğu mücadelede gerekçelendirdiği kararlarla eşitlik ve eşitsizlik arasındaki seçimleriyle biçimlenmektedir. Bizatihi eşitlik karşısında eşitsizliğin varlığı, eşitliğin kendisini de eşitsizliğin bir uzamı haline dönüştürmektedir. Bu dönüşümün özü birey, toplum ve doğa arasındaki bu mücadeleye dair ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel birikimdedir. Emeğin meta haline dönüştürülmesine dair gelişen bu süreç, ilksel birikim ya da ilksel mülksüzleştirme olarak tanımlanmaktadır.

1.2.2. Artık Değer

Sermaye, değerlere ilişkin şeylerin dışavurumunun ontolojisidir. İnsan ve topluma ait bilinçli eylem; insan özgürlüğünü, “ilksel birikimi nasıl kontrol edeceği” üzerine biçimlendirmektedir. Bu sürecin sonuçları üzerine Marks, “birilerin kar etmek ve zenginleşmek için durmadan satın alırken ötekilerin geçimini temin etmek için emek güçlerini satmasını” değerlendirerek, insan bilinçli eyleminin ortaya çıkardığı “artık değer ilksel birikimini” tarihsel maddeci yaklaşımla açıklamaya çalışmıştır (Yurtsever, 2011: 61).

Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, özünde artık değer üretimidir (Marx, 2011: 486).

Bilinçli emeğin dışavurumunun yarattığı artık değer karşımıza, ürün, zaman, sermaye vb. mefhumlarla çıkmaktadır. İnsanın bilinçli eyleminin artık değeri kullanma biçimi, Marks’ın da tarihsel maddeci yaklaşımı çerçevesinde coğrafya, tarih, insan, teknik üretici gücü üzerinden değişkenlikler göstermektedir. İlksel birikim öncesi insanın zihinsel eylemi, basit meta üretimi üzerinden, (M)eta- (P)ara- (M)eta şeklinde maddi bir sermaye biriktirmeden kullanım değerlerine sahip olarak gereksinimlerin karşılanmıştır. Günümüz ekonomik sistemi olarak belirtilen kapitalizm içerisinde ise (P)ara- (M)eta- (P)ara şekliyle başlangıçta sermaye olarak kullanılan parayla daha fazla para elde etme süreçleriyle biçimlenerek dönüşmüştür. Bizatihi para, değer maddi dışavurumu olarak belirince, elde edilen para sermaye birikiminin özü olur.

... artık değer yaratılması, doğrudan üretim sürecinin maksadıdır. ... Mevcut artık emek metalarda maddileşir maddileşmez, artık değer üretilmiş olur (Marx’ dan aktaran Sweezy, 2009: 54).

Birçok düşünür, meta ve değerler ilişkisi üzerinden ekonomik sistemlerin bütüncül analizini yapmaya çalışmıştır. Marx ilksel birikim sonrasına ilişkin sermayenin genel formülünü (P)ara- (M)eta- (P)ara tanımlayarak, insan bilinçli eyleminin emek zaman üzerinden oluşturduğu artık değeri, mutlak artık değer ve görelî artık değer diye ikiye ayırmıştır. Mutlak artı değer; işçinin bir gün içinde ürettiği toplam değer, onun kendi yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan değeri aştığı durumu tanımlar. Değer üretimi insanın bilinçli emeği ile gerçekleşir. Görelî artık değer ise, insan bilinçli emeğinin gelişmesiyle daha kısa sürede daha fazla değer üretmelerine olanak tanıyan teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışlarına dayanır. Yani, aynı emek süresi içinde daha fazla ürün üretebilme sürecine aşkındır. Birikim üzerine birikim şeylerin metalaştırılması ile bir dönüşüm sürecine girerek, kapitalistin ideolojik eylemini olağanlaştırır. “Kapitalistin amacı yalnızca bir kullanım değeri değil, aynı zamanda bir meta, yalnızca bir kullanım değeri değil aynı zamanda bir değer değil artık değer üretmektir” (Marx, 2011: 189).

Kapitalist başlangıç değerine (para), artık değer ya da artık değeri üretecek faaliyetleri katarak sermaye birikimini genişletmeye odaklanır. Sermaye ile yeniden sermaye üretmek budur. Dolayısıyla kapitalizmin işleyişi eşitsizlik üzerine kuruludur. İnsan bilinçli eylemi kapitalist sistem içerisinde emek gücünü sermayedere satarak değer yaratımına dair üretim sürecinden koparılmaya başlanır. İlksel birikimle beraber dönüşen sermaye, kendisini yeniden üretecek mekanizmaları da yaratarak, insan bilinçli eyleminin üretim süreçleri içerisindeki özgürlük anlayışını sınırlandırır. Bu süreç dönemlerin özelliklerine uygun yönetim süreçleri ile bütünleşik bir hal alarak, emek gücünün yarattığı artık değerlerin paylaşım durumlarına göre değişiklik gösterir.

Emek gücünün sermayedar tarafından satın alınmaya başlanmasıyla, birbirinin tamamlayıcısı haline dönüşen değer ve artık değer, kapitalist eşitsizliklerin başlama noktası olarak kabul edilebilir. Değer- artık değer dönüşümü emek zaman üzerinden somutlaşır. İnsan bilinçli eyleminin ortaya koyduğu emeğin bu metalaşma süreci Marx’ında örneklediği gibi, ilk 5 saate “gerekli emek”, ikinci 5 saat ise “artık emek” olarak gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi insan bilinçli eyleminin sahip olduğu emek kendi gereksinimlerini karşılayanın dışında sunduğu emek üzerinden biçimsel gelişmelerle birlikte “artık değer” birikimini, sermaye birikimine dönüştürür.

Bu dönüşüm süreci sermayedarın devamlılığını ve meşruluğunu esas alacak ideolojik eylemleri ile emekçinin üzerinden biçimlenir. Emekçilerin, sermaye ile ürettikleri ürünlere dair tüketim süreçlerinde de etkin olabilmeleri yani rasyonel tüketicilere dönüşmesini sağlayacak ideolojik işleyişin sağlanması için de karşılıklı bir eylemlilik süreci ortaya çıkar. Sosyal, kültürel ve tarihsel bir birikim üzerine kendini yeniden üreten bu eylemlilik süreci özellikle sermaye sınıfı tarafından tahakküm edilmeye çalışılır. Dolayısıyla sermaye sınıfının ulus-devlet içerisindeki yapılanışıyla tüketim ve birikim arasındaki ilişkileri kendi birikim sürecine dair çözümleyerek etkin talep sorununun doğal bir sonuç olduğunu meşrulaştırır. Yani bir noktada oluşturulan artı-değer başka bir alan ve zaman içinde yeni bir artı değer oluşturma sürecini etkinleştirir. Artı değerlerin etkinleşmesindeki etkin talep meselesi genişleyen “şeyler” üzerine gerçekleştiği ve öncülüğünse emek gücünün varlığına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Birikimin genişleme dinamikleri artı-değer arayışındaki insan, toplum ve doğa kavrayışının karşılıklı bir sonucudur. Ve kapitalizmin kendine içkin doğası, değerlerin biçimlenişi ile üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketimin birbirini tamamlayarak durmaksızın devam eden sermaye birikim mekanizmasına dair tüm değişkenleriyle ele almamızı sağlar.

1.2.3. Kapitalizm

Bu gezegende insanlar yaklaşık 200 bin yıldır yaşıyor. Bütün bu zaman boyunca bir ekonomiler vardı. İnsanlar, yaşamlarını sürdürmek için gereken (yiyecek, giyecek, barınak gibi) maddi ihtiyaçlarını karşılamak (ve yaşamlarında “daha güzel” şeylerin de tadına çıkarmak) amacıyla her zaman çalışmak zorunda oldular. Buna karşılık kapitalizmin 300 yıldan daha kısa bir geçmişi var. Eğer Homo sapiens’in bütün tarihini 24 saatlik bir gün olarak düşünürsek, kapitalizmin iki dakikadır var olduğunu söyleyebiliriz (Stanford, 2019: 41).

Kapitalizm, sermayenin en temel üretim aracı olduğu toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda ele alınmasını kavramsallaştıran bir ekonomik sınıflandırmadır. Ekonomi kapitalist sürece gelinceye kadar birçok farklı aşamadan geçmiştir. Günümüzde egemen iktisadi düşünce olan kapitalizm, ücretli emeğin varlığında, kar amaçlı üretim süreçlerini ele alan bir ekonomik süreç olarak varlığını sürdürmektedir.

Kapitalizm, tarım dışı üretimin ve uzun mesafeli ticaretin sürdürüldüğü ekonomik faaliyetler olarak, “1700’lü yıllar itibariyle yani sanayi devriminin başlangıcı itibariyle Batı Avrupa’ında çıkmıştır” diyemeyeceğimizi tarihin kendisi bizlere sunmaya devam etmektedir. Bir şeyi anlamanın en iyi yolu, tarihin içerisinde onu parça parça ederek, kökenine, gelişimine ve akışkanlık içerisinde geleceğine bakmaktır. Dolayısıyla kapitalizme geçişi; emek, üretim ve tüketim, siyasal dönüşümler ve devrimler üzerinden gelişen toplumsal yapılar bağlamında değerlendirmek zorundayız.

İnsan bilinçli eylemi toplumsallaşma faktörü olarak ürettiği ürünler; temel ihtiyaçlarının giderilmesi, genişleyen ihtiyaçlarıyla değiş tokuşu, artık zamanı ve insan emeğinin metalaştırılmasına ilişkin yeni yaşam eylemselliğini sağlamaktadır.

İlkel komünal, köleci, feodal, kapitalist üretim biçimlerinin bir sırayla gerçekleşeceğini Marksizm üzerinden anlatmaya çalışmak büyük bir yanılgıdır. Rus Düşünür Vera Zasuliç ve Marx arasında geçen mektuplaşmada, kapitalist üretim biçiminin evrensel bir şemaya dönüştürülmesi yanlışlığının farkına varılmıştır. Toplumsal dinamikler arası etkileşimin Batı’da izlediği yol üzerinden bir deneyim geçireceğinin yanlış olmasının anlaşılması, Marx’ın çalışmalarında gizli kalan mekân ve zamanı da daha bir anlamlı kılmıştır. Rusya üzerinden yapılan bu değerlendirmelerden 1 yıl sonra “Komünist Manifesto” nun Rusça baskısına önsözde;

“Komünist Manifesto’nun amacı, modern dünya burjuva mülkiyetin yaklaşmakta olan kaçınılmaz yıkılışını ilan etmektir. Oysa Rusya’da, hızla gelişen kapitalist vurgunculuğun ve henüz gelişmeye başlayan burjuva mülkiyetinin karşısında, toprakların yarısından fazlasının köylülerin ortak mülkiyetinde olduğunu görüyoruz. Şimdi soru şudur: Bir hayli çöküntüye uğramış olmakla birlikte yine de ilkel toprak mülkiyetinin bir biçimi olan Rus obşçinası, daha ileri komünist ortak mülkiyet biçimine doğru varabilir mi?” (Harvey, 2017:33)

Tarihsel gelişime toplumların kendine özgü dinamikleri üzerine gelişir, değişir ve dönüşür. Siyasal, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümleri, diyalektik materyalist bir kavrayışla ele alıyorsak; tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücüne dair değişkenler üzerinden incelemek zorundayız. İnsan ve toplumun gelişiminde bütün değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği insan bilinçli eylemi emeğe dönüşerek doğa ile girdiği ilişkiyle kullanım değeri, mübadele değeri ve artık değeri yaratır. Bu süreç insan emeğinin ürünü olan metaların değerleri üzerinden akışkan bir hal alarak, toplumsal yaşamın en belirleyici rolünü üstlenir. Özellikle artık değere el koyma süreciyle insan bilincine işlenen yönetme ve yönetilme mefhumları inşa ettiği toplumsal bağlantısallıklarla devletin tarih sahnesine çıkışını organize ederek büyük toplumsal hareketlerin sınıf karakterli yapısını geliştirmiştir. Sosyal ve kültürel olguları, ekonomik olgularla iç içe sokmuştur. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz çağın kendine özgü dinamiklerinin birbirine içkin yapısı, akışkan bağımlılık ilişkileriyle şekleşmekte olan çelişkileri ortaya koyar.

Kapitalizmin tüm çözümlenmesi tarihin tüm değişim ve dönüşümleriyle evrilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, kullanım değerleri, mübadele değerleri ve değerler arasındaki ilişkiler bütününde açığa çıkan sermayenin kendine içkin çelişkilerini meta üzerinden değerlendirmektedir. “Bu sürecin maddi dışı vurumu, paranın metalara, daha sonra metaların bir daha karla birlikte paraya dönüşümü olarak gerçekleşir” (Harvey, 2021:97). Buradaki para emeğin dönüşümünde gerçekleşen artı değer olarak karşımıza çıkar.

Engels, Marks’ın ölümünden sonra yazdığı bir makalede, Marks’ın bilim tarihine yaptığı iki katkıyı, diyalektik materyalist tarih anlayışı ve kapitalist üretim biçimi içerisindeki işçinin ve emeğin sömürülmesi olarak artı değer kuramını açıklamaktadır. Kapitalin ilk cildinde geliştirilen artı değer kavramı, kapitalizmin özünü kavramımızda büyük katkı sunarken, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı notlarındaki Grundrisse başlığı ile yayınlanan ve Artı Değer Kuramları Marks’ın iktisadi çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2013:170). Marks, çalışmalarına, meta, basit dolaşım, sermaye, emek ve toprak olarak devam etmiş lakin amaçladığı programı tam olarak bitirememiştir. Kapital, metanın üretimi ile başlayarak, artı değerın dönüşüm süreçlerini, dönemin rekabetçi sanayi kuşağı içerisinde inceleyerek, yeniden üretim birikim ve sermayenin dağılımı ve büyümesini ortaya koyar. Dolayısıyla, tekelleşme, tekelci sermaye, kapitalizmin yayılması, küresel emperyalizm, neoliberalizm vb. analizler daha sonraki Marksist düşünürler tarafından Marks’ın açtığı yol üzerinden devam ettirilmektedir.

Sosyal Bilimler üzerine sürdürülen çalışmalar Marks'ın değer kuramıyla içinde yaşadığımız çağın özellikleri doğrultusunda ilişki kurmak zorunda kalmıştır. “Marksçı değer kuramının temelinde yatan toplumsal ilişki sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkisidir (Harvey, 2021:102). Bu uğrayışın arkasında, toplumsal ilişkilerde eşitsizlikler üzerine inşa edilen sınıf ilişkilerinin çağımıza uygun akışkan çerçevesi vardır. Marks, sınıf kavramını meta üretimi ve mübadelesi süreçleri üzerine evrimleştirerek, günümüzde sermaye birikimlerinin neden ve sonuç ilişkilerini ortaya koyabilmemize katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal eşitsizliklerin giderek derinleştiği, tekelleşme süreçlerinin devlet, iktidar, şirket ve sermaye birikimi üzerine inşa edildiği çağımızda emek, değer ve sınıf kavramları bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Değer kuramı bu nedenle, sınıfsal ilişkiler aracılığı ile ifade edildikleri oranda, kapitalist üretim biçiminin temel çelişkilerini kapsar ve somut hale getirir. Toplumsal gereklilik, hem sermayenin hem de emeğin aynen kendi aralarındaki sınıfsal ilişkiler gibi, yeniden üretmelerini zorunlu kılar. Sermaye-emek ilişkisinin kendisi, sınıf mücadelesinin kökeninin oluşturan bir çelişkidir. Diğer taraftan hem sermayenin hem emeğin yeniden üretimi, bireysellik ve kolektif sınıfsal eylemlilik arasında oluşan bir çelişkiyi de içermektedir. Kısacası, değer kavramı, sınıf mücadelesinden bağımsız bir şekilde anlaşılmaz” (Harvey, 2021:143)

Kapitalizm eşitsizliklerin tarihsel bir yansıması olarak karşımıza çıkarken emek ve emekçinin sınıfsal yapısındaki düşünsel işleyişi belirleyen üretim eylemi içinde, üretici etkinliğin kendi içinde ortaya çıkan yabancılaşma, sınıflar arasındaki mücadelenin ana unsurudur. Özgür ve bilinçli bir etkinlik olarak emeğin süreç içindeki kavrayışının dışındaki gelişmeler olarak Marks tarafından kavramlaştırılan yabancılaşma, eşitsizliklerin insan ve insan eyleminin varlığına rağmen giderek büyümesi ve meşru bir araç olarak sembolize edilmesiyle daha anlaşılır kılınabilir.

Yabancılaşma, emek-değer ve sınıf teorisinin yaşam alanıdır. Çağımız kapitalizminin eşitsizlikler üzerinden hala sürdürebilirliğine meşruluk alanı sunan düşünsel işleyiştir. Sınıfsal ilişkiler üzerinden konumlandırılan yabancılaşma kendi içsel dinamikleri bakımından eşitsizliklerin meşrulaştırılarak ve bölüşüm ilişkilerinin saklandığı bir alandır. David Harvey de artı değerın gasp edilmesi ve meşrulaştırılmasını yabancılaşma ilişkileri üzerine değerlendirmiştir:

“Her biri artı değerın kökenini gizleyen bu artı değer gasp etme biçimleri, hem öncülleri oldukları hem de sürdürdükleri toplumsal ilişkiler bağlamında da ele alınmalıdır. Sonuçta kapitalist üretim biçimi içinde yaygınlaşan sınıf ilişkilerine dair bakış açımızda değişiklikler yapmamız gerekecektir. Her ne kadar, hem artı değere el koyan sermayedarlar, genel olarak kapitalist toplumda burjuvazinin temelinde bir çıkar dayanışmasına bir cemaat oluştursalar da, burjuvazi içinde ya sınıfın ‘fraksiyonları’ ya da otonom sınıflar olarak yorumlanabilecek farklılaşmalar da mevcuttur (...)” (Harvey, 2021:157).

Kapitalizmin kendi çelişkileri içerisinde özünden ve gerçekliğinden koparılan insan ve insan emeği, yabancılaşma süreçleri üzerinden; artı değer oluşumunda, sermayenin birikiminde, genişlemesinde ve tüm bunlara dair karşıt toplumsal dinamikler üzerinden öncü sınıflar oluşturulmasında dinamik bir yapıya sahiptir. Kapitalizmin toplumsalın kendisi ile olan karşılıklı işleyişindeki dinamik yapısı, merkez ve çevre ilişkileri üzerinden kendine her süreçte yeniden üreterek, genişlemeci ve yayılmacı bir sosyal, kültürel ve ekonomik inşa sürecine girer. Tüm bu süreç sermayenin birikimi ile başlar.

Bir üretim sürecinde ortaya çıkan karın hem metaya hem de tekrar paraya dönüşmesini sağlayacak organizasyonlar süreciyle büyümekte olan sermaye kendine yeni alanlar keşfetmek veya inşa etmek zorundadır. Genişleyen yeniden üretim mekanizmaları yeni birikimleri oluştururken bölüşüm ilişkilerinde de yeni toplumsal ilişkilerde inşa etmektedir. Sermayedar ve emekçi arasında gelişen bu ilişkiler, kapitalizm çağının içerisinde biriken demokrasi mücadeleleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülen bu mücadeleler özellikle servet eşitsizliğinin de giderek derinleştiği çağımızda sosyal, kültürel, psikolojik ve tarihsel anlamlar kazanarak eşitsizliğin en temel gerçeklikleri dışsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla sermaye birikim, genişleme ve yayılma süreçleri ile edinilen büyük servetler büyük başarı anlatılarına dönüştürülerek, emek süreci, sınıf bilinci ve sınıfsal mücadele alanları soyutlanmaktadır.

Para, kar, faiz ve rant olarak bütünleşik süreçler üzerinden elde edilen sermaye birikimi günümüz finans dünyasında artık sonsuz bir dolaşım sürecine girdiğini düşünebiliriz. İnsan ihtiyacının da kapitalizmin kendine özgü koşulları üzerinden belirlendiği çağımız, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sunduğu ilişkiler üzerinden doğal olanın gerçekliğini ve saflığını sınırlandırmakta ve yok etmektedir. Kapitalizmin tüm yarattığı olumsuzluklara rağmen, bütün eşitsizliklere karşı sürdürülen mücadeleler sonuç vermektedir. Dolayısıyla sermayenin sınırsız dolaşım süreci içerisinde elde ettiği güç ilişkileri, insan emeğini sonsuza kadar sömüremeyecektir.

“Dolayısıyla zenginliği artırmak başlı başına hedeftir. Sermayenin hedef belirleyeceği etkinliği yalnızca zenginliğini büyütme yönünde olabilir, yani kendisini çoğaltma, büyüme yönünde” (Harvey, 2017, 187)”

Günümüz kapitalist ilişkileri sermaye birikimleri üzerinden kendi sınıfsal ilişkilerini toplumsalın kendisine yansıtırken, kendi belirsizliği ve bunalımını inşa ettiği sonsuz birikim ve büyüme süreçleriyle sürdürme zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Kapitalizm tüm çelişkisini başlattığı emek-değer ilişkisi “sonlanamayacak sonsuzluk” metaforuyla karmaşık bir hal almıştır. Kapitalizm için vazgeçilemeyecek olan güç artık sınırları olmayan bir dünya istenci ile kendi belirsizliğini kendine karşı içselleştirmektedir.

1.2.4. Küreselleşme ve Neoliberalizm

Her an kendini yeniden üreten bir bilgi ve teknoloji çağının ötesine doğru uzanmış kaosların içinden geçmekteyiz. Tüm bu süreçler kendi sınırlarını, dün olduğu gibi bugün de insan bilinci aracılığıyla inşa edilen kavramlarla belirlemektedir. Küreselleşme de hem kendi çağının ötesine uzanan hem çağını besleyen hem de tarihsel anlatıların bütünleşmesinde belli kavram setlerini de içinde barındıran kavramlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bauman (2014) küreselleşmeyi, onsuz mutlu olamayacağımız şey şey, bazılarının göre mutsuzluğun nedeni” olarak ifade etmiştir.

Küreselleşme bağlantısallığın zaman ve mekânın sınırsızlığı içerisinde inşa edilme süreçleridir. Modern dünyaların kendilerini ifade edebilme rasyonalitesi bu biçimleniş bağlamında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kavramlar dünyası kendilerinin düşünsel işleyişine dair tarihsel kökler yaratır. Küreselleşme kavramı da birçok düşünce insanı tarafından, bir önceki toplumsal sistemlerin değiştiği, dönüştüğü olay ve olgular üzerinden tanımlar. Küreselleşme, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek kutuplu dünyada zuhur eden kültürel sisteme, dünyanın somut bir biçimde tek bir bütün olarak yapılaşması sürecidir (Cevizci, 2010:996). Marshall McLuhan 20. Yüzyılın bitişindeki dünyayı “küresel köy” ve Kenichi Ohmae’nin “sınırsız bir dünya” tanımlamaları, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki çok hızlı gelişmelere bağlı olarak toplumsal sistemlerin ki, özellikle ulus devletlerinin ekonomik, kültürel ve sosyal değişim ve dönüşümlerinin belirlenimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta ulusal sistemlerin eline bulundurdıkları sermaye araçları tahakküm sınırlarını genişletme istenciyle bilim ve teknolojinin toplumsal dağılma süreçlerinden de beslenerek, küreselleşme kavramını egemenlik ilişkilerinin bir örüntüsü haline çevirebilmiştir. Ulus devlet sistemlerinin, siyasi ve hukuksal sınırlarının ötesinde olma istencinin bir ürünü olarak karşımıza çıkan küreselleşme, mekânın ve zamanın sınırsızlığı içerisinde yeniden inşa edilen egemenlik süreçleri olarak bireysel ve toplumsal bağlantısallık haline dönüşmüştür. Dolayısıyla, küreselleşme birey ve toplumlara ait düşünce sistemlerini etkilemekte, çözümlemekte ve yeniden inşa etmektedir.

Örneğin, kendi kaderini tayin etme hakkı ile bağlantılı olan siyasi milliyetçiliğin, post egemen koşullarda işleyen ulus devletlerin yer aldığı bir dünyada önemini yitirme ihtimali vardır. Ayrıca devletin siyaset ve yurttaşlık alanında sadakati tesis etme kapasitesinin zayıflaması gerçeği çerçevesinde, kültürel etnik ve dini milliyetçiliğin güçlenmesi muhtemeldir (...) Ayrıca muhafazakârlar küreselleşmenin geleneği ve ulusal kimliği zayıflatma eğilimi ile boğuşmak zorunda kalmıştır (Heywood 2011:37).

Herhangi bir düşünme sürecinin örülmesi dinamik ve çok değişkenli bir süreçtir. Toplamların her sınıfının ve yığınlarının iktidar ilişkileri ve araçlarına dair ilişkisel değişkenleri, egemenlik süreçlerini belirler. Modern çağlar içinden çıkarak veya içinde bulunduğu dönemlerden sıçrayarak başka çağlara doğru evrilen insan ve toplum, küreselleşmenin neo-liberalizm ile kurduğu siyasal, kültürel ve ekonomik süreçlerini egemenlik ilişkileri üzerinden sürdürmektedir. Küreselleşme ile

zayıfladığını düşündüğümüz ulus devletlerin kendilerini, neoliberalizmin egemenlik ilişkilerini yansıtan uluslararası kurumsal yapılar aracılığıyla incelersek, küreselleşmenin birey ve toplum yaşamındaki yansımalarına dair açıklayıcı bilgilere ulaşabiliriz. Bu anlamda çalışmalarını sürdüren Stiglitz; küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik açıdan ciddi sorunlar yarattığını ve küreselleşmenin bazı ülkeleri zenginleştirirken diğerlerini fakirleştirdiğini savunarak bu sürecin ana unsurları olarak gördüğü uluslararası kurumlarına dair eleştirel görüşlerini ortaya koymaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların küreselleşmeye yönelik politikalarının adil olmaktan uzak olduğunu ve bu kuruluşların özellikle fakir ülkeleri sömürdüklerini öne sürmektedir. Stiglitz, küreselleşmenin demokrasi ve insan hakları üzerinde de olumsuz etkileri olduğunu ve küreselleşmenin yarattığı ekonomik eşitsizliklerin politik istikrarsızlığı artırdığını belirtir.

Küreselleşme birçok farklı boyutta gerçekleşen ve karmaşık süreçlerin bağlantısallık üzerinden bilinçlerimizde üretilen bir kavramdır. Kenischi Ohmae'nin "sınırsız dünya" düşüncesi, küreselleşmenin "tek bir süreç olmayıp kimi zaman çakışan, içiçe geçen ve kimi zaman da birbiriyle çelişen ve karşıt olan bir süreçler kompleksidir" ifadesini açıklamaktadır (Heywood:2011,37). Sınırların ötesinde sınırlarının mekân ve zaman bağlantısallığını genişleten küreselleşme kavramı kendini yeniden ürettiği mekanizmalarında kendisi olmaktadır. Bu süreç sermayenin birikimi, hareketlerindeki artış ve finansal küreselleşmesiyle birlikte daha hızlıca örülmektedir. Dolayısıyla ulus devletin sosyal, kültürel, ekonomik ilişki ve kurumları giderek zayıflama reaksiyonları vermeye başlayarak küresel tek sosyal, kültürel ve ekonomik paradigmaların yanında daha kompleks toplumsal yapıların inşasını da sağlayabilir.

Küreselleşme, hayatlarımızın bizden uzak bir mesafede alınan kararlar, meydana gelen olaylar tarafından şekillendirildiği anlamına gelen kompleks bir karşılıklı bağlantılılıklar ağıının ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle küreselleşmenin merkezi özelliği, coğrafi meselelerin azalan öneme sahip olması ve ulus devletlerin aralarında var olan türden karasal sınırların daha az anlamlı hale gelmesidir (Heywood, 2013, s. 37)

Ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal vb. kavramlar üzerinden küreselleşmeye dair daha geniş ve kapsayıcı tanımlamalar yapılmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik ve siyasi güç ilişkileri bağlamında birçok çalışma yapan Stiglitz (2018a:10), ortaya çıkan istatistiki değerlendirmeler sonucunda, "durumu iyileşen tek grup, en üstteki yüzde birlik, hatta binde birlik grup, en zengin birkaç yüz bin Amerikalı" ifadelerini kullanarak, küreselleşmenin neden olduğu eşitsizlikleri gözler önüne sermektedir. Stiglitz (2018a) küreselleşmenin yarattığı adaletsizlikleri, eşitsizlikleri ve hukuksuzlukları küreselleşmenin kurumlarına dayandırarak, mümkün olan en iyi model olarak pazarlanan ekonomik model, yani "liberalleştirilmiş" ve "küreselleştirilmiş" neoliberal serbest piyasa ekonomisinin sonuçlarını bu kurumlar bağlamında ortaya koymuştur.

Stiglitz (2018a) küreselleşmenin eleştirel tartışmasını yürütürken, küreselleşmeyi yalnızca ekonomik bir süreç olarak ele almamız gerektiğini vurgular. Küreselleşme, aynı zamanda önemli çevresel, toplumsal ve kültürel etkileri de beraberinde getirmekte ve bu boyutlar da dikkate alınarak eşitsizliklerin en temel nedenleri ortaya konularak çözüm süreçlerinin oluşturulması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla Stiglitz (2018a) "Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı" adlı çalışmasıyla, küreselleşme hakkındaki en yoğun tartışmalara yani "eşitlik ve yoksulluk" konularına çağımızın en büyük kurumsal ilişkiler ağı üzerinden açıklık getirmeye çalışmıştır.

Küreselleşme giderek derinleşen yoksulluk ve eşitsizliklerle bizi karşı karşıya bırakan neoliberal piyasa ekonomisinin dayattığı kural ve kurumlarla, azınlıkların kazandığı milyarlarca insanın kaybettiği kompleks bir süreçtir. Kapitalizmin kendine içkin yasaları bilgi, bilim ve teknolojinin gelişimi ile kapitalizmin başka bir aşamasına dönüşerek bu kompleks süreci, neoliberal bir bakış açısıyla azınlıkların iktidar ve iktidar ilişkileri üzerinden yeniden üreterek küreselleşmenin kontrol mekanizmalarını inşa etmiştir.

Öncüleri klasik ve neoklasik okullarda bulunan, liberal iktisat politikalarını ve piyasa mekanizmasını yaşamın gerçeği olarak savunarak yücelten düşünürlerle ve onların uygulayıcılarına başvurarak, neoliberalizmin kapitalizmin içerisindeki konumunu kavrayabiliriz. İçinde bulunduğumuz çağ, kapitalizmin çağa uygun kimlik değişim ve dönüşümlerini büyük gerilimler, bunalımlar ve belirsizlikler üzerine yaşamaktadır.

"Liberalizm bayrağını klasik iktisatçılardan devralan neoklasik doktrin ise Ricardo'nun serbest dış ticaret önermesini içselleştirir; ancak daha ileri gider ve tam rekabetin optimum kaynak tahsisi sağlayacağı iddiasına ulaşır. (...) Klasik politik iktisattan neoklasik iktisada uzanan bu gelişim doğrultusu, "liberalizm" ortaklığını içerdiği için çok daha önemli bir metodolojik ayrışmayı gizlemektedir" (Boratav, 2015:166)

Sanayi Devrimi sonrasında esas alınan liberal düşünce eğilimi, özellikle gelişmekte olan merkez ülkeler tarafından Keynesyen ekonomi politikaları ile baskılanmıştır. Küreselleşmekte olan serbest piyasa ekonomisi büyük dengesizliklere neden olmaya başlamıştır. Bu dengesizliği ve belirsizliği önleyebilmek ve sermayenin hareket alanını ve birikimini planlayabilmek için devlet müdahaleciliği bir gereksinim olarak benimsenmiştir. İkinci Dünya savaşı öncesi ve sonrası ve ardından gelişen soğuk savaş dönemi boyunca bizatihi 1970'lere kadar "Ekonomik Planlama", Keynesyen Ekonomi Politikaları ile bir çerçeveye sokularak, özellikle bölüşüm ilişkilerinde devlet-sermaye ve kamu iş birliğine dayalı anlayışı öne çıkarmıştır. Eleştirel Marksist anlayış bu dönemi de kapitalizmin kendi düzeni sürdürebilmesi açısından bir geçiş dönemi olarak tartışmaktadır. Kapitalizm, kendi krizi kendisi üretmekte ve bu süreçleri özellikle sermaye birikimi üzerinden bir basamak olarak değerlendirmektedir.

Dolayısıyla neoliberalizmi, liberalizmin kendisi içerisinde gelişen dinamikleri açısından bir proje olarak tanımlarsak;

“Neoliberal politikaların hedefleri, piyasa serbestisinin, sınırsız mülkiyet haklarının (yeniden) hayata geçirilmesi; piyasaların olmadığı, mülkiyet hakkının kısıtlandığı hallerde bu mekanizmayı (veya onun benzerlerini) her yere (toprağa, suya, diğer doğal kaynaklara, işgücüne, kamu hizmetlerinin sunumuna, uluslararası ekonomik ilişkilere) gerekirse devlet zoruyla yerleştirmek olarak özetlenebilir” (Boratav, 2013: 172).

Neoliberalizm dediğimiz şey aslında son çeyrek yüzyılda toplumsal dönüşümüne ait bir kavramsal çerçeve olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü kapitalizmi Friedrich Engels’in “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu” adlı eserinden örneklersek, neoliberalizmin kapitalizme dair bir araç olduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla Neoliberalizm, kapitalizmin kendine içkin çelişkilerine ait bir çözümleme bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Neoliberalizm sözcüğü, toplumda piyasa ilişkilerini vurgulayarak, bireyin toplum içerisinde kabullendiği sorumlulukları ve devletin rolünü bu anlayış bağlamında yeniden tanımlayan siyasal, iktisadi ve sosyal düzenlemelerdir. Günümüzde eleştirel sosyal bilimciler neoliberalizmi giderek derinleşen toplumsal süreçlerin neden-sonuç arasındaki ilişkiler bağlamında ele almaktadır. Devlet, sermaye ve emek uzlaşısı; 1970’ler itibariyle dayatılan ekonomik programlarla, çokça ifade edilen vahşi kapitalist anlayışla bozguna uğratarak, emeğin kazanımlarını gerileterek ve sermaye hareketlerine yeni özellikler kazandırılarak yeni bir toplumsal sözleşmeyle dönüştürülmüştür. Bu sözleşme ile halk sınıfları ile kurulan ittifaklar, yerini büyük eşitsizlikler üzerine gelişen sermayenin tahakküm ilişkilerine bırakmıştır. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri, finans dünyasının teknolojik gelişimleri ile daha hareketli, hızlı ve güvenli bir şekilde sürdürülerek, rekabetin küresel dağılımı büyük bir serbestlik üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle iki kutuplu dünyanın kaybedeni olarak SSCB’nin yıkılışı, tek kutuplu dünyanın merkezi haline dönüşen ABD’nin küresel siyasal iktisat programlarıyla eşitsizlik ilişkileriyle kurgulanan büyüme süreçleri, insanoğlunun zihninde büyük belirsizliklere ve buhranlara neden olmuştur. Adam Smith’in “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” özgürlükçülüğü, Misses-Hayek liberalizmi, Chicago Okulu ve Friedman’ın ve daha sonraki anaakım iktisadi görüşleri bağlamında devlet aygıtının otoriter kimliği üzerine kurgulanan siyasal, ekonomik ve kültürel programlar bu belirsizlik ve buhranların taşıyıcıları olmuşlardır.

Sermayenin giderek yayılmacı ve büyük birikimler üzerine inşa edilen kurgusu olan neoliberalizm iktidar, devlet ve toplum kurum kuruluşlarının işleyişini 1960’li yıllar itibariyle de değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Özellikle dünyanın merkez konumundaki sömürgeci devletleri Amerika ve İngiltere bu sürecin önder özneleridir.

“İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagen yönetimleri altında gerçekleşen ve benzerleri Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’da görünen ilk türde, yeni iktisat politikası gündemi altı temel bileşen içermektedir: ekonomik faaliyetlerin (i) serbestleştirilmesi; (ii) kuralsızlaştırılması (iii) ve uluslararası faaliyetlerin kuralsızlaştırılması ile, kamu kesiminde (i) özelleştirme; (ii) piyasa mantığının egemen kılınması ve (iii) dolaysız vergi yüklerinin azaltılması” (Türel, 2021:44).

Ülkemizde bu aşamanın gerçekleştirilmesi için yaratılan kaos ortamları toplumsal olaylar, askeri darbeler ve siyasal karar mekanizmaları ile sonuçlandırılarak, neoliberalizmin sosyal, ekonomik ve kültürel programları toplumun kendisine dayatılmıştır. Bu süreç ikna ve rızanın yeniden üretim süreçleri içerisinde olağanlaştırılması ve emeğin öncü rolünün giderek kısıtlanması ile meşru bir toplumsal alan ve zamana oturtulmaya çalışılmıştır ve hala bu süreç devam etmektedir. Hem ülkemizde hem de dünyamızdaki toplumsal hareketlerin özünü oluşturan eşitsizliklerdir. Neoliberalizmin eşitsizlik üzerine gelişen bu işleyişine karşı, Meksika’daki Zapatista Hareketi (1994), Peru (1991), Doğu Asya Finansal Krizi Taylan (1997), Endonezya (1998) vb. toplumsal hareketler yakın zamanda Fransa’da “Sarı Yelekliler” olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle ülkemizdeki “Gezi Eylemleri”, neoliberalizmin inşa ettiği piyasacı ve sermaye yanlısı “birey” ve onun yaratıcısı olan otoriter devlet ve iktidar anlayışına karşı, eşitlik, paylaşım ve adalet istenci duyguları ile büyük bir toplumsal hareket haline dönüşmüştür. Bu eşitsizliklere karşı gelişen toplumsal muhalefet, toplumun diğer kesimleri ile bir dayanışma içerisine girememesi için neoliberal siyasal anlayış üzerine işleyen devlet ve iktidara ait aygıtlar tarafından ötekileştirilmeye, kutuplaştırılmaya ve düşmanlaştırılmaya maruz kalmaktadır.

Neoliberal toplum sözleşmesi altında toplumları yönetme aygıtları farklılıklar içerse bile en temel yapısal işleyişini, eşitsizlikler üzerine oluşturulan sermaye birikiminin içsel dinamikleriyle sürdürmektedir.

“Dolayısıyla, neoliberalleşmeyi, uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeye amaçlayan teorik tasarımı hayata geçirmeye yönelik ütopyik bir proje olarak ya da iktidarı ekonomik seçkinlere iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturulmaya yönelik siyasi bir proje olarak değerlendirebiliriz” (Harvey, 2021; 27).

Neoliberalizm gelir ve servet ilişkileri bakımından sahip olduğu yıkıcı özellikler, iktidarı elinde bulundurma keyfiyetiyle birlikte en temel haklardan başlamak üzere mülksüzleştirme yoluyla giderek artırılmaktadır. David Harvey (2021:251-270), mülksüzleştirme yoluyla elde edilen birikimi dört ana başlık altında toplamıştır.

Özelleştirme ve Metalaştırma: Önceden kamuya ait varlıkların şirketleştirilmesi, metalaştırılması ve özelleştirilmesi neoliberal projenin çok belirgin özelliğidir. (...)

Finansallaşma: 1980’den sonra başlayan güçlü finansallaşma dalgası kendini spekülative ve saldırgan tarzıyla belli eder. (...) Düzenleyici önlemlerin sınırlandırılmasıyla finans sistemi spekülasyon, yağma, dolandırıcılık ve hırsızlık vasıtasıyla yeniden dağıtımın ana merkezlerinden biri haline geldi.

Kriz yönetimi ve manipülasyonu: Neoliberal finans manipülasyonunun büyük kısmının ayırt edici özelliği olan spekülative ve genellikle sahte köpüğün altında “borç tuzağı”nı mülksüzleştirme yoluyla birikim birincil aracı yapan daha derin bir süreç yatar. Dünya sahnesinde kriz yaratımı, yönetimi ve manipülasyonu evrimde ve servetin yoksul ülkelerden zenginlere bilinçli olarak yeniden dağıtım sanatına dönüşmektedir.

Devlet eliyle yeniden dağıtım: Neoliberalleşen devlet gelir dağılım politikalarının birincil aktörü haline gelir ve gömülü liberalizm döneminde üst sınıflardan alt sınıflara giden akışı tersine çevirir.

Neoliberalizm çatısı altında yaşamını sürdürmeye çalışan toplumsal dinamiklerin büyüyen, gelişen ve giderek özgürleşen mücadele biçimleri, başka bir gelecek ile ilişkili bir dünyayı çağrıştırmaktadır. Küresel servet ve gelir eşitsizliklerinin giderek derinleşmesi, artan popülist ve otoriter yönetim süreçleri, en temel toplumsal hakların geri alınışı, mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi vb. olgular, kapitalizmin 21.Yüzyılın ikinci on yılındaki neoliberal aşamasının tükenişini ortaya koymaktadır.

Hannah Arendt’in sermaye birikimi ve toplumsal sözleşme üzerine şu değerlendirmesi önemlidir: “(...) Sınırsız sermaye birikim süreci büyüyen zenginliğin gücünü artırarak koruyabilecek ‘sınırsız bir gücün’ siyasal yapısına gereksinim duyar” (Arendt, 1976: 23). Kapitalizm kendine içkin doğası gereği elde ettiği sermaye ve sermaye ilişkilerini siyasal, kültürel, psikolojik ve sosyolojik olarak dönüştürmekte ve değiştirmektedir. Bu süreci elinde bulundurduğu iktidarın meşruluğu açısından geliştirdiği ikna ve rıza yöntemleri üzerine kurgulamaktadır. Bizatihi emek ve sermaye arasındaki ilişki, artı değer üretimi ve tüketimi süreçlerine dair karar mercilerinin ve yönetim mekanizmalarının oluşturulması üzerinedir. Dolayısıyla günümüzdeki kapitalist işleyiş, neoliberal aşaması ile insan emeğinin ürettiği değerin türevleri üzerine inşa edilmekte, coğrafi ve fiziki şartların farklılığı bağlamında da farklı biçimsel süreçler izlemektedir.

Kapitalizm egemenliğini Sanayi Devrimi ile inşa eden, üretim ve tüketim biçimi olarak sosyal, ekonomik ve kültürel bir tarihsel kavramdır. Postmodern dünyanın küresel kapitalist sistemi sosyal, kültürel ve ekonomik inşasını, devletlerin merkezi bir çerçeve içerisinde karşılıklı neoliberal siyasal programları aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Kapitalizm özü itibarıyla artık değer üretimidir.

Küresel kapitalist sistem, neoliberal programlarla birlikte sonsuz sermaye birikiminin yaratıcısıdır. Üretici güçlerin gelişimi, emeğin üretkenliğini artırırken, maddi zenginliğin de giderek büyümesini sağladı. Bu üretken süreç kendisine pazarlar aramakta ve bu pazarlar uluslar ötesi sınırlara taşınmaktadır. Kapitalist sistem artık değer üzerine kurulu sermaye birikim

süreçlerini, pazarlar ve yeni pazarlar üzerinden geliştirirken, Marks'ın kapitalist üretim tarzında birikim teorisinin mekânsal boyutlarını anlamamıza katkı yapar. "Marks'ın çalışmalarının dikkatli bir incelemesi, onun sermaye birikiminin coğrafi bağlamda meydana geldiğini, bu birikimin de özgün coğrafi yapılar yarattığı teşhis ettiğini ortaya koyar" (Harvey, 2019;51) Marks'ın diyalektik tarihsel yöntemi, aslında toplumsala dair tüm değişkenleri içerisine almayı hedefleyerek, değişim ve dönüşümleri moment noktaları üzerinden kavramlaştırarak işlemektedir. Marks'ın sermaye birikimini toplumların üretim biçimleri üzerinden değerlendirirken, insan ve toplum niteliği, teknik, tarih ve coğrafya üzerinden analiz eder. Dolayısıyla kendi yaşadığı dönemin özellikleri bakımında da emperyalist sömürünün ve sermaye birikiminin arasındaki ilişkiyi, konumsal analizler üzerinden işleyebilmiştir.

Kapitalist sistemin dinamik yapısı büyümeyi ve yayılmayı doğal bir süreç olarak ortaya koyarak birikimi amaçlar. Bu yeniden üretim dinamiği, yaşamımızı hiç durmaksızın yeniden şekillendiren sürekli bir devrimci güç ortaya koymaktadır. Bu devrimci güç sermaye birikiminin sahiplerinin tahakkümü altında, yeni tahakkümler yaratarak, günümüzde neoliberal programlarla evrilmektedir.

Kapitalizmin birikim aşamaları, sık sık krizlerle ve kapitalizme içkin çelişkilerle dönüştürülmekte ve meşru bir toplumsal zemine oturtulmaktadır. Marks, kapitalizmi kendi gelişim süreçlerinde sürekli bir krizler döngüsünün olduğu savunur. Bunu temellendirdiği önemli noktalardan bir tanesi; sermaye birikiminin yeni pazarlar arayışı içerisine girdiği küreselleşme süreci içerisindeki farklı coğrafyalar üzerine yaşadığı içsel çelişkilerdir. Sermayenin üretim ve dağıtım süreçlerindeki bu farklılık, emeğin metaya dönüşümü ve bu dönüşümün kar süreçleriyle kendine yarattığı pazarlar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Yani üretim sürecinin coğrafi değişkenleri hem yeniden üretim hem de tüketim süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Marks'a göre mutlak artı değerin yaratılarak, sermaye birikiminin oluşturulması, dolaşım alanlarının genişlemesine bağlıdır. "Yani dolaşım alanı genişlemezse, birikim durma noktasına gelir" (Harvey, 2019:83) İçinde yaşadığımız postmodern çağ, sermaye birikiminin kendisini ve dolaşımını sonsuz kılarken artı değerin oluşumunda hala emeğin fiziksel üstünlüğü ile karşı karşıyadır. Harvey'in analizleri doğrultusunda Marks'ın birikim teorisi ve emperyalizm teorisi arasındaki ilişkiyi, genişlemek zorunda olan üretim ve tüketim süreçlerinin zamansal ve mekânsal boyutlarıyla anlamlandırmalıyız.

Kapitalizm yaşamın her alanında tarihsel eylem işlerliği ile mevcuttur. Geçmişten gelen egemenlik ve iktidar ilişkilerinde kendini bir değer olarak sunmaya devam ediyor. Karşılıklı ilişkiler üzerinden kurulan tahakküm bir şekilde meşruluk kaynağı olarak dayatılırken, ikna ve rıza süreçleri kendini yeniden üreterek kapitalizmin her yeni aşamasını yaratmaktadır. Bu dayatılan düzen kendisinin dışında herhangi bir sosyal, ekonomik ve kültürel bir toplumsal sözleşmenin olamayacağını, kendi tarihselliği içerisinde yaşamın kendisine dayatmaya devam ederek, ahlak ve etik anlayışını ortaya koymaktadır. Tüm bu işleyiş halini egemenlik ve iktidar ilişkilerinin

kemikleştiği “devlet” üzerinden sürdürür. Devlet, egemen üretim biçimini koruyan ve kollayan büyük ve karmaşık bir coğrafi örgütlenme olarak karşımıza çıkar. 1648 Vestfalya anlaşması ile ortaya çıkan yeni devletler sistemi, coğrafi sınırlarındaki ilişkileri, Fransız İhtilali sonrası ulusçuluğa dayandırarak sürdürürken devlet, toplumun en üst kurumu olarak benimsenip algılanmakta ve tüm işleyişini kapitalist sistem aracılığı ile sürdürmektedir. Devlet, kapitalizmin insan zihnindeki işleyişinin pekiştirildiği ve sürekli kılınmak istendiği güç odağı olarak günümüzde neoliberal programların aracısı konumundadır.

Küresel Kapitalist Sistem, neoliberal dönüşümlerle birlikte kendi hegemonyasını meşrulaştırma, sürdürme ve sermaye birikimini sağlama ve güvenliğini oluşturmak üzerine kurgulamaktadır. Tarihsel materyalizmde sosyal, kültürel, ekonomik değişim ve dönüşümleri üreten günümüz kapitalist üretim biçimi içerisindeki sermaye birikim süreçlerinin nedenlerini ve sonuçları eleştirel bir yaklaşımlarla ortaya koymaktadır.

Maddi ilişkiler üzerinden yükselen kapitalizmin kendine içkin ilişkileri ve çelişkileri, dünyanın her yerinde şaşırtıcı bir şekilde giderek derinleşen eşitsizliklere neden olmaktadır. Servet eşitsizliği, gelir dağılımı eşitsizliği ve bunlara bağlı olarak derinleşen sosyal, kültürel ve psikolojik eşitsizlikler, büyük yoksulluklar ve güvencesizlikler inşa ederek egemenlik ve iktidar ilişkilerini şiddet ve vahşete dayalı otoriter sistemlere dönüştürmektedir. Küreselleşmiş neoliberalizm sistemine ait işleyiş; artı değere el koyma süreciyle başlayarak, kapitalist sermaye birikimi ile sürdürülmektedir. Elde edilen servet ve sermaye birikimi üzerinden toplumsalın sömürgeleştirme süreçleri, kamusal alanda içinde olmak üzere mülksüzleştirme yöntemleriyle sürdürülmektedir. Yaratılan eşitsizlikler üzerinden haraççı ve kapkaççı kapitalizmin milyarlarca “başarı” anlatıları ve popülist söylemler aracılığıyla olağanlaştırılmaktadır.

1.2.5. Küreselleşme Sonrası

Joseph Stiglitz Dünya Bankası’nın baş iktisatçısıydı. Ayrıldıktan bir yıl sonra (2001’de) Nobel İktisat ödülünü aldı. 2002’de Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı başlıklı bir kitap yayımladı. Kitap, neoliberal veya küreselleşme olarak adlandırılan dönüşümlerin, gelişmekte olan ekonomiler için yarattığı sorunları inceliyordu. Bunların kaynağında yer alan IMF, DTÖ VE DB programları ve yaptırımlarını özellikle eleştiriliyordu.

Küreselleşmeyi esas olarak, herkes için kazançlı olduğu gerekçesi ile savunan Stiglitz, “bu sistemi mümkün olduğunca adil ve verimli hale getirmemiz” düşüncesiyle “Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı” adlı eserini kaleme almıştır. Joseph Stiglitz’e göre, küreselleşmenin kendisi kompleks bir yapıya sahiptir. Stiglitz, küreselleşmenin doğru değerlendirildiği zaman eşitlik, özgürlük ve adalet kavramlarının birey ve toplumun kendisinin üzerinden gelişeceğini açıklamaya çalışır. Dolayısıyla birey ve toplum sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimini tam da bu kavramların

eylemsel nitelik kazandığı ulusal ve uluslararası kurumlar aracılığıyla sağlayabilir. Stiglitz'in sömürünün, yoksullaşmanın, eşitsizliğin giderek arttığı bir dünyayı daha yakından görebilecek, tanımlayabilecek ve açıklayabilecek çalışma koşullarına sahip olması, ulus devletlerin ve uluslararası kuruluşların iktidar ilişkileri üzerinden sürdürdüğü politikaları bilimsel yollardan tamda aynı cepheden yorumlayarak eleştirebilmesine fırsat sunmuştur. Dünya Bankasının baş iktisatçısı olarak sürdürdüğü çalışmalarda neoliberal politikalara küreselleşme üzerinden teorik ve uygulamalı katkılar sunmuştur. Ortaya çıkan sonuçlar küreselleşmeden ve neoliberal politikalarından kaybedenlerin isyanı olarak belirmeye başladıkça, Stiglitz; plan ve programlar kurumlar tarafından anlaşılmamış ve uygulanmamıştır diye, bir düşünce sürecinin içerisine girmiştir. Oysaki, kapitalizmin kendine içkin yapısı, serbest piyasanın sınırlarını genişlettikçe artık değer sahibi olma eğilimini ve bölüşüm ilişkilerine dair bireysel bir büyük bunalımı her daim normalleştirmişti. Dolayısıyla, sorunların varlığı yaşamın kendine içkin yapısı içerisindeymiş gibi görünmesine rağmen her geçen süreçte daha da büyüyerek, büyük krizlere ve bunalımlara neden olmuştur.

Küreselleşme daha geniş, daha hızlı ve giderek soyutlaşan koşulları ile serbest piyasanın en önemli alanlardan biri olan mal ve hizmet süreçlerine ilişkin “ticari küreselleşme” koşullarını finans sistemi içerisinde yeniden inşa etmektedir. Finans sistemi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile ücretlerin tek tıkla dijital rakamlar üzerinden bütün dünyayı artık dolanabilmektedir. Ücretlerin, somut “mal ve hizmet” ilişkisi karşısında giderek soyutlaşması küreselleşmenin neoliberal politik karar süreçleri ve kurumları aracılığıyla, tekelleşmiş büyük sermaye birikimlerinin yaratılmasına neden olmaktadır.

Ticari anlaşmalar adaletsizdi ama Amerika Birleşik Devletleri ve diğer gelişmiş ülkeler lehine adaletsizdi; gelişmekte olan ülkelerin şikayetlerinde haklı olduğu ortaya çıktı. Ama anlaşmalar aynı zamanda büyük şirketlerin lehine ve gelişmiş ülkelerde de işçilerin aleyhine adaletsizdi. Dolayısıyla Amerika'daki işçilerde şikâyet etmekte haklıydı (Stiglitz, 2018a:16).

Eşitsizliğin sınıfsal karakterini yansıtan bu durum; neoliberal politik karar süreçlerinin ulus devletler aracılığıyla, uluslararası ilişkiler gözetilerek oluşturulmasına dair Stiglitz'in, “Küreselleşme zaten yüksek olan bireyler arası eşitsizliği alevlendirmekle kalmadı, birçok topluluğunda derinden zayıflattı” sözleriyle de vurgulanmıştır.

Küreselleşme süreçlerinin tüm araçları, eşitsizliğin giderek derinleşmesinde birbirini bütünleyen ve büyüleyen tarihsel kapitalizmin kendisidir. Sermaye birikiminin giderek büyümesine neden olan kapitalizmin kendine içkin yapısı; yatırımlar, kısa vadeli sermaye girişleri, sermaye piyasasının kurallarının yeniden belirlenmesi gibi durumlar üzerinden kendini yeniden üreterek, küreselleşmenin tekelleşme süreçlerine nasıl dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Küreselleşme sürecindeki büyük şirketler, IMF ve DB katkılarıyla, eğitilmiş iş gücünden, iyi bir alt yapı tesisleşmesinden ve uygun hukuk kurallarından yararlanmak daha doğrusu vergilendirme

süreçlerinden kaçarak finansal sermayenin yeniden biçimlenişi örgütleyerek yeni sermaye birikimi süreçleri inşa etmektedir. Vergilendirme süreçlerinden kaçarak, sermaye birikiminin finansallaştığı yerler; “Mali Cennetler, Makao ve Singapur’dan Panama’ya, Keyman Adalarına, Luksenburg’a, İrlanda’ya ve Manş adalarına dünyanın dört bir yanında ortaya çıkmıştır (Stiglitz 2018a:123). Bu mali cennetler, geride bırakılmış milyarlarca insanın sömürüye, yoksulluğa ve eşitsizliğe mahkûm edilmesine neden olmaktadır. Bu şartlara rağmen küreselleşmenin neden olduğu sorunlara karşın ulus devletler, uluslararası şirketlerin sermaye birikim süreçlerini kendi yarattıkları zeminler üzerinden desteklemeyi sürdürmektedir. Ülkeler bu durumu yatırım araçları mantığı üzerinden toplumsal meşruiyet kazandırarak geliştirirken Stiglitz bu durumu, tek kazananın şirketler olduğu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan dünyada toplumun geri kalanının kaybettiği bir yapısal süreç olarak değerlendirir (Stiglitz, 2018a).

Dünya ekonomisi 1990 sonrası uluslararası alanda dayattığı kurallar ve kurumlarla, küreselleşmenin tüm toplumsal dinamikler tarafından meşruluğunun onaylanacağı bir sürecin içerisine girdi. Mallarla hizmetlerin ve sermayenin dolaşım serbestliğinin sağladığı bağlantısallık kendini bilgi, bilim ve teknolojinin de yayılmacılığı olarak dayatırken tam da bu noktada güç ilişkilerini elinde bulunduran anlayış belli sınırlandırmalar üzerine de kurallar üretmektedir. Özellikle fikri mülkiyet ve insanların serbest dolaşımı konusunda belirli sınırlandırmaları yeniden yapılandırarak, kendi sermaye birikimlerinin sağlanması ve güvencesi adı altında ulusal ve uluslararası hukuk kurallarını inşa etmektedirler. Günümüzde kendisini küresel göçler olarak dayatan insanların toplumsal hareket eğilimi, buraya kadar anlatmaya çalıştığımız küreselleşmenin araçlarının neden olduğu sonuçlar olarak karşımıza çıkarken, bu sonuçların küreselleşme açısından yeniden nedenler ürettiği bir tür kompleks yapıya sahiptir.

Kapitalizmin kendine içkin yapısının dayattığı serbest piyasa ekonomisi kendi sınırsızlığını inşa edecek bir hareket içgüdüüne sahiptir. Bu yapısı gereği ve sonucu olarak sermaye birikim süreçlerini ulus devlet paradigması içerisinde de yapılandırarak, uluslararası bir tahakkümünde kendileri tarafından kurulması ve güvenli bir yapısalığa kavuşturulması zorunluluğunu küreselleşmenin kendisiyle ideolojik olarak da inşa etmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında hızlı bir büyüme sürecini karşılıklı anlaşmalarla inşa ettikleri kurumlar üzerinden sürdüren sermaye kendi araçlarını da yeniden üreterek meşruiyet kazanmış bir toplumsal bilinci, liberal anlayışı farklı egemenlik araçları ile tüm dünya toplumlarına sunmaya devam etmektedir. Eşitlikçi olmaktan giderek uzaklaşan sermayenin bu halleri, kendine yeni mekân ve zamanlar yaratarak küreselleşmenin her toplumsal bilince uygun ve uyulması gereken şartlarını da yeniden oluşturmaktadır. Özellikle sermaye birikim süreçlerinin küreselleşmenin yenilikçi hallerine uygun mekanizmalarının geliştirilmesi ve hukukilik modellerinin de ortaya konularak ulusal ve uluslararası kurumlar aracılığıyla tüm toplumlara dayatılması birçok eşitsizliğin en temel nedeni olarak belirtmektedir. Stiglitz’in (2018a:184) düzeltilmiş bir küreselleşmenin ilkeleri olarak bahsettiği; “küreselleşme bir araçtır, küresel kurallara ihtiyaç vardır, küreselleşme ile

bağımlılıklarımız artacak, yönetim süreçleri önemlidir, hükümetler ve uluslararası kurumlar düzenleyici olmak zorundadırlar vb. durumlar sadece küreselleşmenin birey ve toplum bilincine uygun sonuçları üzerine bir aktarım olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki eşitlikçi olmaktan giderek uzaklaşan kapitalizmin neoliberal anlayışının küreselleşmenin tüm fonksiyonları ile dayattığı bu sermaye birikim süreçleri, demokrasi ve siyaset arasında çok büyük kopukluklara neden olmaktadır. Dolayısıyla sermaye birikiminin sağladığı avantajlarla hareket eden neoliberal bilincin post-popülist yaklaşımları giderek otoriterleşen “uluslararası devlet-şirket ve halk” birlikteliklerini inşa etmektedir. Neoliberal birikim-büyüme modelinin başarısız olmasıyla birlikte artık neoliberal kapitalizme kırk yıldır meşruiyet kazandıran küreselleşme de sorgulanmaktadır (Stiglitz, 2018a).

Küreselleşmenin tüm kurum ve kuruluşlarını eleştirerek, “eşitsizlik ve yoksulluk” konularını neden sonuç bütünlüğü içerisinde ele almanın gerekliliğini ortaya koyan Stiglitz IMF’deki değişimlerinden öncüsü olduğu söylenebilir. Eşitsizliğin Bedeli adlı kitabında ortaya koyduğu fıkırsel bütünlük; “Toplumumuz bugün yaşadığımız yüksek düzeyde eşitsizlik için yüksek bir ekonomik, sosyal ve siyasi bir bedel ödüyor” bu durumu yansıtmaktadır (Stiglitz, 2018a:573). Aslında IMF birçok değişimi ortaya koyarak, kapitalizmin küreselleşme ile geçirdiği değişime uygun bir süreci de inşa ettiğini unutmamalıyız. Stiglitz’in sunduğu tüm iyi niyet göstergesi önerilere rağmen, eşitsizliğin her geçen gün giderek arttığı bir dünyada yaşadığımızı da belirtmek isterim. Stiglitz, IMF’nin son haliyle de eşitsizlik ve yoksullukların büyümesini önlemede başarısız olacağını belirterek, “IMF’de zihniyet değişiminin gerekliliğini” savunmaktadır. Yani IMF, sermayenin birikim süreçlerini korumaktan vazgeçerek, paylaşımcı ve eşitlikçi bir rasyonel bilincin oluşmasındaki uygulamaların sağlayıcısı olmalıdır. “Fikirler pazarındaki rekabet, en azından mal ve hizmet pazarındaki rekabet kadar önemlidir” diyerek demokratik bir duruşu esas almaktadır (Stiglitz, 2018a: 614)

1980’de küreselleşme, serbestleşme ve özelleştirme hareketi olarak ABD ve İngiltere öncülüğünde Batı dünyasında başlayarak, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre çok büyük bir ivme kazanarak devam etti. 1980’lerde Ronald Reagan ve Margaret Thatcher, ABD ve İngiltere’de, Stiglitz’in ifadesi ile “serbest piyasa ideolojisi vaazları”, dünyamızın yeni evrimsel sürecinde günümüz kapitalizminin kendine içkin bilincinin ana hatlarını oluşturdu. Küreselleşme süreci sermaye birikiminin yeni bir evresi olarak eşitsizlik ve yoksulluklar üzerinde büyüyen ve gelişen neoliberal tahakkümün kendisi oldu. Tüm bu süreçlere dair geliştirilen kurum ve kuruluşlarda bu bilinç çevresinde görevlerini sermayenin birikim süreçlerine ilişkin yerine getirdi. Özellikle IMF kuruluşunun başını çektiği uluslararası güç odaklarının diğer kuruluşları olarak karşımıza çıkan; Finansal İstikrar Kurulu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi ulus-devlet paradigmasını uluslararası şirketlerin egemenlik araçlarına dönüştüren küresel kuruluşlar, kapitalizmin günümüz evrimine eşlik ederek, dünyamızdaki sorunların belirsizliğine, kendi başına buyruk doğasına,

düzensizliğine göz yummaya devam ederek kendi sermaye birikim süreçlerini dinamik olarak inşa etmeye devam etmektedirler.

Joseph Stiglitz, küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik açıdan ciddi sorunlar yarattığını ve küreselleşmenin bazı ülkeleri zenginleştirirken diğerlerini fakirleştirdiğini yani eşitsizliklerin giderek derinleştiği, yoksulluğun giderek büyüdüğü, demokrasinin ve adaletin zayıfladığını ortaya koyarak ulusal ve uluslararası kuruluşların bu süreçlere dair yapısal olarak alınması gereken önlemleri eleştirel bir yöntemle ortaya koymaktadır. Ekonomik açıdan özellikle, küreselleşmenin öncelikle zengin ülkelerin yararına olduğu, fakir ülkelerin ise sadece ucuz işgücü, yeraltı ve yerüstü kaynakları olarak kullanıldığı görüşünü savunmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların küreselleşmeye yönelik politikalarının adil olmaktan uzak olduğunu ve bu kuruluşların özellikle fakir ülkeleri sömürdüklerini öne sürmektedir. Joseph Stiglitz, küresel kuruluşların vaatlerinin genellikle gerçekleştirilemeyen veya eksik kaldığını düşünmektedir. Ona göre, bu kuruluşlar genellikle piyasa dostu politikalar teşvik ederler ve küresel ekonomik adaletsizlikleri artırırlar. Stiglitz, kuruluşların söz verdiklerinden daha az yardım sağladıklarını ve kutuplaşmaya yol açtıklarını savunmaktadır. Ayrıca, bu kuruluşların önerdikleri politikalarda sürdürülebilirlik ve çevresel faktörlerin yeterince dikkate alınmadığına da işaret etmektedir. Stiglitz, küreselleşmenin demokrasi ve insan hakları üzerinde de olumsuz etkileri olduğunu ve küreselleşmenin yarattığı ekonomik eşitsizliklerin politik istikrarsızlığı artırdığını belirtir.

Demokratik olduğunu söyleyen kapitalizmin tüm kurum ve kuruluşları kendi meşrulukları ve güvenlikleri açısından şekillendirdikleri bilinç dünyamızda egemenliklerini bir halleriyle sürdürmeye devam etmektedirler. Dolayısıyla yaşamak zorunda bırakıldığımız eşitsizlikler ve adaletsizliklerin sonunun gelmeyeceğini düşünerek hareket etmektedirler. Oysa içinde bulunduğumuz çağın huzursuzluklarına karşın kendi içlerinden eleştirilerin giderek yükselmesi, geleceğe dair yeni umutları işaret ediyor.

Aslında son yirmi yılda küreselleşme olarak sıfatlandırılan süreç emeğin ve emeğe dair bölüşüm ilişkilerinin bilinçsizleştirilmesi, örgütsüzleştirilmesi, bu örgütsüzleştirmeye bağlı olarak eşitsizlik ve yoksulluğun giderek büyütülmesidir. Çünkü, küreselleşme olarak efsaneleştirilen bu süreç aslında J. E. Stiglitz'in ifadesi ile "büyük hayal kırıklığı"ndan başka bir şey değildir (Stiglitz, 2018b).

1.3. Sermaye Birikimine Teorik Yaklaşımlar

Toplumsal değişim ve dönüşümlerin Batı düşünce tarihinin tartıştığı veya belirlediği süreçlerle ilerlemediği, değişen dünya düzeni içerisindeki toplumsal dinamiklerin değişim ve dönüşümlerindeki sonuçlarla ortaya konulmaktadır. Bu konuda en belirgin yanıtlamalar Marksizm üzerine oturtulmaktadır. Rus düşünür Vera Zasuliç'in Rusya'daki gelişmeler üzerine mektuplaştığı Marks, toplumsal gelişmenin sahip olduğu değişkenlerin ortaya çıkartacağı sonuçların farklılaşabileceğini ifadelendirmiştir. Keza Rusya ve Asya Tipi Üretim Tarzı içerisinde tartışılan ülkelerde, toplumsal gelişim süreçlerinin farklılaştığını bilmekteyiz.

Toplumsal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı her dönemin, mülkiyet biçimlerine ve bu süreçlere dair yönetim organizasyonlarına bağlı olduğu görülmektedir. Bu süreçler sonucunda ortaya çıkan egemenlik ilişkileri, sermaye birikimlerinin oluşturduğu hegemonyalar üzerinden biçimlenmektedir. Ekonomik, politik ve ideolojik alanların kendini yeniden biçimlendirdiği bu dönüşüm süreçleri, sermaye birikiminin öncülüğünde tarihsel süreçler içerisinde farklılaşarak somutlaşmaktadır. Günümüzde küresel kapitalist sermaye veya sermaye birikimleri olarak insan, toplum ve doğa ilişkileri çemberi içerisinde kendisini somutlaştıran bu alan, iktidar ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği sürekli varoluşun bir kaynağı olarak belirmektedir. Dolayısıyla sermaye birikimine dair yaklaşımlar kendi tarihselliğini inşa ederek; insan gücünün emek gücüne, emek gücünün sermayeye, sermayenin sermaye birikimine dönüşmesi, özellikle iktisatçıların ön ya da ilkel birikim dedikleri Marks'ın da ilkel mülksüzleştirme tartışmalarına alan yaratmıştır.

Artık değerın ilk kez oluştuğu tarihsel süreçler ilksel sermaye birikimi olarak tanımlanırken toplumsal sözleşmeler tarihini de oluşturduğunu söyleyebiliriz. İlksel sermaye birikimi kendi hegemonyasını oluşturur, meşruluğunu sürdürür ve sonsuz sermaye birikimi ve bu birikime dair dönüşüm süreçlerini inşa eder. Bu süreçler en ilkel haliyle kalabildiği gibi kendi kuralları çerçevesinde de yasalaşabilmiştir. Savaşların hala devam ettiği bir dünya tarihi, ilkel birikimi ve sermaye birikimini aynı tarihsel süreçler içerisinde yaşamaktadır. Unutmamak gerekir ki bağlantısallıklar başka bir gerçekliği yeniden üretmektedir. Dolayısıyla ilk sermaye birikimi, günümüz küresel kapitalist sermaye birikimi için gerekli koşulları yarattığı gibi, aynı koşulları günümüzde de var etmeye devam etmektedir. Özellikle birey, toplum ve doğa arasında gerçekleşen toplumsal sözleşmelerin bir basamağı olan devlet, sermaye birikim sürecinin başat aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk sermaye birikiminin oluştuğu devlet olarak sıkça dile getirilen İngiltere, küresel dünya pazarının kapılarının açılmasında ve yeni toplumsal sözleşmelere dair toplumsal mücadelelerin oluşmasında bir moment noktası olarak değerlendirilebilir.

Manifaktürün dayandığı üretim ilişkileri on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar kendini biçimlendirerek, sermayenin emek üzerinden geliştirdiği kapitalist toplumsal sözleşmenin bir arayüzü olmuştur. Kapitalist üretim ilişkileri manifaktürden fabrika aşamasına geçişin hüküm sürdüğü 200 yıl içinde olup yerleşti. Makineli üretim demek olan fabrika aşamasına 18.yüzyılın sonlarında geçildi. Karmaşık makinelerin kullanımı, fabrika sisteminin gelişmesine neden oldu ve böylece sanayi üretimi, tüccar tarafından bir alım satım işlemi olarak düzenlenen ticaretin bir parçası olmaktan çıktı (Yurtsever, 2012:67).

Kapitalizmin kendini bir toplumsal sözleşmeler süreci olarak belirginleştirmeye başladığı 15. yüzyıl sonrası, emeğin satın alınabilir değer üretme süreci olarak metalaştığı ve tarihsel kapitalizmin kendi bilinç dünyasını inşa ettiği akademide sıkça tartışılmaktadır. Dolayısıyla tarihsel kapitalizm meta, emek, ürün ve değer olarak yeniden üreten mekanizmalarla kendi süreçlerini ve bu süreçlere içkin kurallarını, üretim ve tüketim ilişkilerine dayalı toplumsal sözleşmelerle yapılandırmaktadır. Bu süreçler karşılıklı toplumsal mücadelelerin ana eksenini oluşturduğunu ve dünden bugüne ulaşan eşitlik ve eşitsizlikler üzerinden özgünleştğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla sermaye birikim süreçlerine ilişkin birbirinden farklı veya birbirine eklemlenebilen teorik yaklaşımlar mevcuttur.

1.3.1. Klasik Yaklaşım

18. yüzyılın ikinci yarısında gelişen fizyokrasinin izinde “laissez-faire” bakış açısının devamı olarak karşımıza çıkan klasik yaklaşım, İngiltere’de sanayi devrim sürecinin başlamasıyla Klasik İktisat Okulunu doğurmuştur. Laissez-faire ideolojisiyle bireyin özgürlüğünü önceleyen anlayışla inşa edilen egemen bilinç serbest piyasa sürecini inşa etmiştir. Sanayi ve Aydınlanma döneminin etkisi altında gelişen klasik yaklaşım, rasyonel ve bilimsel bir şekilde yaklaşıma çalışmakla birlikte iktisadi süreçlerin kendi doğallığında işleyeceği anahtar bir kelime olarak bilinçlere yansıtılan “görünmez el” paradigması ile ortaya konulmuştur.

Klasik okul; servetin niteliği ve kaynağı, değerın bölüşümü, para, kar, faiz vb. konular üzerinde durarak iktisadi gelişimi makro boyutta incelemektedir. Adam Smith (1723-1790) “Milletlerin Refahı” ve “Ahlaki Duygular Teorisi”, D. Ricardo “Politik İktisat ve Vergilendirme İlkeleri”, T.R Malthus (1766-1834) “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” ve “Politik İktisadın İlkeleri” eserleriyle klasik yaklaşım teorisine katkı sunmuşlardır. Bu yaklaşımlarıyla sermaye birikimine ilişkin değer teorilerinde mülkiyetin temel kaynağı olarak metaya harcanan emeği bağdaştırmışlardır. Dolayısıyla emekle açıklanmayan mülkiyet konusunda çelişkiler ortaya çıkmaktadır.

Sermayedar, Klasik Okul tarafından üretimi örgütlemeleri ve tasarrufları sonrası yeni üretim alanları oluşturmaları bakımından iktisadi sistemin en önemli aktörleri olarak tanımlanır. Sermayedar sınıf daima en karlı alanları arayarak, “görünmez el” paradigmasının en doğal izleklerini ortaya çıkartarak, bireysel özgürlüğe dayalı toplumsal sözleşmenin yapısal reform süreçlerini de örmeye başlar. Dolayısıyla oluşturulan toplumsal sözleşme, elde edilen sermaye birikiminin bölüşümü üzerinden birbirinden farklı iktidar ilişkilerine dair düşünce sistemlerini de pekiştirerek kendine dair bir gelişme yaşayacaktır. Toplumsal sözleşmelerin en önemli ayağını oluşturan iktisadi ilişkileri A. Smith ve Ricardo tarafından benzer görüşlerle ifadelendirilmiştir. A. Smith, “kapital sahibinin kapitalini kullanmaya teşvik edecek tek güdünün kendi karı” olarak, Ricardo’da kapital birikimini, ekonominin “saf geliri” ile kar haddinin bir fonksiyonu sayarak değerlendirmişlerdir (Kazgan, 2021: 117).

Aydınlanma Devrimi ve Sanayi Kapitalizmi tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücünün sosyal, tarihsel ve kültürel ilerlemesi ile ilkel birikim süreçlerinin ardından oluşturduğu sınıfsal yapılarla “sermaye birikim” süreçlerini inşa etmiştir. İlk düşünce zeminini Klasik Okul ile güçlendirerek, “laissez-faire” bakış açısıyla üretimin yarattığı tüm koşullardan ücret, rant ve kar bölüşümünü sermayedarın iktidar ilişkileri altında yapılmasıyla, “sermaye birikim süreçleri” sınırsız zaman ve mekân mefhumları ile karşılaşmaktadır. Başlangıç itibariyle üretim kapasitesini ve üretkenliği artırmak için disipline edici iktidar ilişkilerinin sosyal ve kültürel hegemonyaları üzerinden beslenen kapitalizmin bir bakıma başlangıç ayağı olan Klasik Okul, rekabetçi bireyin özgürlüğünün düşünsel işleyişini inşa eder. Smith’in “öz-çıkar” kavramı ile bütünleşen bu düşünsel işleyiş daha fazlasını isteme veya mülkün ve zenginliğinin rekabet koşullarındaki meşruluğunu ortaya çıkartır. Buradan doğru ortaya çıkan sermayedar, toprak sahibine rant, emekçiye ücret ve üretim aracı sağlayarak, kendi birikim modelini bulunduğu mekân ve zamanın değişkenlerine göre yeniden üreterek, sermaye birikim sürecinin öznesi haline dönüşür. Bu süreçlerle sağlanan tasarruflardan elde edilen sermaye ve satın alma gücü kar güdüsüyle ideolojik bir birliktelik sağlayarak sermaye birikiminin kendisine de doğallık atfeder.

Klasik Okul aydınlanma ve sanayi devriminin başlamasıyla özellikle batıda etkili olan bir düşünce ekolüdür. İktisadi bir uyumu sınıf ayrımı üzerinden toplumsal bir sözleşme ile biçimlendirerek, sermaye birikimini olgunlaştırır. Toplumsal, tarihsel ve kültürel bir durağanlık üzerinden serbest rekabet içgüdüüne dayalı özgür birey anlayışıyla hareket eder. Üretim, arz ve maliyete dayalı biriken sermaye üzerinden toplumun dinamik yapısının kontrol edildiğini savunur. Sınıflar arası geçişi sermaye birikimine dair doğal rekabet koşulları ile biçimlendirir.

1.3.2. Neoklasik Yaklaşım

Neoklasik iktisat, klasik iktisadi düzenin sınıf yapısını bireyleri toplumun bir parçası olarak görmekten uzaklaşarak, bireyin toplumun her uzamına dair atomik bir yapısallığını ortaya koyar. Sermayenin sınırsız birikimi üzerinden bireyin tam rekabet koşullarını yaratma içgüdüsündeki tüketim istenci ile uzlaştırarak, yeni bir toplumsal sözleşmenin önünü açar. Ve bu süreç birey ve topluma dair dinamikleşen yapıların sınıfsal mücadele birikimini de bir devinim içerisine sokar. Kendi meşruluğunu üretim süreçleri kadar tüketimin kendi içsel mekanizmalarında inşa ederek, kaotik süreçlere ilişkin dinamikleşen yapısını belirginleştirir.

18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyılın başında, sanayi kapitalizminin ticari kapitalizmi izlediği dönemde, liberalizm, merkantalizme karşı ilericiliği temsil etmekteydi: Klasik okul, yeni doğan bir sınıfın- sanayicinin – ve bunun ideolojisinin sözcülüğünü yapıyordu. Oysa 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başında yazan Neo-klasikler varolan düzeni sürdürmek için yerleşmiş çıkarları savunuyorlardı (Kazgan, 2021:153)

Meta-emek ilişkisini marjinal fayda üzerinden biçimlendirerek değer ilişkisini tüketim süreçleriyle inşa etmektedir. Dolayısıyla sermayenin biçimlenişi talebe yönelik olurken bu talebi belirleyen faktörelere dair toplumsal sözleşmenin tüm değişkenlerine dair belirleyici roller üstlenmekten de geri durmamıştır. Böhm-Bawerk sermayeyi üretim ve yeniden üretim süreçlerinde ortaya çıkan ana mallara dair edinilen mülk, birikim veya servet olarak değerlendirir. Elde edilen sermaye birikimin var olan düzeni sürdürmek için üretim ve tüketim süreçlerine ilişkin toplumsal sözleşmeye dair ikna ve rızanın yeniden üretilmesinde öncü nitelik kazanır. Bu sermaye biçimi, sermayenin kendisine ve sermayenin yeniden üretim ve tüketim süreçleriyle yarattığı ana mallara bağımlılığını gösterir.

Neo klasik kuram, birikim ve büyüme sürecini meta- emek üzerinden elde edilen mal, mülk ve servet üzerinden biçimlendirerek, tasarrufa dair süreçleri yeniden inşa edecek yeniden üretim mekanizmalarının sahibi ve tüketim süreçlerinin de belirleyeni olarak geliştirmiştir. Birikim ve büyüme süreci, fiziki sermaye ve teknolojik sermaye üzerinden gelişeceğini savunan neo-klasikler; fiziki sermayenin bir doygunluğa ve dengeye ulaşacağını, teknolojik sermayenin ise küresel bir kamu malı olarak kullanılabileceğini öngörmüşlerdir. Tasarruflar üzerinden biriken sermayenin bölüşümü konusunda ise fiziki sermayenin doygunluğu sürecinin dışına çıkmayarak, kişi başına düşen gelir ve büyüme oranlarının aynı olacağı kabul edilmiştir.

Neo-klasik iktisat tüm faydaların sonunda dengelendiği ve Bentham'ın ifadesiyle “en büyük sayılar için en büyük mutluluğun” doğduğu genel bir uyum postulatı üzerine kurulmuştu (Timur, 2014:115). Oysa dünya iktisat tarihi bu çıkarıma dair düşünce zeminini, kapitalizmin kendi içsel mekanizmalarıyla inşa ettiği krizlerle doğrulayamayacak ve farklı arayışların, eleştirilerin yeniden gelişmesine olanak sağlayacaktı. 1930'ların büyük krizi bu sürece dair bir moment noktası olarak

tanımlanabilir. Kapitalist toplumun dinamik yapısına ilişkin sınıfsal gerçekliğini görmezden gelerek toplumsal ahenk, toplumsal uyumun kendine içkin toplumsal sözleşmesiyle ortaya çıkan iktidar ilişkileri ile çerçevelenmesi gerektiğini düşünen neo klasikler, kendi egemenliklerine dair bir gerçeklik olduğunu da gizlemiyorlardı. Elde edilen sermaye birikiminin güvenliğine dair iktisadi ilişkilerin kendi iç ahengini sağlayacak mekanizmaları inşa edeceğini düşünen üç düşünür; Avusturya İktisat Okulu'nun kurucusu C. Merger, İngiltere'de Jevons, Fransa'da Leon Walras matematiksel denklemlerle neo-klasik kuramcılarının öncü kimliklerini oluştururlar. Dolayısıyla neo-klasiklerin farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda ve birçok anlamda aynı görüşleri paylaşmalarına yönelik gerçeklikleri, kapitalist sermaye birikiminin hızlı küreselleşme süreçlerine ilişkin, sermayedarın kendi varlıklarını ilişkin düşünce zeminlerine meşruluk kazandırmaya dair çalışmalar yaptıkları söylenebilir.

Bireylerin özgürlüğü üzerine kurgulanmış ve marjinal faydacılık üzerinden küreselleşen sistemin de kendilerine içkin kurallarını da oluşturmak isteyen neo klasikler, toplum yaşamının tarihsel, kültürel, sosyal ve giderek belirginleşen sınıfsal durumlarından kendilerini de soyutlayarak kar maksimizasyonu üzerine kuramlarını 1920 veya 1930'lu yıllara kadar geliştirebilmişlerdir. Özellikle eşitsizliğe dair mekanizmaların hızla geliştiği ve bu eşitsizlikler üzerine büyüyen sermaye birikim süreçlerin de büyüdüğü 1929 buhranı Neo-klasik iktisatçılara özgü “toplumsal ahenk” görüşünü de rafa kaldırmıştır.

1.3.3. Marksist Yaklaşım

Kapitalizm, tarihsel olarak genişlemeci ve dönüştürücü bir yapıya sahiptir. Sermaye birikimi ve emek gücünün sömürsü üzerine kurulu bu sistem, yalnızca ekonomik ilişkileri değil, toplumsal, kültürel ve coğrafi yapıları da yeniden şekillendiren bir dinamizm sergiler. David Harvey'in de belirttiği gibi, kapitalizm birikim mantığı doğrultusunda sürekli devrimci bir kuvvet olarak işlev görmektedir, kendi krizlerini aşmak için hem yerel hem de küresel ölçekte yeniden yapılanmalar üretmektedir. Bu bağlamda, kapitalist sistemin içsel dinamikleri hem süreklilik hem de değişim unsurlarını bir arada barındırarak ekonomik ve toplumsal yaşamı derinlemesine etkiler.

Kapitalizm, gayet dinamik ve kaçınılmaz şekilde genişlemeci bir karaktere sahiptir. Birikim hayrına birikimin gücüyle ve emek gücünün sömürsüyle, içinde yaşadığımız dünyayı sürekli olarak yeniden şekillendiren her zaman devrimci bir kuvveti oluşturmaktadır (Harvey 2021: 251)

Meta, emek ve sermaye ilişkisi üzerinden karın kökenine açığa çıkartmak üzere inşa edilen artı değer kuramı, sermayenin kendin içkin yapısal özellikleri inşa ettiği sermayenin dolaşım süreçleri ve tüm bu izleklerin bir döngü içerisinde kendi sosyal, kültürel ve tarihsel karakterini de

yeniden ürettiği üretim-bölüşüm ilişkilerini Kapital adlı eserlerinde inceleyen Karl Marks, “birikim hayrına birikim, üretim hayrına üretim” deyişiyle sermayedar ve üretici arasındaki dinamik ilişkiye vurgu yapmıştır (Kapital, cilt 1, s 595).

Kapitalizm, kendinden önceki üretim ilişkilerinden ayrılan en temel özelliği sermaye ve emek ilişkisindeki artık değer üretimiyle yeniden kendini üretme mekanizmalarına sahip olmasıdır. Sonsuz ve sınırsız bir sermaye birikiminin öncü üretici güçlerinin gelişmesiyle maddi uygarlığın kalıpları ve meşruluk düzlemi de değişmeye başladı. Özellikle bireyin özgürlük arayışındaki mücadelesi, kapitalist üretim biçiminin elde ettiği kazanımlarla birleşmeye ve bu birleşim süreci de küreselleşmeye başladıkça, kapitalist sistem; sistemin kendine içkin her krizine rağmen kendi özvarlığını sürdürecektir sermaye biçimlerine dönüşmüştür. Kapitalizm, dünyanın her yerinde, eski ve yeni tüm yaşam etkinliklerini tüm insan eylemliklerini kapsama alanı içine alıyor (Yurtsever, 2012: 336). İnsan, toplum ve doğa yaşamının bir doğal haline gereksinimine dönüşen kapitalizm, kendinden önceki üretim biçimlerinin sahip olmadığı devlet aygıtıyla kendi meşruluğunu ve birikim süreçlerini büyütmektedir. Dolayısıyla insan özgürlüğünün Laissez Faire anlayışıyla kendini güvence altına aldığı bir aygıt, yani “devlet” yeniden yapılandırılarak insan zihninde ikna ve rıza süreçleriyle tahakküm altına alınmasıyla kapitalist hegemonya, kendini yeniden üretebilecek bir sınırsızlığın içerisinde devam ettirebilmektedir.

“Smith’le Ricardo’nun başlangıç noktasını oluşturan birey, (toplumdan) soyutlanmış avcı ve balıkçı, 18. Yüzyıl Robinson ütopyalarının, kısıtlı bir hayal gücünü yansıtan kurgularındandır... Bunlar 16. yüzyıldan beri hazırlığı süren ve 18. Yüzyılda büyük bir hızla olgunluğa doğru ilerleyen ‘sivil toplumun habercileridir. Bu serbest rekabet toplumunda birey daha önceki tarih dönemlerinde kendisi belirli ve sınırlı bir insan topluluğunun parçası haline getiren doğal bağlardan vb. sıyrılmış görünür. Bu 18. Yüzyıl bireyi, bir yandan feodal toplum biçimlerinin çözülmesinin, bir yandan 16. Yüzyıldan beri gelişen yeni üretim güçlerinin ürünüdür. 18. Yüzyıl peygamberlerinin hayallerinde bu bireyin varlığı tarihe uzanır ve onu ideal olarak görürler. Smith ve Ricardo’da bu peygamberlerin omuzlarında durmaktadırlar. 18. Yüzyıl bireyi, (onlar için) tarihin bir sonucu değil, başlangıç noktasıdır. Kendi insan doğası fikirlerine uygun doğal bireydir, tarih içinde ortaya çıkmış değildir, doğa vergisidir.” (Buğra, 221:178)

Mülkiyet biçiminin giderek değişmesi ve bu değişime paralel olarak insan bilincinin kendi içsel özgürlüğünü yeniden karakterize edişinde maddi gerçekliğin dışavurumu olarak karşımıza çıkan “saf ekonomik biçimin” özgün bir nitelik kazandığı kapitalizm, kendi özsel dinamikleri üzerinden oluşturduğu üretici bireyin sivil toplumu yeniden inşa ettiği ve tarihsel olarak aktarabildiği habitus haline dönüşmüştür. Toplumsal olarak ortaya çıkan ihtiyaçların, bireyin üretkenliğine dair süreçlerle belirlenerek kapitalist hegemonyanın özgünlüğü ile toplumun kendisine sunulduğu habitus, insan doğasının temel özelliklerini barındırdığı gerçeği ile birey, sivil toplum, devlet vb. yapılar arasındaki ilişkileri açığa çıkartır. Mülkiyet yapısındaki bu değişim kapitalizmin işlediği ve giderek derinleştiği habitus içerisinde, birikim süreçlerini metalaştıran bir anlayışla öncelikle somutlaştırarak kendini belirginleştirirken günümüzde ise kendi soyut

çerçevesinde maddi gerçeklikler üzerine inşa edilmiş toplumsal sözleşmelerin öncüsü haline dönüşmüştür. Marksist düşünce dünyası “yabancılaşma” üzerinden gelişen yeni toplumsal sözleşmeyi de emek-değer, artı-değer ve kar teorileriyle sınıfsal retorikte kalarak açıklayarak, insanın nihai amacının gerçekleşeceği sınıfsız bir toplum tahayyülünü kavramaya çalışır.

Marks’ın kapitalizmi anlamlandırmasına dair farklı düşüncelerin ortaya çıktığını ve özellikle bu ayrımın üretici güçlerin gelişmesine ilişkin kapitalizmin öncü belirleyiciliği ve kapitalizmin birikim süreçlerine ilişkin neden olduğu sömürü yapısallığı çerçevesinde belirginleşmektedir. Kapitalist toplumdan sonra ortaya çıkacak toplum sözleşmenin (sosyalist) ön koşullarını hazırlayabilecek kadar birbiriyle zıt iki yaklaşımı ortaya koyan Marksist düşünce dünyası sosyal ve iktisat bilimleri üzerinden sürdürülen eleştirilerle kendi evrimsel sürecini de devam ettirmektedir. Hilferding, Buharin, Lenin’ e kadar uzanan klasik Marksist gelenek üretici güçlerin kendi emeğine dair kontrol sürecinin hâkimi olarak iktidar ilişkilerini kuracağını ortaya koymuşlardır. İkinci gelenek ise Frank, Wallerstein, Âmin, Harvey kapitalist gelişmenin sağladığı sermaye birikiminin eşitsiz bölüşüm ilişkileri çerçevesinde neden olduğu farklı coğrafyalardaki eşitsiz gelişim süreçlerini ele almaktadır. Bu durum kapitalizm içerisinde de kendine yer bulan eşitsizliğin toplumsal sözleşme süreçlerindeki etkinliğini de ortaya koymaktadır.

Kapitalist sistem içerisindeki tüm koşulların tam bir rekabet sürecine ilişkin gelişmesine öncelik veren toplumsal bilinç, kendi işleyişini habitus aracılığıyla vazgeçilmez bir konuma yerleştirir. Smith’in görünmez el teorisiyle kapitalist işleyişteki ana unsur olan sermaye ve emek arasındaki ayrımı ortaya koyarak hareket eden Marks, serbest piyasa anlayışının toplumsal eşitsizliğin ana hattını oluşturacağını, sermayedarın büyük birikimler sağlayacağını ve birey ve toplum arasındaki düşünsel işleyişin ikna ve rıza süreçleriyle yeniden üreteceğini teorikleştirmiştir.

Emek gücünün sömürülmesi süreçleri ile başlayan sermaye birikimi eşitsizliklerle daha da belirginleşmektedir. Sosyal, kültürel ve tarihsel süreçlerle elde edilen teknik ve bilimle emek gücünü giderek değersizleştiren sermayedar, kendine içkin kapitalist yaşam biçimini en olağan hale dönüştürür. Sermayedarlar arasında düşünülen tam rekabet habitusun kendi özsel bir dinamiği haline dönüşerek, basit yeniden üretim döngüsü, birikim için sürekli birikim bilincini birey ve toplumun kendisi ile uzlaştıracak alanları inşa eder. Sermaye birikiminin neden olacağı eşitsizlikler de başka bir yeniden üretim mekanizmasına dair bilincin gelişmesine olanak sağlayacak birey ve toplumsal mücadele alanlarını inşa eder. Dolayısıyla Marks kendi deyişiyle “kapitalistin birikimin genel yasası” için iki dinamik model kurar (Harvey, 2021:43). İnsan emeğinin kendisinin üretimin özü olduğu ve teknolojinin değişimi ile insan emeğinin niceliğine dair gereksinimin azaldığı

süreçler olarak modellenir. Tüm bu süreçler emeğin sermayedar tarafından satın alındığı her durumda birim zamandaki farklılıklarına rağmen, eşitsizliğin giderek yoğunlaştığı sermaye birikim süreçlerini yaratır.

Birikim süreçlerinin kendisi habitusun içerisinde kendi çelişkilerini de olağanlaştırarak, sürekli bir birikim modellemesini de normalleştirir. Bu büyüme süreci karşıt fenomenleri de olağanlaştırarak toplumsal mücadelelerin gelişmesine olanaklar sağlar. Kapitalizmin sürekli olarak inşa ettiği yeniden üretim süreçleri, birey ve toplum bilincini de artı değer ilişkisiyle birikime dönüştürür. Artı değer dönüştürülmesine ilişkin düşünsel ve eylemsel işleyiş yeniden üretim sürecinin ön koşuludur. Birikimin bu dönüşümü süreci artık değer-kapital ilişkisini inşa ederek, işleyen kar sürecine dair birikimi de giderek büyütür. Birikim artı değer dönüştürümü ile kendini yeniden üretecek mekanizmaları inşa ederken, habitusun içerisinde sömürülen toplumsal sınıflar giderek belirginleşir. Birikimin giderek artması ile ortaya çıkan derin eşitsizlikler ve yoksullaşma sistemin tıkanmasına ve çöküşüne neden olacak temel unsurlar haline dönüşebilir.

“Büyük kapitalistlerin sayısı azaldıkça...sefalet, baskı, yozlaşma, esaret, sömürme artışı gibi, gittikçe büyüyen ve kapitalist üretim süreci mekanizmasının örgütlediği, birleştirdiği, hazırladığı işçi sınıfının isyanı da artar. Kapitalin monopolü, kendisiyle beraber, kendisi tarafından geliştirilen üretim tarzının engeli haline gelir. Üretim araçlarının temerküzü ve emeğin toplumsallaşması öyle bir noktaya gelmektedir ki, kapitalist çerçeveye intibak edememekte ve onu patlatmaktadır. Kapitalist özel mülkiyetin, son saati artık çalmıştır. Gasp edenlerin, kendilerinin gasp edilmesinin sırası gelmiştir.” (Marks, 1946’dan aktaran: Kazgan, 2021: 424)

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPİTALİST SERMAYE BİRİKİMİ VE TÜRKİYE

2.1 Kapitalist Sermaye Birikiminin Düşünsel Tarihi

Tarihsel süreçte siyasal iktidarın dağılımı, toplumsal eşitsizliklerle derin bir şekilde bağlantılı olmuştur. İktidar, genellikle servet ve mülkiyet sahipliği temelinde şekillenmiş, geniş toplumsal kesimlerin yönetim süreçlerine katılımı sistematik olarak engellenmiştir. Toplumsal sınıfların ekonomik ve siyasal hiyerarşisi, yalnızca üretim araçlarının kontrolünü değil, aynı zamanda bu kontrolün meşrulaştırılmasını da içermiştir. Bu bağlamda, feodal ve monarşik düzenlerde, siyasal otorite ve mülkiyet ilişkileri arasındaki simbiyotik ilişki, tarih boyunca çoğunluğun yönetimden dışlanmasının temelini oluşturmuştur.

Yakın zamana kadar gezegenimiz Dünya’da demokrasi ender rastlanan bir şeydi. Her yerde çoğunluğun adına küçük bir azınlık karar veriyordu; bu azınlık genellikle bir hükümdar ve varlıklı toprak sahiplerinin oluşturduğu yüksek tabakaydı. Vergileri toplayan, yasaları koyan, insanları hırsız olarak damgalayan ve savaş ilan eden onlardı. Doğru, krallar ve yüksek tabaka birbiriyle her zaman iyi geçinmemiştir ve “tarihin” büyük bölümü onların birbiriyle yaptıkları savaşların tarihidir. Fakat bir konuda uzlaşıyorlardı: Ülkeyi yönetmeye hakkı olanlar, yalnızca başkalarının işlediği topraklara sahip olanlardı. Neredeyse kimse değersiz ve pis ayaktakımına iktidarı vermeyi düşünmüyordu. Ayaktakımı: Zanaatkarlar ve dokumacılar ne idüğü belirsiz insanlar, taşrada yaşayan budalalar... Yani sizin ve benim atalarımız (Davis, 2023:223)

Tarihsel maddecilik üzerine inşa edilen düşünce dünyasına sahip birey hem maddi hem de düşünsel birikimini eşitlikçi yapıların kurgulanması ve kurulmasına dair kullanır. Haraççı ve iktacı yönetim süreçlerinin egemenlik anlayışları aydınlanma ve sanayi döneminin yaşattığı büyük dönüşümlerle, içerisinde demokratikleşmeyi de barındıran bambaşka bir kapitalist çağı yarattı. Savaşlar ve toplumsal mücadelelerle kendi akışkanlığı üzerine kendini yeniden üreterek biçimlendiren tarih üretici gücü, “kapitalizm” in kendine içkin varlığını 17. yüzyıl itibarıyla özellikle Avrupa’dan başlayarak bütün dünyada kendini inşa etmektedir. Johannes Althusius, Galileo Galilei, Hugo Grotius, Rene Descartes ve Thomas Hobbes bu sürecin Avrupa’daki birkaç öncülerinden olarak sanayi dönemi ile pekişen aydınlanma dönemine dair ilk eserlerini verdiler.

1614 yılında tekrar yenilenerek basılan “Politica” eseriyle, toplum ve siyasetin düşünsel ve maddi birikiminin özünün birey olduğunu ortaya koyarak feodal eşitsizliklerin de doğal olmadığına

ilişkin anlatıları üzerine “toplumsal sözleşme” nin Aydınlanma Çağı’ndaki ilk kurucusu Althusius olarak belirtmektedir. Toplumsal sözleşmeyi skolastik düşüncenin tahakkümünden çıkartarak, iktidarın meşruiyet kökenine halkın kendi egemenlik arayışını yerleştirir. Tanrısal kökenlere dayandırılan iktidar ve egemenlik anlayışını insan toplumunun doğa durumundaki düşünsel ve maddi gerçekliğine indirgeyerek, insan toplumunda da temel doğa yasaları geçerli olduğunu düşünen bir başka düşünür olan Grotius, tarihsel anlatıların yararlanarak insanın doğa durumundan mülkiyet edinmiş ve yasalarla korunmayı amaçlamış sivil topluma geçişini ele alarak mülkiyetin doğallığına ilişkin açıklamaları Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde dile getirmiştir. Uslu’da (2022:273-274) mülkiyete ilişkin bu tarihsel işleyişi Grotius üzerinden şöyle değerlendirmiştir:

...Grotius’a göre zamanla yaşayış rafine olmuş, iş bölümü ortaya çıkmış, insanlar sade ve suçsuz yaşamdan bıkararak tarım ve çobanlık gibi işlerle uğraşmaya başlamıştı. Bundan sonra kimin neyi kullanabileceği belirlenmiş, açık ya da örtülü bir sözleşmeyle özel mülkiyete geçilmişti. Mülkiyetin kabul edilmiş olması mal ortaklığı durumunun verdiği her türlü hakkı ortadan kaldırmıştı. Böylece, doğal hukuk da değişim göstermişti: Mülkiyet kabul edildikten sonra doğal hukukun bir parçası haline gelmişti. Mülkiyet hakkı insan iradesiyle kabul edilmiş olsa da bu hak kabul edildikten sonra doğal hukuk kapsamına girmişti, bir kimsenin malına o kimse istemiyorsa el konamaması artık doğal hukukun bir gereği idi.

Egemen güç ve iktidar ilişkisine dair süreçleri mülkiyetin varlığı üzerinden, sınıfsal dinamiklerin edindiği birikimlere dair bir bakış açısıyla kendinden sonraki “toplumsal sözleşme” kuramcılarına öncülük eden Grotius, Hobbes’tan, Spinoza’ya, Locke’dan Rousseau’ya “toplumsal sözleşme” ve bu süreçlere ilişkin “sermaye birikimi” çerçevesinde büyük bir kapı aralamıştır.

Mülkiyet ilişkilerinin dönüşmesi tarihin değişmez bir gerçekliği olarak ortaya çıkıyor. Dolayısıyla mülkiyetin varlığının temellendiği sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümler üzerinden birçok yönetim organizasyonundan bahsedebiliriz. Bu değişim ve dönüşüm süreçleri birçok toplumsal faaliyetin uzam ve zaman içerisinde kendi içsel farklılıklarıyla konumlanmasıyla belirli bir düzen anlayışı içerisinde açıklanmaya çalışılır. Demokrasi, monarşi, aristokrasi ve tarih içerisinde karşılaştığımız birçok yönetim biçimi, kapitalist hegemonyanın etkisiyle daha da berraklaşan sermaye birikim süreçleriyle açığa çıkan bölüşüm ilişkileri üzerinden egemenlik ve iktidar ilişkilerine dair değerlendirilir. Tarih boyunca “Toplumsal sözleşme” üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. İçinde bulunduğumuz kapitalist çağ, “laissez faire” in özgür bireyinin sivil toplum üzerinden elde ettiği ayrıcalıklar veya birikimlerin özgür bireylerin egemenlik haklarını bıraktıkları “devlet” üzerinden değerlendirilmektedir. İnsanların doğa durumundaki eşitliği üzerinden rekabetçi ve özgür bireyinin çatışmacı durumunu birey-sivil toplum-devlet organizması aracılığıyla açıklayarak, kendi “toplumsal Sözleşmesi”ni inşa eden Hobbes, sermaye birikimine dair mücadele eden sermayedarlar ve emek gücünü satan işçiler arasındaki ilişkisellikte eşitsizliğin meşrulaştırıldığı izlekleri önümüze koymuştur.

17. yüzyılın içinde barındırdığı toplumsal ilerleme “laissez faire” bakış açısının geliştirdiği insan düşünce sistemi, kapitalizmin kendi sınırsızlığını inşa etme eğilimleri ve birikimler üzerinden gelişmektedir. Aydınlanma düşünürleri, bireyciliği toplumsal ilerlemenin gerçekleşeceği düşünce dünyası olarak tasavvur etmişlerdir. Bireylerin çıkarlarının toplumsal ilerlemenin en temel argüman oluşturduğu varsayımı, 17. Yüzyıl Avrupası'ndan bütün dünyaya yayılmaya başladı. Birey-sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki ulus-devlet paradigması ile bambaşka bir yapılanmaya evrilerek, egemenlik ve iktidar ilişkisi bilim ve tekniğin de ilerlemesiyle sermaye tahakkümünün belirleyebildiği kapitalist devlet pratiği ile ilerlemeye devam etmektedir. Grotius'un politik toplumu, Hobbes'un “Leviathan”ı birey, sivil toplum ve devlet arasında özgür bireyin sahip olabileceği sermaye birikiminin çıkarlarını uzlaştırarak, güvenliğini önceleyen bir anlayışla birey ve toplum arasında ikna ve rıza süreçlerini anlaşılır kıldı. Bireyin toplumsal bir varlık olmasıyla egemenlik arayışını kurumsallaştırdığı devlet, politik karar süreçleriyle eşitsizliğin normalleştirildiği sermaye birikim süreçlerinin meşruluk düzleminin yaratıcısı olarak sermayenin araçsallaştırdığı bir yapı haline dönüşmeye başladı. “Laissez faire” in tasavvur ettiği düşünce dünyasına ilişkin kurgulanan devlet, üretimin ve mübadelenin gerçekleştiği sivil topluma hem karışmaz hem de güvence altına alır. Lakin başlangıçtaki devlet kurgusunun süreç içerisinde farklılaştığı, sermayenin tahakküm araçlarına dönüştüğü bizatihi emek sürecinin egemen sınıflar tarafından denetlendiği ve sınırlandırıldığı eleştirel bir anlayışla sıkça dile getirilmektedir.

17. yüzyıl aydınlanma düşünürlerinin toplum üzerine düşünerek ideal olan gerçeklikler yaratarak inşa ettikleri kavramlarla toplumun özünün teorisini sunma arayışı, soyutlamalarla gelişmesi. 18. Yüzyıl'da Almanya'daki öncüllerden Thomasius'un eserlerine kadar devam edecekti. Eşitsizlikler, egemenlik ve iktidar ilişkileri artık dünyevi bir akıl üzerinden değerlendirilerek, kapitalizmin kendine içkin yasaları üzerinden birey, toplum ve doğa arasındaki “toplumsal sözleşme” ler tartışılmaya başlanacaktı. Soyut insan anlayışıyla ideal kavramlar üzerinden eşitsizlik içerisine mahkûm edilmiş toplumsal anlayışları reddedebilen 18. Yüzyıl öncesi insan düşünce sistemi aynı zamanda bir sonraki toplumsal aşamaların, gelişen kapitalizmin içerisindeki eşitsizlikler, tahakküm edici iktidar anlayışlarına öncül olmuştur.

18. yüzyıl sömürgeci ve yayılmacı anlayışıyla kapitalizmin sınırsızlığındaki rolünü oynamaya başlamıştı. Çağın ilerlemeci yönü elde edilen sermaye birikiminin araçsallaştırdığı muhafazakâr, faşist ve gerici unsurlarla büyük bir eşitsizliğin, yoksulluğun ve sömürü düzeninin içerisine sürükleniyordu. Bu döneme ilişkin pek çok aydınlanma düşünürü, eşitlik ve özgürlük konusunda kölelik sistemi üzerinden yükselen kapitalist anlayışı bir meşruluk düzlemi üzerinde eleştiriyordu. David Hume ve Immanuel Kant gibi düşünürler Afrikalı insanların köle olarak kullanılması ve beyaz adamın üstünlüğüne ilişkin görüşler belirtmişlerdir. Aydınlanma düşünürlerinin ideal kavramlar üzerinden geliştirdikleri bu düşünce eğilimleri hem eşitsizlikçi düşüncelerin bir kalıntısı

hem de kapitalizmin içsel bir çelişkisidir. Ayrıca içinde bulundukları iktidar ilişkileri, mevcut iktidar ve sivil toplum arasındaki egemenlik anlayışını meşrulaştırarak sürdürecektir. Bu düşünce eğilimi, Machiavelli'nin pragmatizme yaşama ilişkin bağlantısallıklarla ve geliştirmekte olan kapitalizmin iç çelişkileriyle anlamlandırılabilir. İdeal birey, sivil toplum ve devlete dair inşa edilen "toplumsal sözleşme" üzerinden soyutlanan eşitlik ve özgürlük anlatıları, kapitalist sömürü süreciyle gelişen sermaye birikiminin meşrulaştırıldığı düşünce eğilimlerinin tarihselliğini ortaya koymaktadır.

...Piyasaya yönelik üretim yapılan çiftliklerin kurulmasıyla İngiltere'de tarımsal kapitalizm gelişmişti, zanaatkar atölyelerin büyümesiyle kurulan "manifaktür"lerle imalat kökenli kapitalist gelişmeye temel hazırlanmıştı. İngiltere, XVIII. yüzyıl başlarında kapitalist üretim biçiminin klasik modeli haline gelmişti, Britanya'daki devlet ve hükümet sistemi ve siyasal düşünüş de kapitalizme geçişin söz konusu olduğu alanlardaki egemen sınıf ideologları tarafından hayranlıkla takip ediliyordu (Uslu: 2022,365-366).

18. yüzyıl Avrupa'sı kapitalizm kendi iç çelişkileri ile eşitsizlik ve sömürü düzeni üzerinden hızlıca evrilmeye başlayarak dünyanın geri kalanını da kurduğu tahakküm ilişkileriyle etkisi altına aldı. Kapitalizmin ilk evrimleştiği Britanya Mandevelli'nin fikir dünyası ile eşitsizliği toplumsal refahın anahtarı olarak gördü. Pragmatist düşüncesinin eylemsel karakteri üzerinden gelişen bencillik ve hırsın toplumsal gelişmenin öncül psikolojik durumu olarak sundu. Egemenlik haklarını devretmiş olan toplumun devamlılığını ve refahını ancak yönetici sınıfın sağlayabileceğini dolayısıyla toplumun geri kalanının denetleyici bir iktidar ilişkisiyle yönetilmesi gerektiğini ortaya koydu. Bu anlayış kapitalist aşama içerisinde kendini yeniden üreterek dayatan toplumsal sözleşmenin de köklerindeki eşitsizlikleri de anlamlı kılmaktadır. Sermaye birikiminin giderek belirginleştiği ve bu sürecin doğal bir durum olduğu gerçekliğini bilinçlere yerleştirmek adına İskoç düşünür David Hume' un düşünceleri de oldukça önemlidir. Üstünlüklerin veya var olan eşitsizliklerin kabul edilmesi ve herhangi bir eleştiriye dahil açık olmadığı görüşleri ile birikimin varlığını doğal bir durum olarak sundu. İnsanların doğuştan eşit olduklarını yalnız insanın varlık olarak gelişmesi ve yaşadığı evrimlerle değişikliklere uğradığı ve farklı yetenekler kazandığı görüşünü ileri sürerek eşitsizliklerin normal bir durum olarak kabul etti. Dolayısıyla toplumsal sözleşmenin ilk ayağı olarak belirttiği doğa durumunu da ilksel sözleşme olarak değerlendirirken, toplumun sonraki aşamalarında gerçekleşen sözleşmelerin birikimler üzerinden elde edilen hegemonya ile gerçekleştiğini açıklamaya çalıştı.

18. yüzyılda giderek gelişen kapitalizm, yönetim anlayışlarına da kendi sermaye birikim süreçlerine ilişkin yeni yapılanmaları bir ihtiyaç olarak sunmaya başladı. İngiltere'ye seyahat ederek oradaki yönetim süreçlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunan Voltaire (1733, İngiliz Ulusu Hakkında Notlar) ve Montesquieu (1734, Romalıların Büyüklüğünün ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Değerlendirmeler), İngiliz yönetim sistemindeki denetleme mekanizmalarında övgüyle bahsetmişlerdir. Ancak bu denetleme mekanizmasının eşitsizlik üzerine kurgulanmış

olmasını da doğal bir sözleşme olarak kabul etmişlerdir. Montesquieu doğal yaşamdaki eşitlik durumunun, toplum durumuna geçişle yok olduğunu, ortaya çıkan eşitsizliğin neden olacağı kaotik ortamın yasalarla düzenlenebileceğini düşünerek, egemenlik durumlarını ele almıştır. Cumhuriyet, monarşi ve despotizm olarak idealize ettiği ve kavramlaştırdığı bu yönetim şekilleri üzerinden özgür bir devletin toplumsal sınıflar açısından nasıl inşa edilebileceğini başyapıtı olan “Yasaların Ruhu Üzerine” adlı eseri ile ortaya koymuştur. Özgür devleti sınayan denetim mekanizmalarını, egemenlik ilişkisini elinde bulunduran sınıf, zümre ve kişilerin onurlu olma durumuna dair ideal karakter üzerinden inşa eder. Bu idealizm var olan eşitsizlikleri yasaların huzurunda meşrulaştıran bir toplumsal iktidar ilişkisini de biçimlendirmektedir. Ayrıca bu bağlantısallık süreci kapitalizmin küreselleştirdiği ticaret ağları ile sermaye birikiminin veya mülkiyetin varlığına ilişkin yasaların da küresel bir toplumsal sözleşme haline gelmesine olanak sağlamıştır. Bu süreç Avrupa ile dünyanın her yerine yeni bir bağlantısallık ve akışkanlıkla kendini dayatmaya devam ediyor.

Kapitalizmin bu gelişmesi elde ettiği tahakküm araçları ile eşitsizliklerin meşru düzlemlerde savunulmasına dair büyük bir hegemonyayı oluştururken, karşıt düşünsel ve eylemsel birliktelikle kendini yapılandıran büyük toplumsal hareketlerin de önünü açmıştır. Aydınlanma düşünürlerinin kendi bağlantısallıklarını inşa eden düşünce ve eylemsel yönelimleri her ne kadar sermaye birikimine dair gelişen yönetim anlayışlarının bir aracı haline dönüşüşse de birey, toplum ve doğa arasındaki çözümlemeler bir dışsal (tanrısal) irade ve onun çizdiği kader genel nesnel/kozmetik bir akıl tarafından belirlendiğine dair fikirleri bir kenara bırakmışlardı; siyaset artık bir kader değildi, iyi siyasette tüm kozmosa sinmiş olan nesnel aklın bir izdüşümü değildi(Uslu,2022:401). Aydınlanma dönemi ve sanayi devrimi iş bölümünü gerçekleştirecek düşünsel ve eylemsel süreçlere ilişkin insan niceliğini yaratma ve kendi birikimlerini esas alarak koruma içgüdüsüne ilişkin bilinç ve eylemlilikle skolastik düşünce eğilimlerini her daim içerisinde idealize etmiştir. Bizatihi, günümüz kapitalist işleyişinin içerisinde de insan bilinçli eyleminin skolastik eğilimler üzerinden biçimlendiği görülmektedir.

İngiltere’de daha gelişkin bir hal alan kapitalist işleyiş ilerlemesini kıtalar arası bağlantısallıklarla devam ettirdi. Kendi içsel oluşumlarıyla edindikleri güç birikimi üzerinden tüm bu süreci bir sömürgeleştirme anlayışı ile küresel boyut kazandıran kapitalizm, egemen sınıfların sermaye birikim uzam ve zamanlarını daha da genişletti. Özellikle İngiltere ve Fransa’yı aralarında gelişen bağlantısallıklar ve kapitalizme ilişkin görüşleri buradaki yönetici sınıf, zümre ve düşünürler üzerinden küresel yayılcılığın aktörleri haline dönüştürdü. Tarımsal üretim üzerinden gelişen sanayi devrim süreci, dönemin egemen iktisadi bakış açısı fizyokrasinin en önemli temsilcilerinden Fransa’da maliye bakanlığı görevi yapmış Vincent de Gournay’nin “laissez faire” sözüyle bambaşka bir dünyanın kapılarını da aralamış oldu.

Serbest ticaretin artık üretme noktasındaki zenginliğini içselleştiren sermaye sahibi sınıflar, piyasa idealine bağlı bir düşün dünyasının da gelişmesine öncülük yaptılar. Egemenlik anlayışlarını değişen dünyanın yapısal işleyişiyle yeniden üreten bu sınıflar, emek üzerinden artık değere el koyma süreçlerini de hukukun içsel mekanizmaları haline dönüştürecek, toplumsal sözleşmeleri bağlantısallıklar kurdukları her uzam ve zamanda yeniden inşa etmeye giriştiler. Kapitalizmin başat hale geldiği bu toplumsal dönüşüm sermaye birikimi elinde bulunduran sınıfların yapısallığına dair meşrulukları için muhafazakâr bir bakış açısıyla donatılmaya başlandı. Kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştiği toplumsal anlayış, devlet aygıtı üzerinden sürdürülebilir bir nitelikte sermaye birikim çerçevesinde emeğin denetim altında tutulduğu bilinç ve eylemlilik üzerinden yeniden üretildi. Sermaye birikimine dair dinamiklerin muhafaza edildiği, diğer toplumsal dinamiklerin ise eşitsizliğin doğal bir hal aldığı denetim mekanizmalarıyla içselleştirildiği rasyonel bir toplumsal düzen inşa edilmeye başlandı.

Dünyanın birçok bölgesinde kapitalizm, özgür bireyin bilinç ve eylemi ile içselleştirilerek yayılmacı bir hal aldı. Yerleşim merkezlerindeki pazarlara yönelik bağlantısallıklar giderek yoğunlaşmış, serbest ticaret ilkesi benimsenmeye başlamış, ihracat ve ithalat kamusal düzenin önemli bir aracı haline gelmişti. Özgür bireyin “laissez faire” anlayışı, sermaye birikiminin gelişmesinde öncülük edecek sermaye sınıfını devlet denilen kurumun en belirgin dinamiği haline dönüştürdü. İngiltere üzerinden yayılmacı bir karakter kazanan kapitalizm her coğrafyada farklı eğilimleri de içinde barındırarak büyüdü. Dolayısıyla kapitalizm ve devlet uzam ve zamansal farklılıkları sermaye birikiminin içkin yapısına dair bağlantısallıklarla giderecek küresel ağlar inşa etti.

16. yüzyıl ve sonrasında yaşamın her alanında kendini hissettiren kapitalizm, devrimler ve toplumsal krizleri kendi içerisinde olgunlaştırarak günümüze kadar taşımıştır. Vestfalya antlaşmasıyla ulus-devlet bütünleşmesinin ve uluslararası egemenlik anlayışının içselleştirilmesi, kapitalizmin kendine içkin yapısının sınırsız hareket edinimi ve tarihin büyük bir dönemeci olarak karşımıza çıkan Fransız Devrimi başkalaşan toplumsal sözleşmelerin öz izlekleri olarak düşünülmektedir. Skolastik bakış açısı içerisinde metafiziksel eğilimlerle güçlenen soyut insan tarafından üretilen toplumsal bilinç ve buna ilişkin ortaya çıkan toplumsal sözleşme bağlantısallıkları, sermaye birikim süreçlerinin inşacıları tarafından muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Egemen sınıfların sahip oldukları bu bağlantısallıklara rağmen somut olguların tarihsellik içerisindeki arayışı da kendini dayatmaya başladı. Özellikle tarihsel maddeci yaklaşımlar üzerinden, kapitalist üretim biçiminin kendisine ilişkin çözümlemeler ve yeni toplumsal sözleşme arayışları için bilinç ve eylemsellik öneren düşünce eğilimleri ortaya çıktı.

“Yüzyılın ortasından itibaren yeni düzenin çağdaş ismi “kapitalizm”di.Bu sözcüğü nadiren isim olarak kullanan, daha çok “kapitalist üretim tarzı” ndan söz eden Karl Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie (1867- 1894) [Kapital, Politik Ekonominin Eleştirisi]

yeni sistemi bir sermaye ilişkisi, işgücü sahipleriyle maddi üretim araçlarının sahipleri arasında uzlaşmaz bir çelişki olarak analiz etti. Marx'ın kapitalizm analizi, basitleştirilmiş haliyle, Friedrich Engels ve Karl Kautsky gibi otoriteler tarafından yorumlanarak ve yüzyıl dönümünde Rudolf Hilferding ve Rosa Luksenburg tarafından değiştirilerek, Avrupa işçi hareketinde hâkim öğreti oldu... (Osterhammal, 2022:949).”

Kapitalist üretim tarzı yaşamın özü haline indirgenmiş bir şekilde dünya üzerindeki uğraklarıyla küreselleşmeye ve birbirine karşıt veya içiçe geçmiş düşünme eğilimlerini taşımaya devam etti. Hiçbir toplumun durağan bir yapı içerisinde kapitalist çağda varlığını sürdüremeyeceği ön kabulü, rekabetçi ulusal yapıların ve güç dengelerinin oluşmasına da olanaklar sundu. Ulusal rekabet ve kapitalizmin küresel boyutu merkez ve çevre bağlantısallıkları üzerinden açıklanırken, büyük sermaye birikimlerinin egemenlik ve iktidar ilişkilerindeki rolü açığa çıkıyordu. Öncelikle rekabetçi bireyin toplum içerisindeki “laissez faire” anlayışı üzerinden küresel boyut kazanan kapitalizmin varlığına ilişkin oluşturulan toplumsal sözleşme sadece sermaye ve emek arasındaki ilişkisellikle açıklanamayacağına ilişkin görüşler, egemenlik ve iktidara ilişkin tarihin üretici güçlerini de ele almaktaydı. Weber ve Sombart çalışmalarında tarihin üretici gücüne ait en temel dinamikleri düşünsel ve eylemsel işleyiş halinde ele alarak, egemenlik ve iktidar ilişkileri üzerinden sermaye birikiminin genel yapısal karakterini çözümlemeye çalışmıştır.

Kapitalist çağ kendine özgü örgütleniş biçimini, olay ve olgulara yön veriş tarzını 19. Yüzyıl başlarından itibaren ortaya koymuştur. Örgütlenmesinde öncü olan rekabetçi bireyin kar maksimizasyonu işlevselliği ile elde ettiği sermaye birikimi, kapitalizmin kendini yeniden üretecek mekanizmaları kendi içsel işleyişi üzerinden inşa etmeye devam etmektedir. Bu süreç genel bir metalaştırmayı beraberinde getirirken, her şeyin şeyleştirilmesiyle sermayenin egemenlik ve iktidar ilişkilerindeki öncül durumunu da ortaya çıkartıyor. Kapitalizm uzam ve zamansal olarak kar maksimizasyonu üzerinden özgür bireyin-özgür ücretli emeğini de tahakküm altına alarak egemenlik ve iktidar ilişkilerini de pekiştirmiş olur. Bu ilişkiler bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle beraber elde edilecek yeniden üretim süreçlerinin kendisinin ve artığının da mülkiyetini sermayenin kendisinde içkinleştirecektir. Giderek küreselleşen doğası kendi kaosu içerisinde sermaye birikiminin belirlediği sınırlarla kendini yeniden üretecek kapitalizmlerle buluşacaktır.

2.2. Kapitalist Sermaye Birikimi Devlet

Kapitalist sermaye birikimi ve devlet arasındaki ilişki, modern toplumsal düzenin inşacısının dinamiklerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Devletin, toplumsal düzeni sağlama, ekonomik süreçleri düzenleme ve bireyler arasında uzlaşmayı mümkün kılma işlevi, özellikle kapitalist sistemin inşacı olduğu ulus-devletin ortaya çıkışından bu yana yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu bağlamda, toplumsal sözleşme kuramcılarının devletin varlığı ve meşruiyeti

konusundaki yaklaşımları, kapitalist devletin tarihsel ve toplumsal dinamikleriyle ilgili derinlemesine bir kavrayış sunar. Hobbes'un kaotik ve kendi içine çökkün bir doğa durumundan düzenli bir toplumsal sürece geçişi ele alan teorisi, Locke'un bireysel mülkiyet ve bireyin benliği hakkına dayalı devleti ve Rousseau'nun eşitlikçi toplumsal sözleşme anlayışı, bu tartışmaların temel taşlarını oluşturur. Üç düşünürün üçü de özel mülkiyeti bir doğal hak sayar ve mülkiyet hakkını ve benliği koruma altına almayan bir toplumun insan doğasına aykırı, irrasyonel bir toplum olduğu noktasında birleşir (Hakyemez, 2006: 64)

Kapitalist devletin gelişimi, yalnızca toplumsal sözleşme kuramcılarının öncülüğünde farklılaşarak birey, toplum ve doğa arasındaki bağlantısallıklara dair kendini yeniden üreterek Marx, Weber, Bourdieu, Gramsci, Althusser ve Foucault gibi düşünürlerin analizleriyle de ayrıca şekillenmiştir. Marx'a göre devlet, kapitalist sınıfın çıkarlarını koruyan ve bu süreci işleselleştiren bir baskı aygıtı olarak işlerken, Weber bu yapıyı rasyonelleşme süreçleri ve bürokrasi üzerinden değerlendirmiştir. Bourdieu, sermayenin farklı biçimlerinin devletin varlığında alanlar aracılığıyla yeniden üretildiğini vurgularken, Gramsci hegemonya teorisiyle devleti yalnızca bir baskı aygıtı olarak değil, aynı zamanda ideolojik rıza üreten bir yapı olarak ele alır. Althusser'in devletin ideolojik ve baskı aygıtlarına ilişkin kavramsallaştırmaları ile Foucault'nun biyopolitika ve yönetimsellik analizi, kapitalist sistemin varlığında yaratılan eşitsizliklerin çok boyutlu bir eleştirisini mümkün kılar.

Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde, devletin varlığını insan doğasının kaotik ve benliğine dair değişkenlerin yapısına dayandırmıştır. Hobbes'a göre, doğa durumu, bireylerin birbirine karşı sürekli bir mücadele içinde olduğu, benliklerini bağlantısallık düzeylerine ilişkin ve artık değer mülkiyetine dayalı karşılıklı şiddete evrilen süreçlerin yaşanabildiği “insan insanın kurdudur” (homo homini lupus) anlayışına dayalıdır. Hobbes, bireylerin rızasıyla ve benlik mücadelesiyle oluşturulan mutlak otoriteye sahip bir egemen gücün, yani devletin, toplumsal düzeni sağladığını savunur. Bu bağlamda, devlet, bireylerin kendi aralarındaki benlik mücadelesine dair oluşturulan sözleşme yoluyla doğal özgürlüklerinden vazgeçmeleri sonucunda doğar. Hobbes'un yaklaşımında, devlet bir “politik dev” olarak, bireylerin benlikleri üzerine inşa edilen, toplumsal kaosu önleyici ve sermaye birikimini mümkün kılan bir düzenleme mekanizmasıdır.

John Locke, Hobbes'un aksine, insan doğasının kaotik değil, rasyonel olduğunu varsayar. Locke'a göre, bireyler doğa durumunda temel haklara “yaşam, özgürlük ve mülkiyet” sahiptir. Ancak bu hakların korunması için bir bireylerin kolektif bir benlik üzerine inşa ettiği varsayılan toplumsal sözleşmeye ve bir devlet otoritesine ihtiyaç vardır. Locke'un teorisinde devlet, öncelikle bireyin mülkiyet haklarının korunmasını sağlar. Buradaki birey sermaye birikimine sahipliği

gerektirmektedir. Bu, kapitalist sistemin temelini oluşturan özel mülkiyetin birey ve toplum bağlamında meşruiyet kazanması açısından kritik bir kavramdır. Locke'un anlayışı, devletin ekonomik süreçler üzerindeki düzenleyici rolünü ön plana çıkarır ve kapitalist birikimin temel dinamiklerinden biri olan bireysel mülkiyetin korunmasını sağlayarak sermaye birikiminin öncül dinamiklerini ortaya koyar.

Jean-Jacques Rousseau, toplumsal sözleşmeyi bir eşitlik idealine dayandırarak, eşitliğin özüne dair saptamalar yapar. Rousseau'ya göre, doğa durumu, insanlar arasında eşitlikçi ve bireyin benliğine dair kolektivist bir ilişkiyi temsil ederken, mülkiyetin ortaya çıkışıyla bu eşitlik bozulmuştur. *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinde Rousseau, bireylerin özgürlüklerini ve eşitliklerini yeniden kazanabilmeleri için kolektif bir iradeye dayalı bir devlet modelini önererek insan birikiminin muhafazakarlığını toplumsal sözleşmenin temel iradesi olarak sunar. Rousseau'nun "genel irade" kavramı, bireysel çıkarların üstünde bir toplumsal faydayı temsil eder. Ancak, kapitalist sistemde bu genel iradenin bir yok oluşa sürüklendiği, ekonomik eşitsizlikler ve sınıfsal çatışmalar yoluyla zayıfladığı görülmektedir. Rousseau, devletin sermaye birikim süreçlerinde adaletin sağlanması için kritik bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgular.

Toplumsal sözleşme kuramları, kapitalist devletin işleyişini ve sermaye birikimi bağlantısallığı ile yaratılan eşitsizlikleri anlamak için farklı perspektifler sunar. Hobbes'un mutlakiyetçi devleti, kapitalist sistemin ortaya çıkış döneminde gerekli görülen düzenleyici bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Locke'un mülkiyet temelli devlet anlayışı, kapitalist birikimin temel direği olan özel mülkiyetin veya sermaye birikiminin meşrulaştırılmasını sağlar. Rousseau'nun eşitlikçi devlet modeli ise kapitalizmin doğasında bulunan eşitsizliklere karşı bir eleştiri sunar.

Bu teoriler, kapitalist devletin yalnızca bir düzenleme aygıtı değil, aynı zamanda sermaye birikiminin hem aracı hem de sonucu olduğunu ortaya koyar. Modern devlet, bir yandan bireyler arasında hukuki düzeni sağlarken, diğer yandan sermaye birikimini kolaylaştıran altyapılar sunar. Kapitalist sistemin gelişimi, sermaye birikimi ile devlet arasındaki ilişkileri şekillendirmiş ve modern devletin işlevlerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu bağlamda, Marx, Weber, Bourdieu gibi düşünürler, kapitalist devletin yapısını, işlevlerini ve toplumsal etkilerini anlamak için farklı teorik çerçeveler sunmuştur. Devlet, bir yandan sermaye birikiminin kurumsal altyapısını oluştururken, diğer yandan sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üreten bir aygıt olarak işlev görmüştür.

Karl Marx'a göre devlet, sınıfsal ilişkilerin bir yansımasıdır ve kapitalist toplumda burjuvazinin, sermaye birikiminin çıkarlarını koruyan baskı, ikna ve rıza aygıtı olarak işler. Marx,

kapitalist devletin, sermaye birikimini kolaylaştırmak için gerekli koşulları sağladığını ve öncülüğünü yaptığını vurgular. Bu bağlamda, devletin işlevleri arasında özel mülkiyetin korunması, emek piyasasının düzenlenmesi ve sermayedar sınıfın ekonomik çıkarlarının desteklenmesi yer alır. Marx, devletin ekonomik altyapı ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve bu altyapının ideolojik bir üstyapı tarafından desteklendiğini yaşam alanları içerisindeki tüm değişkenler aracılığıyla vurgular.

Max Weber, kapitalist devletin temel işlevlerini, rasyonalizasyon süreci ve bürokrasi kavramları üzerinden ele alır. Weber'e göre, kapitalist ekonominin başarılı bir şekilde işlemesi, rasyonel hukuki düzenlemeler ve etkin bir bürokratik yapı ile mümkündür. Bu çerçevede, devlet, piyasanın işleyişini kolaylaştıran düzenleyici bir aygıt olarak öne çıkar.

Weber, modern kapitalist devletin, geleneksel ve karizmatik otoriteye kıyasla, rasyonel-hukuki otoriteye dayandığını savunur. Bu otorite, kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlayan yasalar ve kurumlar aracılığıyla işler. Bürokrasi, bu sistemin temel taşıdır ve Weber, bürokrasiyi modern devletin en rasyonel organizasyon biçimi olarak tanımlar. Ancak bu rasyonalizasyon süreci, bireyleri "demir kafes" metaforuyla ifade ettiği bürokratik yapı içinde özgürlüklerinden yoksun bırakabilir. Weber, kapitalizmin doğuşunu Protestan ahlakına bağlasa da, onun sürdürülebilirliği için devletin bürokratik yapısının kritik olduğunu belirtir. Bürokrasi, sermaye birikimi süreçlerini düzenleyen bir mekanizma olarak işlev görür ve sermaye sahiplerinin piyasa içerisindeki hâkimiyetini korur.

Bourdieu, devletin, toplumsal alanlardaki hegemonik gücünü açıklarken, ekonomik sermayenin yanı sıra sosyal, kültürel ve simgesel sermaye birikimine de odaklanır. Devlet, eğitim, medya ve hukuk gibi kurumsal yapılar veya bu alanlar aracılığıyla toplumsal normları ve değerleri yeniden üretir. Bu süreç, sermaye birikiminin sosyal, kültürel ve tarihsel boyutlarını da görünür kılar. Bourdieu, sermayenin farklı biçimlerinin devlet eliyle birbirini nasıl desteklediğini ve yeniden ürettiğini açıklar. Örneğin, eğitim sistemi aracılığıyla kültürel sermaye birikimi sağlarken, bu birikim ekonomik ve sosyal sermaye eşitsizliklerini yaratarak yeniden üretir. Devlet, bu bağlamda, eşitsizliklerin yeniden üretiminde merkezi bir rol oynar.

Marx, Weber ve Bourdieu'nün analizleri, kapitalist devletin sermaye birikiminde hem düzenleyici hem de yeniden üretici bir rol üstlendiğini gösterir. Bir yandan, devlet, kapitalist piyasanın işleyişini mümkün kılan yasal ve kurumsal altyapıyı sağlar. Diğer yandan, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri meşrulaştırarak sermaye birikiminin sürekliliğini sağlar. Bu durum, Althusser ve Gramsci gibi düşünürlerin devleti ideolojik ve baskıcı aygıtlar bağlamında ele almalarına yol açmıştır.

Kapitalist sistemin sürekliliği, yalnızca ekonomik düzenlemelerle değil, aynı zamanda ideolojik aygıtlar aracılığıyla da sağlanır. Bu bağlamda, Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Michael Foucault gibi düşünürler, devletin ideolojik işlevlerini ve iktidarın toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini çözümlemiştir. Devletin baskı gücünün yanı sıra ideolojik rıza üretimi ve yönetsellik mekanizmaları, kapitalist sermaye birikiminin toplumsal düzeyde meşrulaştırılmasında kilit bir rol oynar.

Devletin sadece yönetim aygıtı olarak değil aynı zamanda ‘hegemonyanın’ ya da sivil toplumun ‘özel’ aygıtı olarak anlaşılması gerektiğine dair düşüncelere sahip olan Gramsci (2018:286), devletin yalnızca bir baskı aygıtı olmadığını, aynı zamanda “hegemonya” yoluyla rıza üreten bir mekanizma olduğunu öne sürer. Gramsci’ye göre devlet, sivil toplum ve politik toplum arasında bir denge kurarak ideolojik egemenlik sağlar. Bu bağlamda, hegemonya, yalnızca zorla değil, aynı zamanda ideolojik rıza yoluyla toplumsal düzenin korunmasını ifade eder. Gramsci’nin hegemonya kavramı, kapitalist sermaye birikiminin sürdürülebilirliği açısından kritik bir analiz sunar. Egemen sınıf, medya, eğitim ve din gibi sivil toplum kurumları aracılığıyla kendi çıkarlarını genel toplumun çıkarları gibi gösterir. Bu durum, sermaye birikiminin meşruiyetini artırır ve toplumsal eşitsizliklerin sorgulanmasını zorlaştırır.

Louis Althusser, Gramsci’nin hegemonya anlayışını geliştirerek, devletin ideolojik ve baskıcı işlevlerini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Althusser’e göre devlet, iki ana aygıtı sahiptir. Devletin Baskı Aygıtları ordu, polis, mahkemeler gibi fiziksel baskı araçlarıdır. Bunlar, devletin gücünü zorla dayattığı mekanizmalardır. Devletin İdeolojik Aygıtları eğitim sistemi, medya, din ve kültür gibi kurumlar, bireylerin egemen ideolojiye uygun olarak şekillenmesini sağlar. Althusser, ideolojik aygıtların baskıcı aygıtlardan daha etkili olduğunu çünkü bireylerin bilinçlerine nüfuz ederek gönüllü bir rıza oluşturduğunu savunur. Althusser’in bu yaklaşımı, kapitalist sistemde bireylerin sermaye birikimine uyumlu davranışlar geliştirmesinin nasıl doğal bir süreç gibi sunulduğunu açıklamaktadır. Eğitim sistemi, bu bağlamda, işçi sınıfını kapitalist üretim ilişkilerine uygun bireyler olarak yetiştiren temel bir araçtır.

Michel Foucault, iktidarın yalnızca devletin elinde yoğunlaşmadığını, bireylerin yaşamını düzenleyen mikro düzeydeki mekanizmalar aracılığıyla işlediğini öne sürer. Foucault’nun “biyopolitika” ve “yönetsellik” kavramları, kapitalist devletin bireyleri yönetme ve kontrol etme stratejilerini anlamak açısından önemlidir. Biyopolitika, nüfusun sağlık, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda düzenlenmesini ifade ederken, yönetsellik daha geniş bir kavram olarak iktidarın ekonomik ve sosyal süreçleri nasıl yönettiğini açıklar. Foucault (2019), iktidarı ve modern

toplumdaki yayılımını; modern iktidarın varlığında analiz ederek, yalnızca baskıcı değil, aynı zamanda üreticidir ve bireylerin davranışlarını düzenler, arzularını şekillendirir, onları yönetir ve kendi simülarklarını yeniden üretir düşünceleriyle tanımlar.

Kapitalist sermaye birikimi bağlamında biyopolitika, nüfusun üretken bir güç olarak insan niteliğinin yönetim süreçlerindeki önemini vurgular. Eğitim, sağlık ve güvenlik politikaları, bireyleri iş gücü piyasasına uygun şekilde hazırlarken, aynı zamanda sermaye birikiminin sürekliliğini ve meşruluğunu sağlar. Foucault'nun yönetsellik analizi, kapitalist devletin ekonomik süreçleri yalnızca düzenlemekle kalmayıp, bu süreçlerin bireylerin yaşam tarzlarına ve benliklerine kadar nüfuz ettiğini gösterir.

Gramsci, Althusser ve Foucault'nun analizleri, kapitalist devletin ideolojik aygıtlarının sermaye birikimindeki merkezi rolünü ve öncül niteliklerini vurgular. Devlet, yalnızca ekonomik düzenin korunmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu düzenin toplumsal meşruiyetini üretir. Eğitim, medya ve kültürel kurumlar aracılığıyla bireyler, kapitalist sistemin değerlerini içselleştirir ve sorgulamaksızın kabul eder. Bu mekanizmalar, eşitsizliklerin doğal bir durum olarak algılanmasını ve kapitalist sermaye birikiminin sürdürülebilirliğini garanti altına alır.

Kapitalist devletin neoliberal dönüşümü, sermaye birikiminin küresel ölçekte yeniden yapılandırılmasına, kendini yeniden üreterek biçimlendirmesine ve devletin işlevlerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Neoliberalizm, devletin rolünü piyasa merkezli bir yapıya indirgemeyi amaçlayan ekonomik ve politik bir ideoloji olduğu kadar sermaye birikiminin yaşam alanlarında yarattığı stratejik oyun kuramıdır. Bu dönüşüm, devletin ekonomik düzenlemelerden çekilmesini, piyasa mekanizmalarının genişletilmesini ve sosyal refah politikalarının daraltılmasını öngörür. David Harvey (2021), neoliberalizm, bireysel girişimi ve özel mülkiyeti merkeze alarak piyasa özgürlüklerini genişletmeyi amaçlayan bir ekonomik modeldir tanımlamasıyla: devleti, piyasa mekanizmalarının kesintisiz işlemlerini sağlayan eşitsizliğe dair öncül bir ikna ve rıza aygıtı olarak ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, neoliberal politikalar devletin sermaye birikimi süreçlerindeki rolünü yeniden şekillendirmiş, eşitsizliklerin derinleşmesine yol açmıştır. Türkiye örneği, bu dönüşümün yerel dinamiklerle nasıl birleştiğini anlamak açısından çarpıcı bir örnek sunar.

Neoliberalizm, devletin ekonomik işlevlerini piyasa lehine dönüştürürken, ideolojik aygıtlarının da piyasa değerlerini meşrulaştıracak şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Bu süreçte devlet, kamu hizmetlerini özelleştirerek, regülasyonları azaltarak ve finansal sermayenin

önceliklerini destekleyerek, sermaye birikimine doğrudan aracılık etmiştir. Wendy Brown (2021), devletin her alanını piyasa mantığına uygun bir şekilde yeniden yapılandırıldığını ve bu süreç sonucunda ortaya çıkan insan tüketiciler ve girişimciler olarak yeniden tanımlandığını neoliberal rasyonalizasyon aracılığı ile açıklamaktadır. Bu dönüşüm, özellikle sosyal refah politikalarının tasfiyesiyle birlikte, emek piyasasındaki esnekleşme ve güvencesizlik gibi yapısal sorunları derinleştirmiştir.

Neoliberal politikalar, sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla devletin müdahaleci rolünü sınırlandırmıştır. Ancak bu süreç, toplumsal eşitsizliklerin artmasına ve emekçi sınıfların güvencesizleştirilmesine yol açmıştır. David Harvey, neoliberal dönemde sermaye birikiminin nasıl "mülksüzleştirme yoluyla birikim" süreçleriyle gerçekleştiğini vurgular. Bu süreç, kamu kaynaklarının özelleştirilmesi, emeğin esnekleştirilmesi ve sosyal hakların azaltılmasıyla karakterize edilir.

Türkiye, 1980'lerden itibaren neoliberal politikalar doğrultusunda kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreç, 1980 askeri darbesinin ardından uygulamaya konulan ekonomik reformlarla başlamış, 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında hız kazanmıştır. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, finansal piyasaların serbestleştirilmesi ve sermayenin hareket alanının genişletilmesi, Türkiye'nin neoliberal dönüşüm sürecinin temel unsurlarını oluşturmuştur.

2017 yılında Türkiye'de uygulamaya konulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, neoliberal dönüşümün merkeziyetçi bir yönetim modeliyle birleştiği yeni bir dönemi temsil etmektedir. Bu sistem, karar alma süreçlerinin daha merkezi bir yapıya kavuşturulmasını sağlamış, ekonomik düzenlemelerde lider odaklı bir yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, neoliberal politikaların devlet eliyle yeniden üretilmesi süreci, sermaye birikiminin eşitsizlikleri derinleştiren bir biçimde yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır.

Tez bağlamında yapılan analizler, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin, kamu kaynaklarının merkezileştirilmesi ve ihale süreçlerinin piyasa aktörleri lehine yeniden düzenlenmesi yoluyla sermaye birikimini hızlandırdığını göstermektedir. Ancak bu süreç, emekçi sınıfların güvencesizleşmesini artırmış ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Marx'ın sınıfsal analizi, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları, sermayenin çıkarlarını koruyan neoliberal devletin varlığı ve Foucault'un iktidarın her yerdeliği az gelişmişlik düzeyindeki Türkiye'yi sosyal, kültürel ve ekonomik olarak konumunu ortaya koymaktadır.

Kapitalist sermaye birikimi ve devlet ilişkisi hem ekonomik hem de ideolojik düzeyde karmaşık ve çok katmanlı bir süreçtir. Devletin, sermaye birikimini mümkün kılan yapısal düzenlemeleri sağlaması, bir yandan baskı aygıtlarıyla doğrudan bir kontrol mekanizmasını, diğer yandan ideolojik aygıtlarla bireylerin rızasını üretmeyi içerir. Sonuç olarak, kapitalist devlet, yalnızca ekonomik düzenin korunmasını sağlamakla kalmayıp, bireylerin ve toplumsal grupların sermaye birikimi süreçlerine uyumlu hale getirilmesini sağlayan bir ideolojik işlev de üstlenir. Kapitalist sistemin sürdürülebilirliğinin, devletin ideolojik ve yapısal işlevleri üzerinden nasıl kurulduğunu anlamak için hayati öneme sahiptir. Türkiye örneği, neoliberalizmin sermaye birikimini destekleyen devlet işlevlerini kendi aygıtları aracılığıyla merkezîyetçi bir modelle nasıl birleştirdiğini ve bu sürecin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiğini açıkça göstermektedir.

2.3. Kapitalist Birikimin Dinamikleri ve Türkiye

Ekonomik sistemlerin tarihsel gelişimi, gelir ve servet eşitsizliklerinin seyrine dair farklı teorik yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Kapitalizmin genişleme ve yeniden üretim süreçleri, bir yandan sermaye birikimi ve sınıfsal farklılıkları derinleştirirken, diğer yandan ekonomik büyüme ve teknik ilerlemeyle bu eşitsizlikleri azaltıcı mekanizmalar oluşturabileceği yönünde tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda, tarihsel ve güncel veri setleri, kapitalist sistemin eşitsizlik üretme ve dönüştürme kapasitelerini anlamak için kritik bir zeminde durmaktadır.

...Özel sermayenin birikim dinamikleri, Marx'ın 19. Yüzyılda inandığı gibi, sermayenin kaçınılmaz olarak bir avuç zengin ve güç sahibinin elinde yoğunlaşmasına mı yol açıyor? Yoksa büyüme, rekabet ve teknik ilerlemenin dengeleyici güçleri, 20. Yüzyılda Kuznets'in düşündüğü gibi, gelişmelerin ileri evrelerinde eşitsizliklerin azalmasına ve ahenkli bir istikrara mı yol açıyor? Gelir ve sermaye paylaşımının 18. Yüzyıldan bu yana geçirdiği evrime dair ne biliyoruz ve 21. Yüzyıl için bundan hangi dersleri çıkartabiliriz? (Pikety, 2023:1)

Dünyadaki sermaye birikimi üzerinden yapılan birçok araştırma eşitsizliklerin giderek derinleştiği ve birikimlerin belirli alanlarda yoğunlaştığını doğrular niteliktedir. İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), bölgesel eşitsizlikler izleyen “Regional Outlook 2023” bölgesel görünüm raporu artan bölgesel eşitsizlikleri irdelemiş ve bu süreçlerin kaçınılmaz olmadığına dair görüş bildirmiştir. AB İstatistik Ofisi Eurostat 2021 yılına ait son güncel verilere göre Avrupa ülkelerinde gelir dağılımı eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülke Türkiye olarak belirtilmiştir. Dünya Bankası 2022 verilerine göre de Türkiye'nin 130 ülke arasından 28. olduğu raporlanmıştır. Küresel servet eşitsizliklerinde ise ortaya çıkan raporlar da Marx'ın sermayenin yoğunlaşacağını belirttiği bir avuç zengini gösteriyor. Dünya Eşitsizlik Laboratuvarı (World Inequality Lab) tarafından sürdürülen çalışmalarda; dünya nüfusunun en yoksul yarısının neredeyse hiçbir servete sahip olmadığı, en zengin %10'unun ise küresel servetin %76'sına sahip olduğu saptanmıştır. 1980'lerden sonra sermayenin sınırsız hareket edebilme kabiliyetinin dışavurumu kapitalizmi

evrimleştirerek, küresel boyutta kendini bir sözleşme olarak dayatan eşitsizlikleri olağanlaştırmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu sunulan birçok ortak görüş, eşitsizliğin kaçınılmaz olmadığını, bu süreçlerin politik karar alma süreçleriyle toplumun kendisinde üretilen rıza ve ikna olguları ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Sermayenin sınırsız hareket edinimi içerisinde bulunma eğilimi kendi istikrarı için gerekli bir olgu olarak görülebilir. Kuznets'in düşündüğü gibi sermayenin bu evrimsel süreçleri bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde toplumsal eşitliği öne alabilen bir toplumsal sözleşmenin öncüsü olabilmiş değildir. İktisat tarihi Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı Ulusların Zenginliği eseri ile "görünmez el" in eşitsizlikler üzerinden kuracağı toplumsal sözleşmelere yeni bir tartışma alanı açmıştır. Avrupa'daki sınıfsal dinamiklerin sermaye birikimleri üzerinden sağladıkları kontrol mekanizmaları kapitalizmin işleyişiyle şekleşmeye, metalaşmaya başlamıştır. Bireyin toplumsal sözleşmeler üzerinden tarih boyunca kurmuş olduğu bağlantısallıklar, artık bireyin özgürlüğü ve kendini görünmez bir ele dönüştüren serbestleşen piyasa işleyişiyle değişmektedir. Skolastik eğilimlerle meşruluk kazanan iktidar yapılanmalarına ilişkin toplumsal sözleşme, piyasanın gizli ve cömert bir tanrı, Adam Smith'in görünmeyen eli olduğuna dair görüşlerle kendini dönüştürmeye başlayacaktır (Braudel,1991:4)

Kapitalizm 15. Yüzyıl itibariyle sürekli gelişen ve kendini yeniden üreten bir sistem olarak 19. yüzyıldan itibaren bütün dünya toplumlarında kendini iyice hissettirmeye başladı. Bu toplumsal ve tarihsel ilerleyiş veya "fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi(nin), her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine gerçek yaşamın diline bağlı" olarak eleştirel bir çözümleme sürecini inşa etmektedir (Marks ve Engels, 1999:44-45). Birey, toplum ve doğa arasındaki bu arayış meta ve emek arasındaki ilişkiyle ortaya çıkan değer süreçleriyle maddi yaşamın özünü ortaya çıkartırken, emeğin sahibinin değer üzerindeki düşünsel ve eylemsel etkinliğinin zayıflaması, yok sayılması ve yok edilmesine ilişkin süreçler kapitalizmin toplumsal etkinliğini şekillendirmektedir. Kapitalizm tüm coğrafyalarda, uzun tarihsel olay ve olgularla, toplumsal sözleşmelerin değişim ve dönüşümlerine ayak uydura uydura insan ve toplum yaşamının her alanında yer alacak kavram, kurum ve kuruluşları ile dinamik bir süreç olarak kendini inşa etmeye devam etmektedir. Braudel'in 3 katlı kapitalizm kurgusu, kapitalizmin dinamik tarihsel bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu yapı gelişerek, hiyerarşik olarak en üsteki sermaye birikimine sahip toplumsal sınıflar aracılığıyla tüm toplumsal dinamikleri değer varlığının da şekleşmesiyle kapitalist hegemonyanın bir metası haline dönüştürmeye başlamıştır. Kapitalizm kendi egemenliğini içselleştirdiği her uzam ve zamanda, sermayenin en soyut biçimi olan para, zenginleşme tutkusunun yalnızca bir amacı olmakla kalmayıp, amacın bizzat kendisine dönüşmüştür (Marx:1993,153). Tarım toplumundan günümüze kadar her toplumsal yapıda bir şekilde kendini olgunlaştıran kapitalist işleyiş özellikle Asya ve Avrupa arasında daha da

dinamikleşerek, kapitalizmin birikim süreçlerinde yani para, mal, mülk, servet vb. somut değerler ayrı bir yer almıştır.

Marx'a göre parasal servetin oluşumu, Braudel'in ancien regime olarak adlandırdığı 15 ve 18. Yüzyıl arasına, burjuva toplumunun tarih-öncesine aittir. Bu süreçte ticaret, tefecilik ve devlet maliyesi parasal sevet birikiminde başrolü oynamışlardır. Bununla birlikte burjuva toplumunun gerçek tarihi parasal servetin emeğin nesnel koşullarını satın alabilmesi ve artık "özgürleşmiş" olan emekçilere canlı emeklerini piyasada para karşılığı satmaları zorunluluğunu dayatmasıyla başlamıştır. Çünkü ancak bundan sonradır ki, zenginlik birikiminin mantığı parayı gerçek anlamda sermayeye, sermayeyi de bir topluma, kapitalizme dönüştürmeye başlamıştır (Köse vd., 2003:100)

Kapitalizm, kendi birikimlerini esas alarak bir toplumsal sözleşmenin maddi bir tasavvurunu artık dışa vurmaktadır. Tarih boyunca içselleştirerek dayattığı toplumsal dönüşümü 19. Yüzyıl itibarıyla bir toplumsal gerçeklik olarak, kendi yarattığı toplumsal sınıflar üzerinden gerçekleştirmiştir. Kapitalizmle daha hızlı ve yayılcı bir süreç inşa eden sermaye birikimi, hem emeğin kendi varlık koşulları içindeki mülkiyet ilişkilerinde hem de üretimin nesnel koşullarının bir parçası olarak emeğin kendisinde bir çözülme meydana getirerek, kendi kavram, kurum ve kuruluşlarını da tarihsel olarak tanımlamaya başlamıştır (Marx: 1977:63) Sermayenin kendine içkin bu davranış biçimi düşünsel ve eylemsel emeğin metalaşması ve sermayenin sınırsız dolaşabilmesiyle emeğin kendisini tahakküm altına almış toplumsal bir düşünüşün, sözleşmenin temellerini oluşturmuştur. Sermayenin emek üzerinde kurmaya başladığı bu hakimiyet tarihsel, sosyal ve kültürel değişimlerle sistemleşmeye ve tüm bu süreçler boyunca da belirledikleri iktidar ilişkilerine dair karşıt toplumsal mücadeleleri de örgütlemeye devam etmektedir. Sermayenin emeği metalaştırarak dönüştürdüğü bu döneme ilişkin siyasal bir ideoloji olarak sistemleşmeye başlayan liberalizm, kamu ve özel alanın birbirinden ayrıl tutulması gerektiğini savunur. Kamusal alanı siyasal alan ve ekonomik alan olarak indirgeyen liberal düşünce, toplumun maddi gerçekliğinin işlendiği ekonomik alanın özgürlüğünü idealize ederek, siyasal ve kültürel alanlardan soyutlama eğilimini tarihin akışıyla biçimlendirmiştir. Liberalizmin yarattığı ve kavratmaya çalıştığı birey, toplumsal ilişkilerden soyutlanmış insan bilinci ve eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. İdealize edilmiş bu birey "görünmez el" in tasavvurunda devlet aygıtının, kamusal ve özel alandaki iktidar ilişkilerinin bir karakterine dönüşmüştür. Devlet siyasal alanın içindeki işleyişle ekonomik alandaki özgürlüğün veya liberal tahakkümün gizli eli olarak sermayenin araçsal aklına dönüştürülecekti. 19. Yüzyılda başlayan bu süreç 21. yüzyıl içerisinde de devam etmekte olup, sermaye birikiminin esas aldığı siyasal ve kültürel eğilimlerle sürdürülmektedir.

Piyasaların sıkıntısız çalışabilmesi için adalet, toplumun varlığına ilişkin belirlenim süreçlerini inşa eden bir gerçeklik olarak, egemenliğin verildiği devlet aygıtı tarafından işlevselleştirilmesiyle, düzenin sağlanarak mülkiyetin korunmasını esas almaktaydı. Toplumu oluşturan tüm dinamikler, gerekçelendirilerek idealize edilen bu durumu meşrulaştıracak insan ideolojik eyleminin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlantısallıklarını oluşturmaktaydı. Bu toplumsal

dinamikler aralarındaki eşitsizliklerin farkındalığında olup karşılık rıza ve ikna süreçlerinin aktörleri olmuşlardır. Bu aktörler kamusal ve özel alanlarda emek üzerinden elde edilen mülkiyetin karşılıklı güvenliğini de esas alacak, toplumsal sözleşmenin de öncüleri konumundadırlar. Dolayısıyla kapitalist çağ ile varlığını ortaya koyan toplumsal sözleşmeler piyasa egemenliğinin altında, sosyal ve kültürel dinamikleri üzerinden farklılıklar göstererek küresel bağlantısallıklar üzerinden hegemonyalarını devam ettirmektedirler. Serbest piyasa tahakkümü üzerinden biçimlenerek idealize edilen birey, hegemonyanın toplumsallaşmasını; kendi özgürlüğünü esas alacak bağlantısallıklar ve varlığını keskin bir şekilde açığa vurduğu sermaye birikiminin özsel kimliği ile mutlaklaştırarak, eşitsizliklerin sürdürülebilmesine dair toplumsal bilincin rıza ve iknasını esas alarak sağlamaktadır. İnsan, toplum ve doğa arasında 19. Yüzyıl sonrası toplumsal sözleşme eşitsizlikleri normalleştiren her türlü tahakküm edici şeyleri, şeyleştirerek metalaştırmaktadır.

Kapitalizm özü gereği, ekonomik, kültürel ve sosyal krizlerin tarihsel taşıyıcısı olarak devrimler ve bunalımlara dair süreçler inşa etmeye devam etmektedir. Kapitalizm bir dünya sistemi haline dönüşmeye başladığı 16. yüzyıl sonrası imparatorluklardan, ulus-devlet yapılanmalarının ortaya çıktığı bu süreçlere kadar, dünyanın birçok farklı coğrafyasında krizlere, bunalımlara ve devrimlere şahit oldu. Kapitalist sistemin süreçleri içerisinde imparatorluktan ulus-devlet olarak cumhuriyet yönetim şekliyle kuruluş sürecini inşa eden Türkiye modern devletlerin kapitalist bağlantısallıkları ile iç içedir.

2.3.1. Türkiye’de Kapitalizm ve Sermaye Birikiminin Toplumsal Yapısı

2.3.1.1. Osmanlı Toplumu ve Asya Tipi Üretim Biçimi

Osmanlı Devleti, geniş coğrafyası ve çok milletli yapısıyla, modernleşme sürecine farklı dinamikler ve zorluklar getirmiştir. Devletin geleneksel kurumları ile modernleşme ihtiyacı arasındaki gerilim, tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Türk modernleşme hareketinde XX. Yüzyıla kadar tereddüt ve gecikmelerin sebebi, Osmanlı Devleti’nin farklı kültürlerle mensup milletlerden teşekkül etmiş bir imparatorluk olması ve hanedanın belli bir dönem ortak sadakatinin yegâne odak noktasının oluşturması gerçeğinde yatıyordu. Diğer taraftan imparatorluğun siyasi ve içtimai üstyapısı, hala islam dininin değişmez kanunu şeriata dayanmakta ve bu siyasi-dini yapı, sultan-halifenin şahsında doruk noktasına ulaşmış bulunmaktaydı (İnalçık,2017:42)

İktidarın kendini muhafaza etme biçimi gelişmekte olan kapitalist dünyanın hakim ideolojik insan, toplum ve doğa ilişkisinden kopuk olması Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sürecini,

sermaye birikiminin dinamik yapısı etrafında hızlandırmıştır. 1789 Fransız devrimi sonrası milliyetçilik hareketlerinin ulus-devlet paradigması içerisinde yeniden biçim alması, imparatorlukların sahip olduğu demografik yapıların bölünmesi ve özgür bireyin “laissez faire” anlayışıyla sermaye birikiminin güvence altına alındığı sınırların genişlemesi yeni dünya düzeninin niteliklerini ortaya koyuyordu. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu için, 16. Yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarların Osmanlı pazarlarında daha etkin hale gelmesiyle başladığını söyleyebiliriz.

Türkiye’de Bezirgân ekonomisi kapitalist ekonomiye geçmeden, Avrupa’nın ileri üretim ilişkilerine çarparak geriledi ve makineleşemedi. Osmanlı’nın çöküş başlangıcını, klasik olarak Hicret’in 1000. Yılından, yani miladi tarihle 17. Yüzyıldan sonraya bırakmak adettir. Halbuki gerçekte Osmanlı ay yıldızının en parlak doğuş ve yükseliş anında, sönüş alametleri de belirmiştir. III. Murat değil, hatta Kanuni denilen Süleyman değil, ta Fatih devrinde, yani resmi tarihin kaydettiği zamandan 1,5 yüzyıl önce, Bosna seferindeki uzun ve neticesiz savaşlarda ordunun daha fazla gidemem değişimiyle birlikte daha çok fetihler devleti olan Osmanlı ’lığın temelleri sallandı (Kuray, 2022:163)

Batı Avrupa’daki iktisadi ve askeri gelişmeler, aydınlanma ve sanayi devrimi ile kendi hegemonyasını merkezileştirerek, çevre ve yarı çevredeki toplumsal değişim ve dönüşümlere sermaye birikiminin varlığında etki etmeye başlamıştır. Kendisine en yakın coğrafya da konumlanan Osmanlı İmparatorluğu merkezi idaresinin de zayıflamasıyla, bu sürecin karşısında “çevre” ülke konumunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu kuruluş dinamikleri, zamanla hükümdarın mutlakiyetçi, iktidarın bütün sahibinin şahsileştiği ve şeriat ve dini otoritenin öncelendiği bir anlayışla zayıflatıldı. Osmanlı İmparatorluğu hükümdar ve çevresi, yöneticisi sınıflar olarak kurmuş oldukları iktidar ilişkilerini muhafazakâr tutumlarıyla sürdüreceklerini kanıksayarak, elde ettikleri sermaye birikimlerini de korumak adına reform süreçlerine karşı çıktılar. Avrupa merkeziliğinin zamanla bütün yerküreyi kaplayacak kapitalist hegemonyasına karşın “çevre” ülkesi konumunda kalarak, sanayi ve aydınlanmaya dayalı toplumsal ve yönetsel reformist hareketleri kendi bünyesinde biriktiremeyen Osmanlı İmparatorluğu, kendine ilişkin yönetim süreci olarak 20. Yüzyılın başlarında yok olmuştur.

Roma ve İslam medeniyetlerinin yıkıntılarına göçebe bir toplumsal hayatın evrimsel bir konağından gelerek yeni bir medeniyet inşa eden Osmanlı, derebeyleşmiş toprak düzenine son verdi. Kamusal mülkiyete dayalı dirlik düzeni üzerinden inşa edilen eşitlik ve paylaşım temelli bu toprak düzeni bambaşka bir düzeni işaret ediyordu.

Onun için, Osmanlı ’lığın en somut politikası doğrudan doğruya modern bilimde Ekonomi Politikası denilen biçimi alır. Orada kapitalist düzende yapıldığı gibi, ekonomi temeli ile üstyapı arasına aşılmaz barajlar koyup, devlet, üretim ilişkilerinden kopuk, mistifiye edilmiş bir ilişkiler kargaşalığı değildir. Memlekette devlet toprağın üzerine dolaysızca oturmuştur. Genel kural olarak, toprak mülkiyeti herkesindir. Politika yüzde yüz toprak üretimi ile belirlenir (Kuray,2022: 100)

Miri topraklar Osmanlı'da üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerini belirleyerek devlet- halk birlikteliği olarak beliren toplumsal düşünüş ve eylem'in yaratıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel ve sosyal olaylarla örülmüş bu devlet-halk birlikteliğini esas alan imparatorluk, "ilmiye" ve "seyfiye" ve üretim ve yerleşik hayata geçiş süreçleriyle oluşturduğu "mülkiye" ve "kalemiye" sınıfları üzerinden yönetilmiştir. Toprak ekonomisi üzerinden büyüyen imparatorluktaki "Miri Toprak" düzeni, toplumsal gelişmenin bir basamağıdır.

İlk Osmanlı'lar toprakta kamu mülkiyetini kurdular. Neden? Çünkü içinden geldikleri toplum ilkel de olsa sosyalistti. Sosyalizmde toprak tabiatının yahut Allah'ın var idi. Göçebe Osmanlı için toprak; bütün Osmanlı'ların toprak ortaklaşa hayvan otlattıkları yerd. Senin hayvan bu otu yiyecek, benimki bu çayırı deyip, toprak üzerinde her kişinin ayrı özel mülkiyeti seçilmezdi. İşte miri topraklar ile onların üzerinde koruyucu kanat gibi açılan dirlikçi kişiler bu sosyal durumdan kaynak aldı. Şu veya bu kişinin icadı yahut genelleştirilmesi (Tamimi) bir düzen değildi (Kuray,2022: 104).

Miri toprak düzeninin zamanla bozulması, merkezi yönetimden uzak başka bir sınıfın doğmasına yol açacaktı. 18. Yüzyılda vilayetlerde üretim süreçlerini eline geçirerek sermaye birikimleriyle toplum üzerinde iktidarın bir baskı aracı olarak ortaya çıkan ayanlar, imparatorluğun her yerinde en güçlü sınıf haline gelmişti (İnalcık, 2017:47). Avrupa'daki iktisadi ve sosyal gelişme bir şekliyle, Osmanlı'nın kurumlarında da kendini gösterdi. Özellikle teşkilatlanmadaki değişimler, tımar sistemini altüst etti. Sonuç olarak miri toprakların bozulmasında aktörleşen tımarlı sipahiler ve ilişkili yapılar bir sosyal değişimi tarihsel olarak hazırladılar.

"Bu ihtilali doğrudan doğruya yapan değilse bile, yaptıran sosyal sınıf, artık iyice dişlenmiş tırnaklanmış olan tefeci-bezirgân sınıfıdır.

Modern toplumda işveren: Kapitalist sınıfı nasıl dört beş yüzyıl gelişerek birikimini yaptıktan sonra, burjuva sosyal devrimleri ile iktidara ansızın çıkageldiyse, tıpkı öyle, antika Osmanlı toplumunun tefeci-bezirgân sınıfı da birkaç yüzyıl gelişerek yaptığı birikimden sonra bir gün ansızın kamunun (beytülmalin) miri toprakları üzerindeki dirliklere el atacak altüstlüğü atladı.

O zaman Osmanlı toplumunun bütün ekonomik, sosyal, politik, ideolojik, dincil, ahlakçıl varlığı da aynı altüstlüğe atladı" (Kıvılcımlı, 1986: 295)

Bu sosyal gelişme tüm toplumsal dinamikler açısından eşitsizliğe dair mücadeleleri daha da büyütecekti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküş döneminde yaşanan Babai İsyanı, Osmanlı'nın Fetret dönemi Şeyh Bedrettin Ayaklanması ve 1595-1610 yılları arasında gerçekleşen Celali İsyanları toplumun eşitlik, paylaşım ve adalet temelli beklentilerine cevap üretemeyerek, toprak düzenine dayalı politik ekonominin de değişmesine neden olacaktı. Yeni şartlar, ayanların kiracı veya vergi müstahsilleri olarak miri toprakları tasarruf eden tımar sahiplerinin yerine geçerek taşrada feodal beyler haline gelmelerini kolaylaştırdı (İnalcık, 2022:49). Bu beyler topraktan elde edilen tüm gelirlere ortak olabilecek bir niteliğe sıçrayarak servetlerini ve güçlerini büyüttüler. 16. yüzyıldan sonra gelişen bu sosyal durum ayanları, Osmanlı hükümdarlarına mukavemet ettirebilecek güç ilişkilerini sağlar oldu. İmparatorluğun sahip olduğu topraklar ve topraklar üzerindeki bu sosyal düzen belli sınıfsal dinamikler için bir sermaye birikimi oluştururken, bu

sınıflar yeni ticaret yollarının Batı Avrupa'ya sağladığı güç karşısında acenteci durumuna düşecekti. Bu derebeyleşen yapı Batı feodalizminden farklı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu toplumsal yapılar sermaye birikimleriyle daha fazlasını sağlayacak güç ilişkilerini kuruyor ve kontrol ediyorlardı. Osmanlı ve Moğal örneklerinde de görüldüğü gibi, bu ülkelerle ilgili Avrupa devletleri de bu derebeylerin en kudretli olanları ile el altından veya açıkça flört ediyorlar (Avcıoğlu, 2013:50). Avrupa'ya yerleşen kapitalizm kendinden önceki üretim biçimlerinin kurum ve kuruluşlarına ilişkin her türlü yapıyı büyük bir dönüşümün içerisine sokarken, Osmanlı coğrafyasında merkezi yönetimin zaafiyetleri üzerine büyüttükleri sermaye birikimleriyle kapitalizm içerisinde kendi dönüşüm süreçlerini kendileri inşa etmiştir. Bunun en temel nedeni imparatorluğun giderek dağılması ve doğacak olan yeni ulus-devlet paradigmasının var olan güç unsurları üzerinden kapitalist hegemonyanın belirlenimiyle hareket etme eğilimidir. Türkiye bu dönüşümü Cumhuriyetin kuruluş refleksinden sonraki çok partili sisteme geçişle birlikte dışsallaştıracaktır.

Tüm bu süreçler aslında özel mülkiyetin esas alındığı kapitalist sisteme, kendi toplumsal dinamikleri açısından bir geçişin olay ve olgular bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu toprak düzenine ilişkin prekapitalist düzen içinden kapitalist düzene geçiş Avcıoğlu (2013:23)'nun da kabul ettiği şekliyle:

- 1- Belirli bir noktada, toprağa bağlı köylünün, bu bağılıktan kurtulmaya başlaması.
- 2- Uzmanlaşmış bir şehir zanaatının varlığı
- 3- Ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servet birikimi

anlamlandırılabilir. Prekapitalist düzenden kapitalist düzene geçilmesini sağlayan değişkenlerin, Osmanlı'nın kendine özgü dinamikleri tarafından da sahip olunmasına rağmen, teknik ve coğrafya üretici gücü sermaye birikimi noktasında, insan üretici gücüyle gerekli iş bölümünü gerçekleştirememiştir. Osmanlı ekonomisinin güçlü olduğu dönemlerdeki insan üretici gücü tarihin akışkanlığı içerisinde ve yönetim fonksiyonları noktasında muhafazakâr kalıplara sıkışmıştır. Prekapitalist bir sistemden kapitalizme doğru geçişin belli süreçlerini yaşayan Osmanlı'da insan üretici gücünün temel nitelikleri olarak laissez faire'in özgür insan anlayışından uzak olduğunu görürüz. Özellikle Osmanlı ekonomik düzenin güçlü ve başarılı olduğu dönemlere ilişkin insan niteliğinin:1) ferdiyetçi değil, cemaatçi olması 2) Para kazanmak hırsının sınırlılığı, 3) Yumuşak başlılık, 4) Maceracı olmamak, 5) Temel amacın cemaatin bir parçası niteliğiyle güvenliğe erişmek olması, durumuna bağlanmaktadır.

Bu durum Osmanlı'daki tımar sisteminin eşitlik ve adalet üzerine inşa edilmesiyle bilinç ve kolektif eylem birlikteliğiyle derebeyliği üzerine gelişen toplumsal sınıflara karşı hakimiyet

kurmuştur. Osmanlı'daki insan üretici gücünün tutarlı ve dengeli bir toplum düzenini yaratmasındaki öncülüğü, 16. yüzyıl sonrası sermaye birikimine sahip olmaya başlamış yapılara hedef olmuştur. Derebeyi kalıntılarından büyüyen bu tefeci-bezirgân sermayenin varlığı, eşitsizliğe karşı mücadelelerin geliştiği toplumsal dinamikleri de harekete geçirdiği bilinmektedir.

Güçlenen kapitalist hegemonya merkez-çevre ilişkisini de gözeterek, kendi konumlanışını eşitsizliğin temel olabileceği dinamikler üzerinden sürdürür. Güçlenen kapitalizmin yeni pazarlar arayışı ve çevre konumlarda ilksel birikim üzerinden kendi sermaye birikimini dönüştüren yapılarla gerçekleşir. Pazarı genişletme süreçleriyle kapitalist hegemonyayı büyüten sermaye birikiminin öncü ülkeleri, sağladıkları bağlantısallıklarla büyük dönüşümleri de bu unsurlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin çözülüşüne ilişkin birçok şey tartışmaya açıktır. Ama sermaye birikimine ortaklık yapma noktasında içerideki sermaye birikimin hareketlenmelerinden biliyoruz. Kapitalizmin yağmacı niteliğinin İngiliz sermaye birikimi ile 19. yüzyıl Osmanlı topraklarında özellikle Batı Anadolu'da serbest ticaret üzerinden yerleştiğini, "Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi" adlı eserde, birçok örnekle Orhan Kumaş anlatmıştır.

Kapitalizm kendine içkin sermaye birikimi yaratma süreçlerini ulus-devlet paradigmasının hâkim devlet çıkarları neyi gerektiriyorsa o şekilde inşa ediyordu. Tarihsel ve sosyal değişimlerle birlikte kapitalizm, Osmanlı üzerindeki hakimiyetini; hâkim devlet konumuna dair süreç işleyen ulus devletlerin önce serbest rekabetçi sonrasında tekelleci kapitalizmin sömürü bağlantısallıklarıyla işlevsel bir hale sürüklüyordu. Anadolu'da değişen dünya koşullarına göre biçim almış kapitalist sömürü düzeni, Osmanlı'nın tefeci-bezirgân sınıfıyla kurdukları aracılık ilişkileriyle hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak maden ve tarım sahalarına el koymaktaydı. Bu süreç kapitalizmin kendi yarattığı olan krizler, Osmanlı'daki üretim süreçlerinin de daha büyük krizlere girmesine neden oluyordu. Bu krizler dönemi toplumda büyük eşitsizlikler ve yoksullaşmalara neden olup, Osmanlı toplumunun merkezi yönetime karşı büyük güvensizliklerini de inşa ediyordu.

Osmanlı toplumunda istedikleri gibi ticaretini sürdüren kapitalist gelişmenin merkez ülkeleri, çevre konumunda sömürülmeye dair araçsallaşmış Osmanlı topraklarındaki sermaye birikimini de yapılan kar transferleri süreçleriyle kendi sermaye birikimlerinin giderek yoğunlaşmasını sağladılar. Bu sömürü dinamikleri daha yoğun bir kapitalist sömürü süreçlerini inşa ederek 19. Ve 20. Yüzyıl boyunca sürdü. Birinci dünya savaşına kadar iki gelişmiş kapitalist devlet İngiltere ve Almanya sermaye tahakkümüne boyun eğmek zorunda kalan Osmanlı'da bağımsız sosyo-ekonomik gelişmenin önünü tıkamış oldu.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti bir geri kalmışlığın içerisinde sürüklenerek büyük bir çöküşle son buldu. Düzensiz orduları yenilmekte, devlet toprak üzerine toprak kaybetmekte, para bulmak

ümidiyle sağa sola el açmaktadır: Memlekette dirlik düzeni yok olmuş, merkez otoritesine ortak çıkan derebeyleri ile her yerde egemenliğini ilan etmiştir (Cem, 2021:189). Avrupa’da gelişen kapitalizm sınırsız sermaye birikimi üzerine emek, hammadde ve pazar arayışlarına dair taleplerini karşılayacak zayıf bir imparatorlukla istekleri doğrultusunda yeni bağlantısallıklar inşa edecektir. 18. yüzyıl itibariyle Avrupa devletleriyle giderek eşitsiz yapısal ilişkiler kurulmak zorunda kalındı. Zayıflayan siyasi ve ekonomik idare Avrupa merkeziliğin tahakkümü altında hareket etme zorunluluğunu Duyun-i Umumiye’nin kurulmasıyla da başka bir evreye taşıyacaktı.

Osmanlı Devleti’ni tarıma dayalı ekonomik ve sosyal yapısı, kapitalizmin üretim biçimlerinin ve büyüyen sermaye birikiminin karşısında az gelişmişliğin içerisinde çökmekte olan bir imparatorluğa dönüştü.

15. yüzyıl itibariyle büyüyen imparatorluk, II. Mehmet’in toprağa bağlı aristokratik yapılara karşı elde ettiği üstünlükle, ekonomik ve sosyal politikalar merkezi yönetimin karar süreçleriyle biçimlendi. Merkezi hükümet toplumsal düzenin yeniden üretilmesini sağlayacak ticaret ağlarına destek veriyor, güçlenmesini sağlıyordu. Toplumsal düzen ve iktidar ilişkilerini 17. Ve 18. Yüzyıllar boyunca, merkezi yapının zayıflamasına rağmen bu şekilde sağladılar. Özellikle çeşitli toplumsal yapılar arasındaki mücadele merkezi otoritenin varlığını yeniden üretiyor ve merkezi otorite kendi meşruluğunu kapitalizmin Pazar arayışlarına dair sağladığı kolaylıklar üzerine devam ettirmeye çalışıyordu. Devlet yöneticileri ve tefeci- bezirganlıktan burjuva karakterine sıçradığını düşünen sınıflar arasındaki çatışma, yönetici sınıfların kapitalizmin yeni dünya düzenine ayak uydurma noktasındaki değişim ve dönüşümleri ile bir anlamda sindirilmiş oldu. İki farklı sınıf olarak konumlanan bu yapılar, 17. Yüzyıl sonrası toprak sisteminin bozulması ve kapitalizmin sermaye birikimine dair yoğunluğunun artması ile birbirinden kopmuştur. Dolayısıyla içe çöküşün en temel unsurlularından biri artığın çok büyük bir kısmına el koyarak sermayenin tekelleşmesi bu sınıfsal özelliklere sahip yapılar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Devlet yöneticileri 18. Yüzyıl sonrasında halk-ordu-devlet bütünleşmesinin kaybedilmesiyle bürokratik dengeler üzerinden üretilmiş ve ayrıştırılmış bir yönetici sınıf konumuna geldiler. Bürokrasi ve burjuvazi, Osmanlı’nın kapitalizmle çevre konumuna evrilme sürecinde sermaye birikimin yoğunlaştığı iki sınıf olarak değerlendirilmektedir. Bu iki sınıfın iktidar ilişkileri içerisindeki ilişki ağı kapitalist hegemonyanın sınırsız hareket etme istencini kısıtlıyordu. Kapitalist hegemonyanın Osmanlı bağlantısallıkları, güç dengeleri üzerinden stratejik yönelimli olarak ilerliyordu. Dolayısıyla emperyalist rekabet, kolonileşmenin gerçekleşmemesi ve geleneksel bürokrasinin (emperyalist baskı karşısındaki) görece gücü ve özerkliği, periferleşme süreci içinde bir belirsizliği oluşturdu... (Keyder: 2022:50)

İmparatorluk bünyesindeki ekonomik krizleri geçici olarak atlatmak üzere beliren borç alma süreçleri, Osmanlı'nın modernleşme ihtiyaçlarıyla daha da giderek arttı. Gelirlerin azalması, giderlerin artması, borçların büyümesi büyük krizleri de ayrıca tetikliyordu. İmparatorluğun içerisinde önemli bir dinamizme sahip olan ademi merkezîyetçi eğilimlere karşı, Osmanlı İmparatorluğunun varlığını kapitalist hegemonya için daha güvenilir bulan Avrupa devletleri borç verme süreçleri ile çok önemli imtiyazlar elde etmeye devam ettiler.

Sermayenin dünya ölçeğindeki birikimi açısından, Osmanlı topraklarında oluşturulan artığa el koyma sürecine dönüştürüldü. 1875 Babıali'nin iflasının ardından, 1881'de kurulan Duyun'u Umumiye Osmanlı maliyesiyle rekabet edecek ölçüde genişleyerek, imparatorluğun toplam kamu gelirlerinin yaklaşık üçte birini kontrol eder oldu (Keyder, 2022: 55). Kapitalizmle bütünleşerek, üretici sınıflarımız sermaye birikiminin varlığı ile karşı karşıya bırakıldı. İmparatorluk içerisinde bir devlet ve aygıtı olarak işleyen bu yapı sömürü mekanizmasının resmi bir kuruluşu olmuştu. Tüm bu süreç, büyük bir toplumsal dönüşümünde karşıt bir unsur olarak Türklerin bilinç ve eylemliklerine yansıtılacaktı.

Kapitalizmin kendi işleyişine dair güvenliğini sağlama mekanizmaları, Osmanlı toplumunda kapitalizmin yarattığı koşullarla yenilik hareketleri olarak kendini hissettirmeye başlayacaktı. Tanzimat hareketiyle doruğa ulaşan 1839, 1856 ve 1867 bildirgeleri ile yurttaşlık hakları, ibadet özgürlüğü, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, yabancıların mülk sahibi olması sağlanmıştır. Osmanlı örneğin de görüldüğü gibi, kapitalizm kendi pazarı olarak gördüğü her yerde kendi yasa koyucu toplumsal sözleşmelerini de inşa etmektedir. 1800 yılları itibarıyla Batı'ya benzemek üzerine Batılaşmak ideali ile hareket eden yönetici sınıflar, kapitalizme dair kendi çıkarlarını öne koymuşlardır. Geleneksel yapıyla tam bir çelişki yaratan bu yeni düzen, artık müesseseleşmek, kendini hukuk güvenliğine almak, kendi dünya görüşünü ithal etmek, bütünlenmek aşamasına gelmiştir (Cem, 2021:201) Kapitalist hegemonyanın ilk ulaştığı yönetici sınıfların bilinci ve eylemsel niteliği özgür birey olma idealizmi ile yeniden şekillenmekteydi. Gündelik hayatın işleyişi içerisinde girerek kendi gerçekliğini inşa eden kapitalist ilişkiler bütünü, kendi kültürel yaratıcısı olarak da geleneksel olana karşıt bir süreci üretiyordu. Buradaki insan niceliğini öncelikli oluşturan yönetici sınıflar elde ettikleri sermaye birikimlerinin güvenliğini sağlama özlemindedir. Yönetici sınıfların bu beklentileri "siyasi menşeli kaynaklar" üzerinden büyüyen sermaye birikimleriyle daha da artmakta ve batı hukuk sistemine dair büyük beklentilere girmişlerdir. 1808 Sened-i İttifak ile toprak mülkiyetine fiilen el koyan ayanlar, beyler, ağalar ve finans kapitalin gelişmesinde öncü rol alan azınlıklar da kapitalizmin hukuk ve ekonomi düzeni için kendi içsel yapılarını inşa ediyordu.

Avrupa devletleri, hukuk ve ekonomi düzenlerini Osmanlı' lara kabul ettirmek için uğraşmakta, bundan çeşitli yararlar beklemektedir. Önce Batı kültürü yaygınlaştığı oranda Batı ekonomisinin işbirlikçileri güçlenecek, Avrupa tüccarı daha rahat çalışacak, kapıları açık liberal bir düzen sömürüye daha elverişli olacaktır. Sermaye, özlediği güvenliğe hukuken de kavuşacak Batı'nın siyasi nüfusu kolaylıkla yayılacaktır...Sürekli baskı yaparak, kanunnamelerin hazırlanışına katılarak liberal toprak hukukunun yerleşmesini sağlayacak ve bu zenginliğe de el atacaktır (Cem, 2022:204).

Kapitalizmin küresel bir süreç kazanmasında, Osmanlı imparatorluğunun her ne kadar içerisinde ademi merkezîyetçi yapıları taşımış olmasına rağmen merkezi yönetimin güçlü bir meşru zeminde kalabilmesi ve kapitalist devletlerin sermaye yoğunlaşmasına ilişkin bu coğrafyalarındaki stratejik hamleleri önemli bir rol üstlenmiştir. İmparatorluk içerisindeki toplumsal gelişme kapitalist gelişmeye ayak uyduracak bir konumda iken, tekelci yönetim anlayışının garabetleriyle kendilerine içkin sermaye birikim yoğunlaşmasıyla büyük bir eşitsizliğin ve yoksulluğun içerisine sürüklenmiştir. Sermaye birikiminin yoğunlaşmasına ilişkin gelişen bu kapitalist düzen, üretici sınıfımızın yok oluşuna ve hâkim zümrelerin batılılaşıma konusundaki şekilciliklerine karşıda düşmanlık beslemelerine neden olmuştur.

19. yüzyıl boyunca büyük bir çöküşün gerçekleşeceğine dair pek çok emareye rastladığımız Osmanlı güçlü siyasi kimliği, tarıma ve dış ticarete bağlı ekonomik yapısı ile imparatorluktan cumhuriyete geçişte en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1.2 Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişme ve Toplumsal Yapı

20. yüzyılın başlarında çökmekte olan imparatorluk içerisinde bağımsızlık mücadelesine dair bilinç ve eylemin giderek güçlenmesi, bağımsızlık mücadelesine ilişkin toplumsal mücadele dinamiklerini oluşturunuyordu. 30 Ekim 1918'de Limni adasında imzalanan Montros Mütakeresi Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya savaşı yenilgisini tescil ediyordu. İmparatorluğun topraklarında işlevselleştirilmek istenen kapitalist sömürü düzeni diğer yenilmiş devletlere kıyasla daha ağır hükümlerle Osmanlı ile masaya oturmuşlardı. Türk ordusu terhis edilecek, boğazlar açılacak, telefon, telgraf hatları ve demiryolları İtilaf devletlerine teslim edilecek gibi birçok şartı olan bu mütareke ile Osmanlı Devleti bir yok oluşa sürüklenmişti. Bu süreç, Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgaliyle bambaşka bir boyuta sürüklenmesiyle toplumsal mücadelenin dinamiklerini oluşturan Türk halkı, bağımsızlık mücadelesini esas alan örgütlenmeleri inşa etmeye başlamıştı. Ayrıca özellikle devlet sınıfları içerisinde ulus-devlet paradigmasını milliyetçi ve devrimci bir dışavurumla ortaya koyan yöneticiler bir bağımsızlık hareketinin plan ve programına dair birçok tartışmayı olgunlaştırmışlardı. 19 Mayıs 1919 öncesi yurdun dört bir tarafına dair işgal hazırlıkları içerisinde olan İtilaf Devletlerinin işgal öncüsü durumuna getirdiği Yunanistan'ın İzmir'i

işgali toplumun kendisinde işgale karşı büyük bir kolektivist hareketi geçirmiştir. 19 Mayıs 1919'da 20 kişilik maiyetiyle Samsun'a çıkarak Bağımsızlık Mücadelesinin öncüsü olan Mustafa Kemal halk-ordu bütünleşmesini yeniden sağlayacak bilinç ve eylemle, kurtuluş mücadelesinden Cumhuriyetin kuruluşuna giden süreci inşa etmiştir.

Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından, misak-ı milli sınırları içerisinde yeni bir devletin kurulmasına ilişkin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yeniden örgütlenen milli bir Türk Devleti inşa edilmeye başlanmıştır. Kapitalist hegemonyanın içselleştirildiği ve kendi yapısına binaen evrimleştiği bir dönemde bağımsızlık mücadelesinden çıkarak yeni bir devlet oluşturma gerçeği ile karşı karşıya kalan Genç Cumhuriyet, Cumhuriyetçilik ve milliyetçilik fikrine dair bir devrim süreciyle devleti yeniden yapılandırmıştır.

26 Ağustos sabahı başlayan Büyük Taarruz zaferlerle sonuçlanarak, mücadelenin öncüsü Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına karşı büyük bir güven sağlamıştı. Milli ordu işgal altındaki toprakları kurtararak, Anadolu topraklarında gücünü kurdukları meclisten alan egemenlik haklarıyla bir ulus devlet iktidarı inşa etmekteydi. 1 Kasım 1922'de meclis Lozan görüşmelerine ilişkin çifte davetiyeyle bu olumlu havayı yok etmeye çalışan kapitalist sömürgeci devletlerin emellerine son verecekti. TBMM'de uzun uzadıya yapılan tartışmalar esnasında Mustafa Kemal söz alarak, egemenliğin artık milletin kendisinde olduğuna ilişkin açıklamalar yaptı. Şiddetli geçen tartışmalar sonrasında saltanat kaldırıldı. Son Osmanlı padişahı Vahdettin General Harrington'a bir mektup yazarak İngiltere'ye sığınmak istediğini bildirdi ve ailesiyle 17 Kasım'da Malaya zırhlısına binerek cumhuriyet topraklarından kaçmak zorunda kaldı. 20 Kasım 1922'de Türkiye'yi İsmet Paşa'nın temsil ettiği Lozan görüşmeleri başladı. Yaklaşık sekiz ay süren görüşmeler 24 Temmuz 1923'te sona ererek antlaşma törenle imzalandı. Lozan antlaşması, Misak-i Milli sınırları içerisinde kurulan Türk Devletinin bağımsızlığının ve kendi mülkiyetinin uluslararası arenada tescillenmesini sağlamıştır. Ayrıca ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısının ulusal bağımsızlığın üzerine gelişmesine dair temel oluşturmuştur. 29 Ekim 1923'te rejimin cumhuriyet olarak belirlenmesi, 3 Mart 1924 saltanatın ve 8 Nisan 1924 şeriat mahkemelerinin kaldırılması, 17 Şubat 1926 Medeni Kanun ve Kanunun kabul edilmesi ile ilgili devrimler gerçekleştirilerek yeni bir sosyal, kültürel ve ekonomik bir yapı inşa edilmeye başlandı (Akşin:2021, 191).

2.3.1.3 Zaferden Sonra

Millî Mücadele'nin öncü kadroları bağımsızlık mücadelesinde ortaya koydukları kolektif eylem birlikteliğini ve sürekliliğini birey, toplum ve doğa arasında yeniden inşa edilecek toplumsal bir sözleşme çözümlenmesinde aynı bilinci ve eylemi taşımamaktadır. Meclisin kurulması ve devrimler sürecinde yaşanan tartışmalar bu durumu apaçık ortaya koymaktadır. Özellikle

saltanatın kaldırılmasına ilişkin tartışmalarda Mustafa Kemal: “Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce muvafık [uygun] olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.” bu ifadeleriyle sürecin ne kadar şiddetli geçtiğini ortaya koymaktadır (Akşin:2022,174).

Bir çöküş süreci içerisine girmiş olan Osmanlı’nın yönetici sınıfları, kapitalizmin yayılmacı reflekslerine rağmen merkezi yönetimini bir şekliyle güçlü tutmayı başarmıştı. Devlet sınıfları ile tefeci-bezirganlıktan burjuva karakterine bürünen yapılar arasındaki çekişme tarihsel devrim gelenek ve kültürlü aydın eylemciliğini öne çıkartmıştır. Türk devrimleri bu sınıflar arasındaki toplumsal bilinç ve eylemliğin öncü karakteri olan aydın eylemciliği ile gerçekleşmeye başlamıştır. Tarih boyunca gelenek ve kültürümüzle süregelen kollektif aksiyonlarımız Kurtuluş Mücadelesiyle devlet halk birlikteliğini esas alarak aydın eylemciliğimizle öne çıkan düşünce sistemlerini inşa etmeye başlamıştır. Ayrıca dünyanın yeni koşulları içerisinde biçimlenerek liberal tahakkümün kapitalist ilişkileri üzerinden de gelişen toplumsal sınıflarda Cumhuriyet dönemi ile başka gelişmeler göstermiştir.

Kurtuluş Mücadelesine katılan Anadolu burjuvazisi, tefeci ve bezirganlık kalıntıları içerisinde kendi sermaye birikimlerini yaratacak iktisadi atılımları beklemekteydiler. 20. Yüzyıl boyunca Avrupa merkezci kapitalizminin acentacı konumunda kalarak yapılanan komprador burjuva karakteri mandacılığa ve kurtuluş mücadelesine ihanet etmeye kadar yönelmiş olması yeni bir burjuva sınıfının yaratılması için devlet sınıfları olarak tanımladığımız Seyfiye, İlmiye, Mülkiye ve Kalemeye gibi yapıların içerisinde Kurtuluş Mücadelesinde öncü olmuş kadrolar rol alacaktı. Türkiye’nin geri kalmışlığı ve kalkınmasına karşı bir eylem süreci inşa ediliyordu.

Yeni Cumhuriyetin izleyeceği “yöntem” in adı “milli iktisat”tır, kendisi devletçilik görünümündeki “liberal politikalar”dır, amacı kişilerin zenginleşmesiyle memleketi kalkındırmak, yabancı müteşebbisin yerine yerli özel teşebbüsü koymaktır...Yani, en koyu bir liberalizmin özü olan, “ferdin yapmadığını devlet yapar” dır. Mustafa Kemal, bu kongredeki nutkunda, özel teşebbüse dayanan bir ekonominin çerçevesini çizmekte, hatta “Kanunlarımıza riayet şartıyla, ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız...” ...Mustafa Kemal’in kongredeki konuşmasındaki bir diğer ilginç nokta, devletçilikten ve toprak reformundan bahsetmemesidir (Cem, 2022:233-234).

“Milli” ve “Türk” kavramları ile, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 bütün illerden gelen ve çeşitli sınıf ve zümreleri temsil eden binden fazla üye ile toplantıya açılmıştır (Timur, 2018:45). Mustafa Kemal Atatürk’ün kongreyi açış nutku epey uzundur. Tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik bir çözümleme olarak Selçukludan başlayarak, Osmanlı ve o günün koşulları ve sonrasını çözümlemeye çalışan bir metindir. Osmanlı’nın çöküş dönemi ile birlikte oluşmaya

başlayan sermaye birikim sahipleri sınıflarına karşın, cephelede savaşarak yok edilmenin eşğine gelen “Türk” milleti üzerinden iktisadi sorunlara ilişkin çözümlerini milliyetçi bakış açısıyla ortaya koymuştur.

Milli bağımsızlığın, milli iktisatla bağlantısallık içerisinde olduğunu sıkça ifade eden Mustafa Kemal, solidarist dayanışmayı önceleyerek “Milli İktisat” ın sınıfsal karakterinin inşa edileceği “Türk” unsurunu ortaya koyacaktı. Lozan görüşmeleri sürecinde gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi, Avrupa merkezci kapitalizmine de stratejik olarak göz kırpmak zorunluluğunu da ortaya koymuştur. Türkiye’de kurulmakta olan yeni rejimin kolektivist bir çizgi izlemeyeceği Batılılara duyuruluyordu (Toprak,2021:182). Kapitalist liberal tahakkümün bir tarafından tutulmuş, bir tarafından reddedilmiş görüntüsüyle, kendi milli iktisadını solidarizm üzerine kurgulayan bu anlayış, ticaretin millileştirilmesi için gerekli olan tedbirlerin de alınacağına işaret ediyordu. Yalnız bu anlayış hâkim sınıfları oluşturan sermaye birikim sahipleri tarafından “kar” maksimizasyonu üzerinden bozguna uğratılmaya çalışılacaktı. İş Bankası’nın kuruluşunda da devlet sınıflarından gelen isimler dışında hala tefeci bezirganlıkta kalmış olan isimlerinde olması, kapitalizmin içsel mekanizmalarına uygun hâkim sınıfların mücadelesini de ortaya koymaktadır.

Ulusal bir finans kuruluşu olarak Türkiye’de yabancı sermayenin ve komprador burjuvazinin tahakkümünün neden olduğu olumsuz etkileri sınırlandırmak üzere kurulan İş Bankası’nı Falih Rıfkı Atay (2004-495) şöyle ifade ediyor: “İş Bankasını bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgının başlangıcı olmuştur.” İktidar ve iş çevreleri arasında kurulan ilişkiler serbest piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını tefeci-bezirganlıkla giderecek bir şekilde ilerlemesi, milli bir burjuvanın yaratılacağı inancını boşa çıkartmış, eşitsiz bir gelişmenin ve az gelişmişliğin içerisine sıkışmanın başka bir nedeni haline gelmiştir.

“Zaferden sonra politik prensiplerin oluşturduğu yeni siyasal alışkanlıklar veya siyasi hayatın yeniden örgütlenmesi sorunları bakımından süreç, ekonomik yaşamda egemen unsurlar lehine bir hat izleyerek “politik” bir denge durumuna dönüşmüştür. Böyle bir “denge” dönemi ardından, devlet eliyle palazlanıp büyümüş olanlar, politik alanın daralmış olmasını fırsat bilerek “demokrasi” fırsatçılığı ile kendi gerici ittifaklarını kurma zemini yaratmışlardır.” (Kuray,2022: 358)

Kapitalizmin kendi içsel mekanizması etrafında inşa ettiği eşitsizlikler üzerinden sermaye birikim süreçlerini şekillendirerek birey, toplum ve doğa anlayışını “özgür” bireyin egemenliğe dair “kar” maksimizasyonu ile biçimlendirir. Gayri müslim ve komprodor burjuvazinin yerini alacak milli unsurları barındıran bir sınıf inşa etme eğilimi, insan niteliğinin kapitalizmin bağlantısallıkları içerisinde kalmış kalıntılar üzerinden yok edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı’nın finansal

bağımlılığı göz önünde tutularak sürdürülen bu çalışmalar, Osmanlı'dan kalma insan niteliği ile aynı sonuçları verme eğilimine girdiği, az gelişmişlik düzeyinde kalmanın nedenleri üzerinden sıkça tartışılmaktadır.

2.3.1.4 Devletçilik

20. yüzyıl boyunca gelişmişliğini ve işlevselliğini tefeci bezirganlıktan alan komprador burjuvazi yabancı sermaye ile yerli üretim arasındaki bağlantısallıkları sağlama dinamiğine sahiptir. Osmanlı'nın çöküş sürecine rağmen güçlü bir devlet sınıfı yapısına sahip olması ve Cumhuriyet ile egemenlik ilişkilerini de kendisinde toplamasıyla ortaya çıkan sermaye sınıfı ile yeni bir birliktelik inşa edilecekti. 1923 ve 1930 veya 1931 arası "liberal dönem" olarak da anlandırılan bu dönemdeki kurulan ilişkiler sınıfların sermaye birikimleri üzerine gelişecektir (Boratav, 2017:355). Kısacası 1920'lerdeki iktisat politikalarının temel yaklaşımı, özel sektör lehine ve özel sektörü güçlendirmek amacıyla sınırlı bir devlet müdahaleciliği olarak özetlenebilir (Pamuk:2022,181).

Devlet sınıfları müdahaleciliğinin, sermayenin gereksinimlerinin nitelediği bir şekilde egemen olduğu 1923-31 dönemi, büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını gözetildiğinin savunulduğu kadar, genç cumhuriyetin iktisadi koşullarının gerekliliği olaraktan tartışılmaktadır.

Türkiye bu dönem boyunca üretim süreçlerinde egemen olan tarımsal faaliyetlerini artırmaya yönelik programlarla hareket etti. Tarımsal ihracata dayalı ekonomi politikaları 1929 buhranı ile toplumun bütün dinamikleri ile uzlaşamadığı sonucunu açığa çıkardı.

1929 yılında Batı kapitalizmi büyük bir buhran içine düştü. Buhran uluslararası kapitalizmin üretimini karşılayabilecek bir talep yetersizliğinden doğmuştu. Sonuç kitlevi işsizlik ve fiyat düşüşleri şeklinde ortaya çıktı. 1929-1933 seneleri arasında Amerika'da 13 milyon, Avrupa'da ise 25, 30 milyon civarında işsiz vardı (Timur:2018,133).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında batı merkezli kapitalizmin neden olduğu eşitsizlikler hem ülkeler içinde hem de uluslararası düzeyde büyük politik hatalar dünya genelinde büyük huzursuzluklara neden oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda kaybeden devletler kadar kazanan devletler de Amerika'da giderek yoğunlaşan sermaye birikiminin tekelleşmesi ile sonuçlanan 1929 Buhranını yaşamak zorunda kalmıştır. Almanya savaşın kaybedeni, İngiltere ise hegemonyacı güç ilişkilerini kaybetmekte olan ülke olarak bu krizin içerisinde kalarak, kendi kabuklarına çekilme içgüdüleriyle hareket ettiler. Bu sürece ilişkin farklı görüşler ortaya çıktı. Kapitalizmin içsel bir özelliği olarak ortaya çıkan bu kriz, daha güçlü olanın kısacası sermaye birikimi daha yoğun olanın ayakta kalacağına ilişkin Darwinci yaklaşımdı. Bu görüşün yoğun olarak sermaye birikim

süreçlerine ilişkin içselleştirildiği, Amerika ve diğer ileri kapitalist devletlerde ortaya çıkan gelir dağılımı eşitsizlikleriyle içselleştirilmektedir (Piketty:2023,373). Sonradan İngiliz John Mynard Keynes'in İstihdam Faiz ve Para Hakkında Genel Kuram (1936) yapıtında dile getireceği karşıt görüşe göre ise devlet bunalımını önlemek, bunalımdan çıkmak için mücadele etmeli, kendisi yatırım yaparak işsizlere iş sağlamalıydı (Akşin,149:2021). Kriz dönemlerinde sermaye birikimin varlığına toplumsal meşruluk kazandıran yapısal ve işlevsel bir aygıt haline dönüşmüş olan devlet, sistemsel olarak kapitalizmin ürettiği bu krizlerin olağanlaştırılmasına ve yumuşatılmasına dair Keynesyen politikaları yürürlüğe koymuştur.

Kapitalizmin bu büyük krizi, büyük toplumsal hareketlenmeleri de doğasında geliştiriyordu. Eşitsizliklere karşı her ülkenin içerisinde ortaya çıkan kaotik duruma karşı devletler kamucu programlarla eşitsizliklere karşı ekonomik programlar ortaya koymaya başladı. Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşını kazanmış olmasına rağmen, Osmanlı'dan kalan borçları 1929 itibariyle ödemek zorundaydı. Ki bu borç bütçe harcamalarının %13-18 önemli bir kısmını oluştuyordu (Timur,2018: 134). Bu durum Büyük Buhranın etkilerinin hissedilmeden önlemler alınmasını sağlayacaktı:

1929'daki gümrük tarifeleri ve kambiyo piyasalarına ilişkin düzenlemeler; yarı resmi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması; döviz işlemlerinde merkez bankası gibi çalışan hazine ve ulusal bankaların %58 hisseye sahip olduğu bir konsorsiyumun oluşturulması;1930 Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu; Merkez Bankası kurululuğu; ihracatta kalite ve standartların denetlenmesi; 1931 İthalat kotalarının uygulanmaya başlanması...(Boratav, 2017: 359)

Bunalımın iyice hissedilmeye başlandığı 1930'lu yıllarda tarım ürünlerinde ücretlerin düşüşü, pek çok tüccarın iflasına ve çiftçilerin borçlarının büyümesine neden oldu. Tarım mallarına ilişkin ihracat gelirlerinin düşmesi, dövizlere dair denetim önlemleri alınmasına yol açtı ve korumacılık politikalarına geçişi hızlandırdı. Dış pazara olan bağımlılığın giderek azaltılması, döviz işlemlerinin kontrol edilmesi vb. durumlar üzerine 1930'da Merkez Bankası kuruldu (Keyder,2022: 125).

Bu yaşanan iktisadi süreçte tarım kesimi büyük bir eşitsizliğin içerisine hapsolürken, korumacılık önlemleri sayesinde imalat sanayii merkezlerinde bir toparlanma görüldü. Ayrıca dünya ekonomik sistemi içerisinde bir hammadde tedarikçisi olma yönündeki eğilim ithal ikameci sanayileşmeyi güçlendirdi. Ancak bu hamleler ülke içerisindeki gelir eşitsizliğini ve yoksullaşmayı önleyemedi. Düşük gelir gruplarının ekonomik koşullarının bozulması, Büyük Burhan'ın köylüler üzerindeki tahripkâr etkileriyle hızlanmıştır (Boratav, 2017:361)

Bu durum bir tarım ülkesi nüfusuna sahip ülkenin tüm coğrafyasında büyük hoşnutsuzluklar yaratarak, siyasi iklimin değişmesine de öncülük edecekti. Mustafa Kemal Fethi Okyar'a Serbest

Fırkayı kurdurması ve partinin tarım bölgelerinden oldukça başarılı sonuçlar elde etmesi genel memnuniyetsizliği ortaya koymaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu bu ekonomik çöküntü sermaye birikimine ilişkin bir mülksüzleştirme sürecini de yansıtıyordu. Dolayısıyla ortaya çıkan kaotik süreç, büyük toplumsal tepkileri tetikleyebilecek bir niteliğe dönüşme eğilimini göstermekteydi. Bizatihi Mustafa Kemal Atatürk'ün talebi doğrultusunda Serbest Fıkra kapatıldı.

Mustafa Kemal ülkenin içinde bulunduğu bu durumu yakinen takip edebilmek üzere bazı siyasi liderlerin ve uzmanların katılımıyla bir yurt gezisine çıktı (Boratav, 2017:361). Mart ayına kadar süren gezinin ardından, 1931 Mayıs ayında yapılan CHP kurultayında siyasal düzen tek partili bir rejim olarak tanımlandı. Devletçilik Parti programının temel ilkelerinden biri olarak kabul edildi. Parti, halkçı politikalarla toplumsal değişimin öncüsü olarak “içtima nizam ve tesanüt temin” in uygulayıcısı konumunda işlevsellik kazanacaktı (Yetkin,1983:93) Sonuç olarak Temmuz 1932’de hükümet kapsamlı bir devletçilik müdahalesine uygun bir program hazırladı. Korkut Boratav (1974), “Türkiye’de Devletçilik” adlı eserinde dört iktisadi temelden bahseder. Yerli sanayiinin korunması ve geliştirilmesi; iç piyasalara belli ölçüde denetim ve müdahale gereksinimi; kamucu devlet anlayışıyla üretim ve yatırım süreçlerinde aktörleşmesi; kalkınmaya dair stratejik eylem ve planlamaların yapılması devletçiliğe dair programların geliştirilmesiyle yapılmaya çalışılmıştır.

Bu dönem için devletin sermaye birikiminde öncü rol oynadığı ve rejimin giderek güçlü bağlantısalıklar inşa ettiği söylenebilir. Devletçiliğin iktisadi uygulamaları hâkim sınıflar açısından bir sembiyotik ilişkinin de gelişmesini sağladı. Bu model siyasal bir elit ile emeklemekte olan burjuvazinin sermaye birikimine dair, Avrupa faşizminin tecrübesini de yansıtan uygulamalarla 1950 li yıllara kadar kendisini hissettirecektir (Keyder, 2022:137)

Devletçi politikalarla elde edilen iktisadi artığın tekrar toplumun kendi refahı ve huzuru için kullanılabilmesinin tam olarak sağlanıldığından bahsedemeyiz. Serbest piyasa ekonomisinin dayatmalarına yer yer boyun eğmek zorunda kalan bu program, sermaye birikiminin de kaynağı olduğu sonucunu da ortaya koymuştur (Boratav, 2017:367) Bu birikimden yararlanan üretici sınıflar yeni bir burjuva karakterininde öncüsü olarak yorumlanabilir. Keza bu sınıflar iktidarla kurdukları bağlantısalıklar üzerinden de bilinçli politikalarla kaydırılmışlardır (2017: 373). Devlet kendi bürokrasisini yeniden ürettiği gibi kendi sermaye sınıfını yapılandırma noktasındaki girişimleri bu süreç boyunca daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu oluşan sınıflar arasındaki bölüşüm ilişkileri karşılıklı pragmatizm esaslı gelişti. Devlet müdahaleciliğinin varlığına rağmen yönetici sınıfların bünyesinde büyüyen sermaye birikimi olumlu ekonomik ve toplumsal dönüşler sağlıyordu.

Batı merkezli kapitalist sistem, büyük bir buhran ve krizin ortasındaiken genç cumhuriyet kendi ayakları üzerinde durmayı başaracaktır.

... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi münazaralara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bazı zirai memleketler de ufak tavizler mukabilinde bu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir (İnan, 1975: 8-10)

Türkiye'nin içinde bulunmuş olduğu az gelişmişlik, kapitalist dünyanın merkez ve çevre eksenli büyüme, bölüşüm ve kendine içkin sermaye yoğunlaşması üzerinden biçimlenirken 1929 Buhranı bu özelliklere sahip ülkeler açısından bir fırsat oldu. Türkiye sermaye birikimi ve büyüme açısından bu süreci olumlu olarak değerlendirdi. Yukarıdaki resmî belgeden alınmış alıntı, bu sürecin genç cumhuriyetin eylemci karakterinin planlamacı olgunluğuyla, dünya krizine karşı doğru bir savunma mekanizması sağladı (Boratav, 2017:375)

Devletçilik anlayışına ilişkin stratejik plan ve programların uygulanabilmesi için rejim muhafazakâr, milliyetçiliği esas alan, yer yer faşizme dayandırılan politik karar süreçlerinin inşa edilmiştir. İktidar, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimin sağlanması için merkezileşen totaliter bir yapısal özellikte taşımıştır. Bu özellik, hâkim sınıflar olarak karşımızda beliren bürokrasinin kendine içkin yapısal özellikleri ile yarattığı burjuva sınıfıyla sorunsuz bir birliktelik yaşamasını sağlamıştır. Buna rağmen tarım sektöründe yer alan küçük üreticiler, tüccarlar ve sanayii işçileri hâkim sınıfların elde ettikleri birikime karşı eşitsizlik ve yoksullaşmaya karşı karşıya kalmışlardır.

2.3.1.5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Gelişme

Türkiye ikinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmayı esas alacak politik ve ekonomik kararlarla, genç cumhuriyeti savaşın kendisinden korudu. Ancak savaşın başlamasıyla devletçilik politikalarına dayalı üretim süreçleri tıkanmaya başladı. Askeri harcamaların artması, ithalatın daralması, ihracatın da aynı seviyede kalması ülke içerisinde kaotik bir ortam yarattı. Gelişmişlik düzeylerinin en belirgin özelliği konumunda olan sermaye birikim yoğunluğu, savaşın etki ettiği ülkelerde farklılıklara neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde çok çeşitli tarım yapabilme olanaklarının varlığı, savaş yıllarında ortaya çıkan kriz koşullarına karşı koyabilme gücünü sağlamaktadır. Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemiş olmasına rağmen arz ve talep arasındaki dengenin bozulması, fiyat istikrarsızlığına ve yüksek enflasyona neden oldu. Ayrıca nitelikli emeğin niceliğin düşüşü, her an savaşa hazır olmak endişesiyle daha da düşmüştü. Tarım

bölgelerinde yaşayan üreticilerin askere alınması aynı zamanda hayvancılıkta da büyük düşüşlerin yaşanmışına neden oldu.

Savaş yılları boyunca devlet tüm artıklara el koyma mekanizmasını kapitalist bir devletin işleyiş biçimine uygun bir eşitsizlik içerisinde yapamaya başladı. Tarımsal ürünlerin önemli bir bölümünü ki özellikle küçük üretmenlerin sahip olduğu ürünlere çok düşük fiyatlarla el koydu, hem de ağır vergi yükleri getirdi (Pamuk, 2022,203). Eşitsiz bir anlayış üzerine bütün yükü düşük gelir grupları üzerine devşiren bu politikalar, devlet ve halk birlikteliğini zedeleyerek bütün sorumluluğun hesabını yönetici sınıfın kendisine kesecekti. Köylülüğün iktidardaki partiden uzaklaşması, karaborsanın oluşması, önemli siyasi etkileri beraberinde getirdi (Keyder,2022:141).

Ülkedeki bu savaş tedirginliği politik kararlarla öngörülen olağanüstü durumlar üzerine Milli Koruma Kanunu'nun çıkartılmasına neden oldu. Milli Koruma Kanunu, hükümete sosyal ekonomik ve kültürel alanda büyük müdahale olanakları getirmiştir. Bu kanunlar sermaye birikiminin varlığını esas alacak şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 41. Maddenin uygulanış biçimi ele alındığında, çiftçilerin %75 lik kesimini üretim araçlarından mahrum edecek yasanın düzenlenmiş olması, büyük bir eşitsizliğin esas alındığını göstermektedir (Timur, 2018:194). Bu durum Osmanlı'dan kalma tefeci bezirgân kalıntıların, devlet sınıfları olarak belirlediğimiz bürokrasi ve onun hırçın yarattığı burjuvazinin kapitalist sistemin kendisi ile olan bağlantısallığını ortaya çıkarmaktadır.

Milli Koruma Kanunu uygulamaları sermaye birikim sahiplerinin kar maksimizasyonu sağlayacak kendini yeniden üreten bir dinamik süreç olarak toprak ağaları, ticaret burjuvazisi ve bürokrasinin içerisinde koşullara göre birikim elde eden grupları memnun etmiştir. Bu yapıların sağladığı birikim önemli boyutlara ulaşınca, yönetim aygıtının içerisinde olan unsurlar, bürokrasi ve burjuvazi arasındaki bu ittifaka karşı başka yönelimleri ortaya koymaya başlayacaktı. 1942 yılında çıkartılan Varlık Vergisi'nin %65'ini gayrimüslimler ve yabancıların ödemesi, bu iş insanları üzerinde büyük krizlere sebep olacak ve ülkeden mal ve mülklerini satarak ayrılmak zorunda kalacaklardı. Geriye kalan mal ve mülkün sahiplenilmesi süreci bürokrasi ve burjuvazi denilen sınıflarca yürütülecekti. Bu süreçler boyunca el konulan artığın kullanılmasına ilişkin “saf” bürokratik ve burjuva karakteri taşımayan bu sınıflar, iktidar ilişkilerinin çözülmesinde de öncü bir oynayacaktı.

Bürokrasi ve burjuvazi, sahip oldukları birikimlerin farklılığına ilişkin savaş yılları sonrası farklı eğilimler göstererek, çok partili sisteme geçişi bir demokratik geçiş olarak tasavvur etmeye yönelecekti. Her iki sınıfsal yapı sermaye birikim süreçlerine ilişkin belli bir eşitsizliği toplum

sözleşmesinin normatif bir uzantısı olarak gördüler. Gelir dağılımı bakımından büyük bir eşitsizliğe hapsolan sınıflar üzerinden, içinde bulundukları sınıfsal yapının iktidar ilişkilerini dünya kapitalist sisteminin uygun toplumsal sözleşmesiyle bağdaştıran bu düalist yapıların her daim önceliği kar maksimizasyonları olmuştur. Boratav (2017:379)' da döneme ilişkin incelemelerinde durumu şu şekilde açıklamıştır:

“...Bu dönüşümün muhtemelen bütün büyük, kalabalık gruplar için gelir düzeylerinin gerilediği bir dönemde gerçekleştiği dikkate alınmalıdır. İdari işlemlerin (ve örneğin aşağıda tartışılacak Varlık Vergisi uygulamasının) büyük kayıplara ve kazançlara yol açtığı bir kıtlık, vurgun ve karaborsa ortamından, üst düzey bürokratik ve siyasi kadroların da belli ölçülerde “nemalandığı” malumdur Savaş ekonomisinin ağır koşulları ise, işçi sınıfı ile geçimlik üretim yapan veya ürünü doğrudan pazarlamayan küçük köylüye yüklenmiştir. Bu emekçilerin örgütsüz olduğu ve siyasi iktidarı etkileme kanallarının bulunmadığı denetimsiz enflasyon ve yokluk dönemleri için olağan sayılması gereken bir sonuçtur.”

İkinci Dünya Savaşı içerisinde elde ettikleri sermaye birikimi ile daha da genişleyen sermayedarlara rastlıyoruz. Sosyal ve kültürel olarak küçük tüccarlardan veya kamu görevlilerinden oluşan bu sınıfsal yapı daha çok kent burjuvazisi olarak belirmiştir. Devletçi politikalar çerçevesinde süreç içerisinde oluşan kaotik ortamdan kendi rantlarını oluşturan bu yapı, daha sonraları, toprak mülkiyetine bağlı sermayedarlarla çok partili sisteme geçişte, yer yer düalist yaklaşımlarına rağmen birliktelik sağlamışlardır. Bu süreç cumhuriyetin kuruluşundaki kollektif eylem ve bilinçle hareket eden toplumsal dinamiklerin, politik karar alma süreçleri ile birbirlerinin meşruluğunu, egemenliğini millettten alan genç cumhuriyetin içerisinde yavaş yavaş örmeye başlamışlardır. Bizatihi özel sektörün ulusal ekonominin gelişiminde önemli bir rol oynayacağı, özel sektör faaliyetlerinin toplumsal meşruiyetinin de ekonomik gelişmeye katkı bağlamında belirleneceği öngörülüyordu (Buğra ve Savaşkan, 2015:62). Bu belirlenim, Türk toplumunun savaş yıllarıyla birlikte bir bilinç haline getirdiği devlet-halk birlikteliği esasında ortaya koyduğu eylem karakteri, kapitalist dünyanın biçimlendirdiği özgür bireyin laissez faire anlayışıyla başkalaşmaya başlamıştır. Osmanlı'dan kalan tefeci bezirgân ve komprador burjuvazi kendisine yeni yollar bularak, kapitalist tahakkümün neden olduğu eşitsizlikleri yeniden yaratmaya başlamışlardır.

1923-1950 yılları arasında sermaye birikiminin genç cumhuriyetin devletçi refleksleri ve bağlantısallıkları üzerinden geliştiğini söyleyebiliriz. Kurtuluş ve kuruluş mücadelesinde esas alınan halk-devlet birlikteliği, egemenliği milletin kendisinden alan bir cumhuriyet rejimine dönüşerek aydın eylemci karakteri ulus inşa sürecinin de öncüsü olmuştur. Sosyal, kültürel ve ekonomik bir evrim sürecine giren genç cumhuriyet, alt yapı ilişkilerine dair kendi iktidarını biçimlendirmeye çalışırken, kapitalizmin kendi içsel krizleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç ülkenin siyasal rejimi tanımlayan devletçilik ilkesi doğrultusunda alınan politik ve ekonomik kararlar doğrultusunda yönetildi. Özel sermaye birikimi devletin karşısında ne kadar cılız görünse bile, tek parti sisteminden çok partili sisteme geçişte öncü işleve sahip oldu. Kapitalizmin ürettiği

krizler karşısında alınan tedbirler, sermaye birikiminin genişlemesi, bölüşüm ve paylaşım ilişkilerinde sorunlar yarattı. Bu süreç daha sonraki dönemlerde de Türkiye'nin az gelişmişlik düzeyinde kalmasına dair nedenleri ortaya çıkartacaktır.

2.3.1.6. Çok Partili Dönemler

2.3.1.6.1. Demokrat Parti (DP, 1950-1960)

İkinci Dünya savaşından sonra kapitalizm kendisine yeni bir dünya düzeni hazırlamaya ilişkin faaliyetlerine başlamıştı. Özellikle iki dünya savaşı arasında batı merkezli kapitalist devletlerin neden oldukları sorunların tekrar yaşanmaması için kapitalizmin araçsallaştırdığı ulus devletlerin bir merkez üzerinden yönetilmesine dair karar süreçleri inşa edilmeye başlandı. Kapitalizmin kendisine yeni bir merkez arayışı Amerika'nın sahneye çıkmaya başlamasıyla son bulacaktı. 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin New Hampshire eyaletindeki Bretton Woods kasabasında, yeni düzenin inşasına ilişkin gerçekleşen ve uluslararası finansal sistemi düzenlemeyi amaçlayan bir dizi antlaşmalar yapıldı. Bu antlaşmalar, II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan ekonomik krizi ve istikrarsızlığı gidermek amacıyla kapitalizmin en gelişkin kuruluşların inşa edeceği. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) kuruluşların açılmasıyla serbest piyasanın uluslararası ilişkilerini sağlayacak kontrol mekanizmaları artık bir merkezden yönetilebilecekti.

İkinci Dünya savaşının ardından SSCB'nin boğazlar üzerindeki istekleri genç cumhuriyeti uluslararası arenada bir yalnızlığa itmekteydi. Türkiye'nin savaşa geç katılması ve savaş sırasında Almanya'ya krom satması, Stalin'in batılılar nezdinde Türkiye aleyhinde kullandığı konuları (Akşin,2021;240). Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum kısa zamanda batı merkezli kapitalist devletlerin stratejik hamleler yapacağı bir ülke olarak yeniden gündeme gelmeye başladı. ABD ile SSCB arasında hegemonya karşıtlığı yeni döneme dair bir soğuk savaş sürecini biçimlendiriyordu. ABD kapitalist genişleme ve kendi hegemonyasını merkezileştirmek üzere, ABD Cumhurbaşkanı Truman kongreye, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet tehditinden korumak üzere kendi adıyla anılan bir siyaset başlattığını bildirdi (Akşin,2021;240). Gelişen bu olaylar "Marshall Yardımı" ile Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerinin SSCB ile bağımlılık ilişkisi kurmamalarına yönelik stratejik bir eylem planı olarak tarihte yerini aldı.

Çok Partili sistemin kendini batı merkezli kapitalizmin etkisiyle belirgin bir şekilde dayatmaya başladığı yıllar itibariyle, tek parti yönetimi de muhalefetin ve dış çevrelerin iktisadi hayata ilişkin görüşlerini benimser olmuştu. Demokrat Parti iktidarı ile ticaretin serbestleşmesi öncelenmiştir. Özellikle

tüketim mallarının ithalatının serbestleşmesi keza süreç içerisinde biriken dövizlerin serbestçe kullanılabilmesiyle ithalat hacminin hızla genişlemesini sağlamıştır (Pamuk,2022:227).

Yaşanılan tüm krizlere rağmen tarımsal faaliyetler giderek büyümüştür. Türkiye ekonomisi, ham madde ihracatçıları için şartların uygun olduğu bir uluslararası ortamda hızlı bir tarım odaklı büyüme sürecine, Marshall Planı'yla sağlanan yardımlarla girdi (Buğra ve Savaşkan, 2015:62). Bu süreç kapitalizmin merkez-çevre planlamasına uygun bir şekilde ilerleyerek, Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlantısallıklarına yeni bir arayüz inşa ediliyordu.

14 Mayıs 1950 seçimlerini başarılı bir sonuçla kazanan Demokrat Parti, çok partili sisteme geçişte tek başına iktidar oldu. Cumhuriyetin kurucu partisi kendi içerisindeki politik tartışmalar, tüm cumhuriyet devrimleri boyunca sürmüş, ekonomik pragmatizm sosyal ve kültürel değişim süreçlerinde öncü bir nitelik kazanmıştır.

İktisadi temeldeki değişimler, er ya da geç, o devasa üstyapı değişimlere yol açar. Bu tür değişimleri incelerken, her zaman iktisadi üretim koşullarının maddi dönüşümü (bu dönüşüm doğa biliminin maddi kesinliği ile bilinebilir) ile hukuksal, siyasal, dinsel, artistik veya felsefi biçimleri- kısaca insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götördükleri ideolojik biçimler- birbirinden ayırt etmek gerekir (Marks, 1976: 27)

Türkiye'deki 20 ve 21. yüzyıla ilişkin toplumsal yapının, yakın tarihte geçirdiği kaos ve bunalımlar sonucu yeniden bir devlet inşa edebilmeye dair bilinç ve eylemsel işleyişi kapitalist tahakkümün tüm araçlarına rağmen eşitlik ve paylaşım dayalı kolektivizmden kopamamaktadır. Bu duruma karşı batı merkezci kapitalizm kendi işleyişini ittifak içerisine girdiği Demokrat Parti iktidarı ile işlemeye başladı. Sürecin ilk yılları sermaye birikiminin büyüme üzerine dağıtım ve bölüşüm ilişkilerinde paylaşım süreçleri ile inşa edilmesi toplum tarafından kabul gördü. Sonraki yıllarda sermaye kendi kar maksimizasyonuna ait bilinç ve tefeci bezirgân tutumundan vazgeçmeyen yerli burjuvazinin katılımı ile bölüşüm ilişkilerinde daralmaya ve yeni bir toplumsal huzursuzluğunda başlamasına sebep olacaktı.

1945-1950'lı yıllar itibarıyla giderek yoğunlaşmaya başlayan sermaye birikimi, batı merkezli kapitalizmin öncülüğünde özellikle tarımsal faaliyetlerdeki artığa da el koyma süreçlerini inşa edebilmek üzere Demokrat Parti'nin bütün bileşenleri ile bir ittifak kurdu. Özellikle Amerika ile yapılan antlaşmalar askeri bir çerçeve içinde de biçimlenerek, Ülkenin dört bir tarafında da NATO'ya bağlı Amerikan güçleri üsler kurmuştu. Böylelikle batı merkezli kapitalizm kendine içkin güvenlik sorununu da çözmüş olmanın kabalığı ile, kendine dair sermaye yoğunlaşmasını sağlayacak refleksler vermeye başlayacaktı. "Barış Gönüllüleri" adı altında biçimlenen sosyal ve

kültürel faaliyetlerle de durumu meşrulaştırarak her türlü olay ve olguyu örülecekti. Bu süreç kapitalizmin sermaye birikim süreçlerine uygun bir toplumsal yapı inşadır. Kollektif bilinç ve eyleme dayalı Türk halkı bu sürece eğimli olduğu kadar da karşıt bir yapılanmayla da karşı vermeye başlayacaktır. Özellikle, sosyal olayların öncü yapısı olan işçi sınıfı ve ordu millet beraberliği üzerine örgütlenen gençlik yapılanmaları kapitalizmin sömürü düzenine karşı harekete geçecekti. Böylelikle Türkiye’deki toplumsal yapı, kapitalizmin sınıfsal çelişkilerini de içerisine alarak bir sosyal ve kültürel değişimi örgütlemeye başlamıştır.

Savaş sonrasında politik karar süreçleri öncelikle iktisadi alanlar üzerinde belirmeye başladı. Amerika soğuk savaş eksenli hegemonik bir güç olma evresini, karşısında büyük bir güç unsuru haline gelen SSCB’ye dayalı politik kararlar üzerinden, Türkiye’ye dair bağlantısallıklarla inşa etti. Bu süreç iç ve dış örgütleyicileri daha liberal bir anlayış üzerine inşa edilmesi gereken iktisadi politikalar hakkında görüş bildirdiler. Özellikle devletçilik kaynaklı işletmelerden vazgeçilmesine dayalı isteklerle Demokrat Parti iktidarını ablukaya alan kapitalizm, yabancı sermayenin özendirilmesini ve daha liberal kambiyo ve ticaret rejimiyle birlikte tarımsal gelişmeye daha fazla ağırlık verilmesini öneriyordu (Pamuk, 2022:226). Bu süreç ülkedeki kapitalizmin aktörleşen bireyleri tarafından en kısa yoldan özel birikim sağlanmasına yönelik olması, kapitalizmin plan ve programları dahilindedir.

Para arzını giderek arttığı, bütçe giderlerinin kamu gelirleriyle karşılanamaması vb. koşullar Merkez Bankası’nın karşılıksız para çıkarmasına neden olurken, özel girişimin öncülüğünde de yoğunlaşarak şubeler açan bankalar finans kapitalizminin ülke içerisindeki yapılanmasına ayrıca ön ayak olmuştur. Sermaye birikimin giderek para üzerinden etkinleştiği bu dönem, etkin bir vergi düzeninin olmaması ve üretim olanaklarının daha gelişkin olduğu tarımın genellikle vergi dışı tutulması nedeniyle genel bütçe açıklarıyla karşılaşmıştır. Ayrıca kamu eliyle yeni bir sermaye birikim süreci, Kamu mal ve hizmetlerinin fiyatının, maliyetin altında tutulması ve Kamu özel ortaklıklarının kurulmasıyla kamu kesiminden özel kesime sermaye aktarımı ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Batı merkezli kapitalizmin ana istenci olarak sunulan kamu ekonomik kuruluşlarının sınırlandırılarak, özelleştirilmesi tek başına iktidar olmak ve süregelen devletçiliğe dayalı yapılanmalar üzerinden gerçekleştirilmemiştir. Hatta kamuya dair kuruluşlar geliştirilerek artırılmış ve daha gelişkin bir sermaye aktarım süreci bu şekilde oluşturulmuştur. Devletçilik politikalarına geçişle birlikte oluşturulan sermayedar, bu süreçlerde de yoğun bir parasal sermaye aktarımı ile yeni bir dinamizm kazanmıştır. Bu yapılanma devlet sınıfları öncülüğünde ve tefeci bezirganlık ve komprador burjuva karakterinin burjuva karakterine sıçratılmaya çalışılmasına ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir.

Savaş sonrası dış borçluluğu sıfır olan bir ülke sermaye birikim süreçleriyle özellikle dış borç stoğunun giderek artırılmasına yönelik uygulamalarla doğal bir kriz süreci inşa edilmiş gibidir. Dönemin politik özelliklerine uygun bir şekilde hareket eden yabancı sermaye girişi elde ettiği artığın büyük bir bölümünü de dışarı çıkartarak eşitsizliklerin büyümesinde bir faktör olmaktadır. Bu süreç devalüasyona tabii tutulan ekonomik krizleri tetikleyecek, yabancı sermaye girişi sağlama konusunda pek çok tavizin verilmesine ilişkin ekonomik ve politik kararların alınmasına neden olunacaktı.

Tarımsal faaliyetlerinde makineleşme süreci ve kapitalist ülkelerle kurulan bağlantısallıklarla büyük bir gelişme sağlandığı söylenebilir. Tarımda makineleşme süreci ekilen alanların ve ürünün artmasını sağlamıştır. Ayrıca niteliksiz işgücünün sanayi kentlerine göç etmeye başlaması sanayi sermayesinde de birikim süreçlerini olanaklı hale getirmiştir. Vergilendirme konusunda tarımsal faaliyetlerin vergi dışı tutulması tarımsal sermaye birikim sürecini hızlandırmıştır. Bu birikim sürecinin sanayi odaklı arttığını da bilmekteyiz. Özellikle tüm yardımlara ilişkin uygulanmaya çalışılan yaptırımlara rağmen yerli üretim kamu iş birliği neticesinde giderek artmaya başlamıştır. Oluşturulan enflasyonist ekonomiye rağmen sanayi dallarında etkin karlı üretim süreçleri yaşanmıştır. Lakin bu etkin süreç dış kaynaklara daha bağımlı bir üretim sürecini inşa etmesi elde edilen sermaye birikimin ulusal ilişkiler içerisinde kalmadığına ilişkin görüşleri de ortaya koymaktadır.

Hızlı nüfus artışı ve üretimdeki genişlemelere rağmen nitelikli bir dönüşümün sağlanılamadığı bu dönem büyük toplumsal değişimlere gebe kalmıştır. Kolay kazanç sağlama bilincine varan özgür bireyin laissez faire birikimi, rant odaklı bir gelişimi önceleyerek elde edilen sermaye birikimin üretim süreçlerine yönelmesini de engellemiştir. Finans kapitalin sunduğu olanaklar üzerinden sermaye birikimini yeniden üreten faaliyetlere yönelen dönemin özgür insanı, bilimsel ve laik eğitimden uzaklaştırılmaya yönelik politik kararlarla niteliksiz işgücü üzerinden çeşitlenmeye başlamıştır.

Dönemin iktidarı Demokrat Parti tek başına iktidar olmanın getirdiği bilinç ve eylemle devletçilik politikalarının tarihsel olarak devam ettirirken, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda pratik ve faydacı olan bir anlayışı benimsemiştir. Bu davranış biçimi paylaşım, bölüşüm ve dağıtım süreçlerinde etkin olmayıp, sermaye birikiminin devletçi bir anlayışla bürokratik çevrenin bağlantısallıkları ile güçlenen sermayedar sınıf üzerinden gelişmeye devam etmiştir. Dolayısıyla mevcut iktidar kendi meşruluğunu sağlayacak mekanizmaları elinde tutabilmek için devlet sınıflarına bağlı bir politik çerçeveyi sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. İktisadi politikadaki görece başarı batı merkezli kapitalist sermaye, bilhassa Amerika'dan gelen ekonomik yardımlar neticesinde,

siyasi alanda sıkça tartışılan konular olmuştur. Gelen yardımlar rağmen dış ödemeler dengesinin giderek bozulmaya başlaması, iktidarın devamlı para arayışına sebep olmuştur. 7 Eylül 1946 yılında yapılan ilk devalüasyondan sonra (Savaş sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisine geçişe uygun bir ortamın yaratılması, özellikle dışsatım konusunda ivme kazanma istenci), dış ödemelerin 1953'ten sonra sorun durumuna gelmesi 1956 yılında TL'nin dolar karşısındaki fiyatını 2,80 yerine 5,25-5,50 olmasıyla ikinci olarak belirtebileceğimiz devalüasyon yaşanmıştır. Kapitalizmin dayandığı serbest piyasa ekonomisine dayalı politik kararlar dağıtım, paylaşım ve bölüşüm ilişkilerindeki tutarsızlıklarıyla sermayenin tekelci bir yoğunlaşma ve kar maksimizasyonuna ilişkin kontrollü bir şekilde dışarıya aktarıldığına dair döneme ilişkin birçok görüş ve kaynak vardır. Bu durum daha sonraki yıllarda iktidarın para arayışlarını sıklaştıracaktı. Amerika'nın yardım isteklerini reddetmesi, SSCB'den dahil para arayışına girilmesi neden olacaktı. Bun rağmen SSCB ile yapılan görüşmelerde olumsuz sonuçlanacaktı. Bu gelişmeler sonrasında milli kararlılık önlemleri alınacaktı. TL'nin devalüasyonu, dışalığa yeniden serbesti getirilmesi, para sunumu ve bütçe harcamaların kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin yükseltilmesi vb. kararlara rağmen, üretim ve hizmet sunumunun giderek dışa bağımlı hale gelmesi dış borç stoğunun giderek artmasına neden oldu. Tahmin edilen borç miktarı 1958'de 3550 milyon TL ve ayrıca 644 milyon TL dolayında ödeme süresi geçmiş dış borç vardı (Kepenek,2020:123)

Demokrat Parti iktidarı devlet sınıfları ve burjuvazi arasındaki ilişkileri, kendi iktidarlarının meşruluğu üzerine kurma gerçekliği ile tarım ve köylünün ihtiyaç ve isteklerine göre bir dönüşüme sokmaya çalıştı. Kısmen başarılı olarak 10 yıl kadar iktidarda kaldı. Yıllar içerisindeki toplumsal değişim, özellikle kentleşme sürecine ilişkin iktisadi kalkınmaya dair yeni politikaların oluşturulmasını gerektirmesine rağmen yapılmadı. 1958 yılına gelindiğinde dışa bağımlılığın artmış olmasına rağmen, dış kredi olanaklarının azaldığı ve dış borç stokunun artması istikrarsız bir süreci inşa etmiştir. Artan enflasyon, yavaşlamış olan iktisadi gelişme büyük bir eşitsizliğe ve yoksullaşmaya neden olmaktaydı. (Karpat, 2021:172) Bizatihi bu süreç iktidara karşı güçlenen toplumsal bir muhalefeti ortaya çıkardı. Sermayedar sınıfında bu gelişmelere karşı artan hoşnutsuzluğu toplumsal dinamiklerin merkezi güç ilişkilerin de başka bağlantısallıkları inşa ederek askeri bir darbe ile Demokrat Parti hükümeti yıkıldı.

2.3.1.6.2. Planlı Gelişme (1960-1980)

Devlet, iktidar partisinin de tek başına iktidar olmasıyla, iktisadi ve politik karar süreçlerini nepotizme dayalı bağlantısallıklarla inşa etmeye çalıştı. Enflasyonist baskıların giderek belirmesi, eşitsizliklerin derinleşmesi, yoksulluğun artması vb. krizlere ilişkin olay ve olguların ortaya çıkması, toplumun sosyal bağlantısallıklarında yeni bir örgütlenme

tarzını ihtiyaç haline getirerek toplumsal hareketlerin bilinç ve eylemsel süreci de yeniden doğmaya başladı. Bu durumu kendine içkin bağlantısallıklarla değerlendiren ordu yönetime el koyarak, sivil toplum alanına müdahale etti.

“DP döneminde her şeyden evvel Anadolu kökenli orta sınıf süratle gelişmeye yüz tutmuş, bu sınıfın değerleri ve kültürün etkisi ise yurt çapında yayılmaya başlamıştır. 1961 anayasasının kabul edilmesinden ve tekrar çok partili hayata geçilmesinden sonra Türkiye’de ana siyasi gelişmeler eski akım çerçevesi içinde kalmıştır...” (Karpaz,2021:185)

Ekonomik gelişimin öncü reaksiyonları giderek farklılaşan toplumsal dinamiklerin sosyal ve kültürel olay ve olgularını kendi iktidar ilişkilerine dair inşa etmeye başladı. Özellikle ithal ikamesine dayalı ekonomik politikaları hayata geçirmek üzere stratejik plan ve eylem programları düzenlendi. Buna rağmen, bu süreç 1970’li yılların sonuna doğru daha ağır bir ekonomik ve sosyal krizlere evrildi.

... 1950’li yılların sonunda ekonomi, dış ödeme güçlüğü ve enflasyon biçiminde görülen bir bunalıma sürüklenmişti. Bir yönden üretim için gerekli dışalım girdileri sağlanamıyor, öbür yönden de yıllık yüzde 25 dolayında enflasyon sermaye kaynaklarının kullanımında yeni düzenlemeler gerektiriyordu. Daha doğrusu ekonominin kararlı (istikrarlı) bir çizgiye oturtulması gerekiyordu (Kepnek.2020:137).

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile ekonominin tüm alanlarında etkin bir şekilde uygulanacak politikalar ve programlar geliştirildi. OECD bu sürecin içerisinde yer alarak, batı merkezli kapitalizmin uygun ekonomik programlarının uygulanmasında öncülük edecekti. Nitekim dönemin önde gelen kalkınma uzmanı, Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen planlama yöntemleri üzerine danışman olarak belirlendi (Pamuk, 2022:235). 1963 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı gelişmekte olan çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de temel ekonomik kalkınma stratejisini ithal ikameci bir anlayışla oluşturuldu. İç pazarın kendine dair sermaye birikim süreçlerini inşa etmek ve kontrol altında tutabilmek için uygulanan program, özel sektöre sanayileşme yönünde yol gösterici bir niteliktedir. Kamu kesimi ise sürece tam olarak katılmak hükümlülüğü ile hareket etmiştir. Dolayısıyla bu programlar, dünya ekonomik sistemindeki değişikliklerle beraber ulusal düzeydeki sınıfsal mücadelelerin de giderek artmasına eşlik edecek hüviyet kazanacaktır.

Sınıfsal eğilim ve yönelimleri farklı olan planlamacılar arasındaki uzlaşmazlık, daha sert müdahaleci bir anlayışı tasavvur eden planlamacıların üstünlüğü ile sona erdi. Planlamaların her kesimi bağlayıcı bir nitelik üzerine oluşturulmasına dair tartışmalar süreç içerisindeki anlayışında

değişmesiyle özel sektörün sermaye birikim bağlantısallıklarını geliştirecek nitelikte sürdürülmüştür.

Tarımsal faaliyetlerden elde edilen artıkle sanayileşmeye dair gerekli teçhizatın, ara malların veya hammaddenin alınması süreci kısır bir sanayileşme sürecine neden olmuştur. 1960'lerden sonra ithal ikamesi ile bir sanayileşme sürecine girilmesiyle, özel sektör ekonomiye ağırlığını koymaya başlamıştır. Memur maaşlarının artması, işçilerin özlük haklarının gelişmesi, tarımsal destek politikalarının sağlanması, toplum içerisinde olumlu bir süreç inşa etmektedir. Kapitalizmin gelişkinliği emeğini satan işçilere dair talepler oluştuyordu. Türkiye'den de giderek artan sayıda işçi talep eden batı merkezli kapitalist ülkeler, Türkiye içerisine döviz sokulmasına ön ayak olmuş oldu. Bizatihi batı merkezli kapitalist sermaye akışının sınırlı kaldığı bu dönem, yüksek gümrük tarifeleriyle özel sektörde sermaye birikim sürecini tekelleştirerek yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla Birinci Kalkınma Planının uygulandığı 1963-67 dönemine ilişkin ortaya çıkan olumlu iktisadi tablolar, sırasında sermaye birikim sürecine ilişkin ortaya çıkacak eşitsizlikleri de görünmez kılıyordu (Pamuk, 2022: 239-242).

Kepenek (2020:140) ilk dört kalkınma planının ortak özelliklerini, (a) tüm yeniden düzenleme (reform) sözlerine karşın üretim yapısını veri almaları, (b) ekonominin her yıl belli hızla büyümesini temel amaç edinmeleri, (c) sanayileşmeye öncelik vermeleri ve (d) belli bir uzun dönem stratejisinin parçası olmaları şeklinde ifade etmiştir. Elverişli dünya ekonomik koşulları, Türkiye'de imalat sanayiinde istihdam artışlarını belli coğrafyalarda yoğunlaştırarak, kapitalizme dair kalkınma programlarının krizlere gebe olan eşitsizliklerini de yavaş yavaş ortaya çıkartıyordu. Özellikle kaynak kullanımı açısından finans kapitalin öncü aracı bankalar aracılığıyla verilen krediler, üretim süreçlerinde kendini yeniden üretecek bir nitelik kazanmıyordu. Kredilerin artış ve sektörel dağılımlarına ilişkin veriler de sermaye kaynaklarının üretim dışı alanlara kaydığını göstermektedir. Bu durum kapitalizmin giderek içselleştirildiği birey ve toplum ilişkisinin dışavurumu olarak, gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin tekelleşmesi ve yoğunlaşmasını meşrulaştıran iktisadi bir süreçtir. Özgür birey anlayışının laissez faire ile başarı sırrının tanımlandığı sermaye birikimine dair mülkiye edinimine dair gelişen bu süreci Boratav (2017: 384) incelemiştir.

“Türkiye'ye gelince, popülizmin 1946'dan beri gündemde olduğu çıraklık dönemini 1950-1960 arasında yaşadığı söylenebilir. 1960 arasında köylü tabanlı popülizmin, gerek siyasi-hukuki kurumlar düzeyinde, gerekse işçi sınıfına dönük iktisat politikası uygulamaları eklenerek olgunlaşması, 1961 anayasasının kabulünü izleyen çok partili rejim içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de popülizmin, tüm unsurlarıyla (ve kısa bir gezinti dışında) 1962-1976 yılları için geçerli olduğunu düşünüyoruz. Bu dönemi 1976 ile yılı ile noktalamamızın sebebi, 1977'den itibaren patlak veren ekonomik bunalımın, popülizmin işlerliği için vazgeçilmez olan

ekonomik politikaların sürdürülmesini imkansızlaştırması ve sonunda modelin çökmesine yol açmasıdır... “(Boratav, 2017, 385)

Birey, toplum ve doğa arasında gelişen toplumsal sözleşme, Türkiye’nin demokratikleşme normları ile artan nüfusun kendisine dayalı seçim modeli üzerinden sermaye ile emek arasındaki yeni, popülist bağlantısallıklar üzerinden inşa ediliyordu. Çok Partili sisteme geçişle birlikte tarımsal üretimin içerisinde bulunan yüzde 80’e yakın bir kesimin oylarının ağırlığı, ürün ve girdi fiyatlarına ilişkin büyümeyi sağlamıştır. 61 anayasasının düzenlemeleri ve kentleşme sürecindeki işçilerin özlük hakları üzerinden sürdürdükleri mücadelelerle ücret artışlarının iktidarlar tarafından kabulünü sağlamıştır. Emegin toplam gelirden aldığı payın arttığı bu dönem, korumacılık ve devlet müdahaleciliği ile orta ve büyük sanayicilerin ve ithalatçıların karlarında da önemli artışlar olduğunu biliyoruz (Pamuk, 2022:258)

Sermaye ile emek arasındaki bu ilişki, batı demokrasilerinde kapitalizme ilişkin saf mücadeleler olarak belirirken, Türkiye’de 60 anayasasının verdiği haklar çerçevesinde şekillenmiştir. Devlet sınıflarının devlet halk birlikteliğine ilişkin bu yapılanması halkçı politikaların siyaseti belirleyen mekanizma olarak yapılanmasını sağlamıştır. Kapitalizmin süreç içerisindeki dönüşümleri, sermaye birikiminin kar maksimizasyonu ile biçimleniş ve Türkiye’deki devlet halk birlikteliğinin yapısal özellikleriyle pragmatist bir çerçevede gerçekleşmiştir. Kollektif kararlara dayalı toplumsal biçimlenişimiz. Politik kararlardan evrimleşmeye başladıkça devlet halk birlikteliği, kendi yarattığı kapitalizme bağımlı sınıflar tarafından popülizme evrilerek, sermaye birikiminin yoğunlaşmasında temel oluşturacaktır. Böylece, Türkiye’de devlet sınıflarına dayanarak oluşturulan burjuvazi popülizm çerçevesinde büyümekte olan ekonomik artıktan daha fazla pay alarak sermaye birikimini artırmıştır.

Popülizm, ücret ve gelir artışlarıyla işçi sınıfı ve sermayedar arasında bir uyum sürecini inşa ederek, kapitalist dönüşümün insan üretici gücünü oluşturan sınıflarla kurdukları bağlantısallıklar üzerinden işlevsellik kazanır. Egemen iktidar politik karar süreçleri ile rıza ve iknanın inşa edilmesine dair süreç işleyerek kapitalist tahakkümün en önemli karakteri olan sermaye birikimi üretilen meşruluk düzleminde yoğunlaşarak büyür. Bu süreç eşitsizliğe karşı toplumsal dinamiklerin hareketlenmesine olanak sağlar. Özellikle dünyadaki eşitsiz gelişmenin kapitalizmin ağırları ile bir sömürü mekanizmasına dönüşmesi ve esasında hegemonya kuranlarla hegemonya altındakiler arasında toplumsal mücadelelere dönüştü (Arrighi, 2020: 113). Türkiye’de bu yıllar sosyal ve kültürel bunalımlarla, iktidara ilişkin toplumsal dinamiklerin mücadelesi ile geçmiştir.

Türkiye’de ise 1974 sonrasında sertleşen siyasi rekabet, bunalıma karşı herhangi bir politika izlenmesini imkansızlaştırdı ve popülizmin tüm koşullarını üç yıl boyunca ödünsüz bir biçimde sürdürülmesine, dış açığın zorlanması pahasına, çaba sarf edildi. Dünya ekonomisinin

sıfır büyüme rayına oturduğu 1974-1976 yılları içinde Türkiye, dış göstergeleri sürekli bozularak ortalama %7,8' lik bir büyüme gerçekleştiriyordu (Borataş, 2017:394)

1960 ve 1970'li yıllar boyunca süren büyüme eğilimi, kırsaldan kentlere göçü oluştururken sanayi kesiminin istihdam olanakları yeterli durumda değildi. Bu göçler kentlerde gecekondu mahalleri oluşturdu. Ama tarımla olan ilişkilerini eşitsiz gelişim nedeniyle bırakamadılar. Âtıl bir duruma düşen iş gücü küçük üreticilik, seyyar satıcılık gibi günlük işlerle ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. 1973 sonra batı merkezli kapitalist devletlerinde içine girdiği durgunluk dönemi, enerji kalemlerindeki fiyat artışları ile Türkiye'de belirgin bir döviz sıkıntısı yaşanmasına neden oldu. 1975 yılında Demirel hükümeti yüksek faizle ve son derece olumsuz koşullarda kısa vadeli borçlanma anlamına gelen Döviz Çevrilebilir Mevduat uygulamasını başlattı (Pamuk :2022,243). Sonrasında giderek ağırlaşan ödemeler dengesi, enflasyon ve işsizliğin artmasıyla büyük bir toplumsal bunalımın ortaya çıkmasına neden oldu. IMF programları ile yeni dünya düzenine hazırlanmak istenen Türkiye mal ve enerji darlıkları, yokluklar, karaborsa ve kuyruklarla dolu bir sürece mahkûm kılındı.

Beslenen kaotik ortam sermaye birikiminde tekelleşmeleri ve yoğunlaşmaları büyütürken, siyasal sosyal ve kültürel olarak toplumsal bir içe çöküş yaşanmaktaydı. 24 Ocak 1980 kararları ile yeni bir ekonomik düzene geçildi. Türkiye, özel teşebbüs, ihracata dayalı üretim, tasarruf ve benzer programlarla batı merkezli kapitalizmin hegemonya altına alınmış bir çevre ülkesi olarak biçimlendirilmeye çalışılacaktı (Karpas, 2021: 209). Tüm bu gelişmeler ülke içindeki siyasi ve ekonomik bunalımları derinleştirerek, sivil alana müdahil olan bir askeri darbe ile bambaşka bir boyut kazanacaktı.

2.3.1.6.3. Neoliberal Politikalara Geçiş (1980- 2001)

1979 Thatcher ve 1980 Reagan iktidarları küreselleşme ve neoliberalizmle kapitalist sermaye birikiminin “sonsuz” bir şey olduğunu amaçlar gibi hareket etmeye başladılar. 1978'de Deng Xiaoping Çin Halk Cumhuriyeti'ni liberal politikalarla batı merkezli kapitalist hegemonyaya karşı sürdürülebilir bir büyüme başlattı. Emeğin sermaye karşısında değer kaybına uğratılarak, üretim ilişkilerinde denetimsizliğin yaratılarak serbest piyasanın dinamikleşen yapısıyla finansal işlemler üzerinden sonsuz sermaye birikimlerine dair ekonomi politik kararları dünyanın her yerinde uygulamaya sokan küreselleşen kapitalist sistem, Türkiye'de de bu süreci inşa edecek sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bağlantısallıklar oluşturmuştu.

Türkiye’de 1973-1979 arası emeğin sermaye karşısında elde ettiği kazanımlar, kapitalist sermaye çevresinde ciddi huzursuzluklar yarattı. Özellikle sendikalaşan sanayi ve kamu işçisi elde ettikleri emek geliri artışı üzerinden siyasal alanın içerisinde eşitlik ve paylaşım dayalı toplumsal sözleşme arayışlarını ilişkin mücadelelerini giderek büyütüyorlardı. Bu süreç devlet sınıflarının koruması altında yükselen tefeci bezirganlıktan burjuva karakterine bürünen sermayedar sınıf tarafından, ellerinde bulundurdıkları sermaye birikimiyle ablukaya alındı. Laissez Faire’in özgür insanı, emeğin metalaşmasını küresel bir paradigma içerisine sokarak soyut emek üzerinden bilinçlerde inşa ettikleri sonsuz sermaye birikim tahayyüllerini Türkiye’de içinde olmak üzere eş zamanlı olarak bütün dünyada gerçekleştiriyor gibiydiler. Sosyal Demokrat iktidarlara popülist politikalar üzerinden sağlanan iktidarların meşruluğu artık yeterli görünmüyordu. Sermaye bulunduğu her alanda emeği, kendi denetimsizliği içerisinde sınırlandırıcı iktidar ilişkileri ile denetim ve gözetim altına almaktaydı. Kapitalizm artık kendi iktidar ilişkilerini, kazandırmayı düşündürttüğü sermayenin kendisiyle her uzam ve zamanda hissettirir olmuştı. Bizatihi 24 Ocak kararlarıyla emek örgütlerini dışlayan, serbest piyasa mekanizmalarını önceleyen politikaların daha uygulanabilir sürecini de askeri müdahale ile yakalayan kapitalist işleyiş, kurumsal düzenlemeleri daha rahat gerçekleştirecek olanakları inşa etti. Bu sayede temel bölüşüm ilişkilerinin sadece kısa dönemli (silah zoru içeren) müdahalelerle değil; çok daha kalıcı olarak burjuvazinin lehine döndürmüş oldular (Boratav, 2015: 45).

Kamuda alınan tasarruf tedbirleri, popülizme dayalı devlet politikaların terkedilmesi, özelleştirme süreçlerinin inşa edilmesi, uluslararası sermaye hareketleri üzerinde denetimlerin azaltılması gibi sonuçlar devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini benimseyen Keynesçi politikalarla vazgeçilmesiyle, neoliberal piyasa düzenine elverişli bir ortam yaratılmaya çalışıldı. Serbest piyasa hareketlerini daha fazla içselleştiren açık bir ekonomi modellemesi ile Türkiye’de neoliberal politikaları işlevselleştirmeye çalışan kapitalist tahakküm, var olan sermaye sınıfı ve devlet sınıfları arasındaki tarihsel ilişkiden dolayı kendine içkin krizler yaratmayı amaçlayarak sürecini maddi bir temele dayandırmaya çalışmıştır. Türkiye’nin jeostratejik ve jeopolitik konumu batı merkezli kapitalist anlayışın kendi içsel meşruluklarını sağlayacak iktidar ilişkilerini farklı boyutları etkileyebilecek nitelikte olması, bu gücün dizginlenmesine dair oluşturulan krizlerin varlığını bir anlamda açıklamaktadır. Eşitsiz gelişme süreçleri ile desteklenen bu anlayış merkez ve çevre ülkeler arasındaki belirgin çatışmaların nedenlerini açığa çıkartmaktadır. Neoliberal bir anlayışla kendi hegemonyalarını eşitsiz gelişme üzerinden sermaye birikiminin tekelleşmesi ve yoğunlaşması varlığında sürdürmeye çalışan kapitalizm, gelişmekte olan Türkiye gibi ülkelerde ithal ikameci ve popülist politikalarla vazgeçilmesine ilişkin Washington Mutabakatı olarak anılacak olan politikaları küresel bir işleyiş haline dönüştürecek. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar aracılığı ile krizler sarmalından çıkamayan ülkeleri bu politikalarla mecbur bıraktılar. Devlet müdahaleciliği ve merkezi yönetim anlayışının bir sınıfsal karakterle işlediği Türkiye gibi ülkeleri de zorlayarak bu politikaların benimsenmesi sağlanıyordu.

1980'li yıllardan itibaren şekillenen bu dönüşüm sermaye birikimi dinamiklerini köklü bir şekilde etkilemiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye'de özelleştirme süreçlerinin başlangıcı ve neoliberal politikaların kurumsallaşması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde izlenen politikalar, uluslararası sermaye akışını kolaylaştırmayı, kamu sektörünü küçültmeyi ve serbest piyasa ekonomisini hâkim kılmayı hedeflemiştir. AKP öncesindeki bu süreç, Althusser'in ideolojik ve baskıcı devlet aygıtları teorisi ışığında değerlendirildiğinde, devletin sermaye birikimini hızlandıran bir yeniden yapılanma sürecine girdiği görülmektedir.

24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye ekonomisinde neoliberal dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilir. Bu kararlarla, devletin ekonomideki müdahaleci rolü azaltılırken, serbest piyasa ekonomisi güçlendirilmiştir. Bu süreçte:

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) Özelleştirilmesi: Kamuya ait sanayi kuruluşlarının ve bankaların özelleştirilmesi süreci başlatılmıştır. Bu durum, devletin ekonomik alandaki ağırlığını azaltmayı ve sermaye birikim süreçlerini özel sektöre devretmeyi hedeflemiştir.

Uluslararası Sermayeye Açılım: Döviz işlemlerindeki serbestlik, yabancı sermaye girişlerinin kolaylaştırılması ve ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye'yi küresel kapitalizmin dinamiklerine entegre etmiştir.

Bu dönüşüm, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yönlendirmesiyle gerçekleşmiş ve Türkiye, küresel sermaye birikiminin periferisinde yeni bir ekonomik modele uyum sağlamıştır. Boratav (2015:45), 24 Ocak Kararlarını, emek örgütlerini dışlayan ve burjuva sınıfın çıkarlarını önceleyen neoliberal politikaların Türkiye'deki başlangıcı olarak tanımlamaktadır.

1980 sonrası Türkiye'de özelleştirme, sadece ekonomik bir strateji değil, aynı zamanda ideolojik bir dönüşüm aracı olmuştur. Kamu sektörü, özel sermayeye devredilerek, neoliberal politikaların gerektirdiği piyasa dostu bir ekonomi modeli inşa edilmiştir. Bu süreçte:

Emeğin Metalaştırılması: Kamu sektöründeki iş güvencesi azalırken, özel sektörün esnek çalışma düzeni ve düşük ücret politikaları yaygınlaşmıştır.

Sosyal Eşitsizliklerin Derinleşmesi: Özelleştirme politikaları, sermaye birikimini belirli sermaye gruplarının lehine yoğunlaştırırken, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri artırmıştır. Örneğin, Gini katsayısı bu dönemde yükselmiş ve toplumun alt kesimleri ekonomik olarak daha da dezavantajlı hale gelmiştir.

Fiyat kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve yabancı sermaye girişlerinin kolaylaştırılması gibi politikalar, emek gelirlerinin azalmasına ve toplumsal eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. (Kepenek, 2020:196). 1980-2001 yılları arasında Türkiye, ekonomik ve siyasi krizlerin iç içe geçtiği bir döneme tanıklık etmiştir. Koalisyon hükümetlerinin

kısa vadeli ekonomik politikalarla durumu idare etmeye çalışması, yapısal reformların gerçekleştirilememesine neden olmuştur. Bu dönemdeki ekonomik krizler ve yüksek enflasyon, kamu kesiminin bütçe açıklarını artırmış ve dış borçlanmayı hızlandırmıştır. Kısa süreli hükümetler, iktisat politikalarında kalıcı reformlar yapmak yerine, mevcut sorunları erteleyerek uzun vadede daha büyük sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Pamuk, 2020:276).

24 Ocak kararları ile daha ileri bir düzeyde baskının hissedildiği bu dönemde, Türk lirası dolar karşısında bir devalüasyona tabi tutuluyordu. Ödemeler dengesine ilişkin açıklar 1981 yılı itibariyle günlük kur rejimine geçişle, uluslararası sermayenin daha hızlı hareket edinimine sahip olması sağlanmış oldu. Böylelikle üretim ve tüketim ilişkilerinde giderek serbestleşen bir yapısalılık kurumsallaşmaya başlıyordu. Fiyat kontrollerinin kaldırılması, faizlerin artırılması ve yabancı sermayenin giriş koşullarının giderek denetimsizleşmesi, ücretlerin ve tarımsal üreticilerin gelirlerinin düşürülmesi ülkede sonradan daha da derinleşecek olan eşitsizliklerin nedeni olarak karşımıza çıkacaktı (Kepenek, 2020:196-199).

Sermaye birikiminin yoğunlaşmasına dair geliştirilen neoliberal politikalar IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığı ile az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya çalışıldı. Bu sürecin en belirgin ve en başarılı ülkesi olarak sunulan Türkiye, finans kapitalin buyruğunda üretimden uzaklaştırılarak, ödemeler dengesindeki açıkları da dış finansal kaynaklarla kapatmaya yönlendirilerek, kapitalist krizlerin tetikte olduğu bir enflasyonist bir ülke haline dönüştürülüyordu.

İthal ikameci politikaların serbestleşme süreci ile giderek zayıfladığı 80'li yıllar sanayi sektöründe ihracata dayalı bir süreci inşa etmeye başladı. Para ekonomisine dayalı işleyen süreç, kambiyo rejimindeki değişikliklerle sürdü. Döviz hesaplarını rahatlıkla açılabilmesine ilişkin kararlar yürürlüğe girdi. Piyasanın belirleyici olduğu bu ekonomik yönelim 24 Ocak Kararları doğrultusunda neoliberalizmin dayatmalarını ülkemizde uygulamaya koymaya çalışmaktaydı (Pamuk, 2022: 268).

İthal ikameci politikaların değişimi ile sanayi sektörünün ihracata yönelmesi bambaşka bir sorunu da ortaya çıkartıyordu. Hammaddenin işlenmesi ile ilgili ülkedeki verimsizlik ve siyasi zayıflık dışa bağımlı bir ihracat sürecini inşa ediyordu. İhracat gelirleri 1979 yılında 2,3 milyar dolar iken 1990 yılında 13 milyar dolara çıkarak Türkiye dünyada ihracatın en hızlı artış gösterdiği ülke konumuna geldi (Pamuk, 2022: 268). Ancak sürdürülmekte olan ihracatın ithalata bağımlı olması kaotik durumlar oluşturalabiliyordu. Küreselleşen kapitalist işleyiş bağımlılık ilişkileri ile ekonomiye dair her değişkene dair değişim ve dönüşümlerden etkilenebiliyordu. İhracata dayalı büyüme sürecinde elde edilen artık, ihracatın ithalatla olan bağımlılık ilişkisinden dolayı çok hızlı

bir şekilde bankalar arasında dönüşen bir meta haline geldi. Dolayısıyla emeğe dair bölüşüm ilişkilerinde kısıtlamaya gidilerek, özellikle oluşturulan tüketim süreçleri üzerinden yoğunlaşan yeni bir meşruluk düzlemi oluşturuluyordu. 1960 ve 1970’lerde gelişen popülist politikalar doğrultusunda bölüşüm süreçleri ile emeğe dayalı iktidar ilişkileri farklı bir boyut kazandı. Bu süreç yabancı sermaye birikiminin ülkeyi çekilmesini sağlayacak yasal düzenlemelerle küresel işlerlik kazanmış oldu. Küresel bir pazar haline dönüşmeye başlayan süreç, emek üzerinden elde edilen artığın büyümesiyle emeğe dair kısıtların genelleşerek meşru bir zemine oturtulmasıyla serbest piyasa ekonomisine evrilen bir sürecin ilk aşamasını da kapitalist işleyiş bakımından yaratmış oldu. Toplumsal dinamiklerin emeklerine dair mücadele birikimleri, sermaye birikiminin oluşturduğu tahakküm altında kalmalarına dair ikna edilmiş oldu. Tüm bu süreç politik karar süreçleri sermayenin işlerliğine dair yönelimlerle belirlenir olmuş, 24 Ocak kararlarının uygulanmasına karşı toplumsal muhalefet bir anlamda ikna edilmişti. Süreçlerin verimliliği, yaşanan yoğun sermaye akışları kalıcı reaksiyonlar vermemeye başlayınca enflasyona dayalı ekonomi, toplumsal uzlaşmayı yakın bir süre içinde bozmaya başlayacaktı.

1989 yılında ülkenin birçok noktasındaki kamu çalışanlarının başlattığı eylemler büyüyerek Zonguldak’taki Büyük Maden Yürüyüşüne dair eylem ve direnişler, serbest piyasa ekonomisinin yarattığı krizlere karşı emek ücretlerindeki artış talepleriyle, siyasal rejimin kapitalist dönüştürüşü politikalarına karşı koyuyordu. Yükselen toplumsal muhalefet süreç içerisinde belirginleşen eşitsizliklere karşı mücadelesi devlet ve iktidar ilişkisini elinde bulundurmaya çalışan sınıflar üzerinden yeniden popülist politikalara evrilecekti. Alınan ekonomik kararlarla emekçi kesimin ücretlerinde göreceli bir artış yaşanmış olmasına rağmen enflasyonun alım gücü üzerindeki etkisi, bunalımlı siyasal ve toplumsal süreçlere neden oldu.

1987-2001 yılları, Türkiye için siyasal ve iktisadi istikrarsızlıkların iç içe yaşandığı güç bir dönem oldu. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında getirilen yasaklarla siyasi yelpazenin sağ ve solunda başlatılan bölünmeler, siyasal istikrarsızlıkları körüklemişti. Siyasette taşların yerine oturması ve istikrarın kazanılması uzun yıllar mümkün olmadı... Kısa süreli koalisyon hükümetlerinin kısa vadeli siyasal hedeflere yönelmeleriyle birlikte mali disiplinden vazgeçildi, bir dizi iktisadi krize giden yol açılmış oldu...Sık sık değişen hükümetler iktisat politikalarında küreselleşmeye ayak uydurmak ve bu doğrultuda yeni önlemler almak yerine, var olan sorunları daha da ağırlaştırmadan yaşamaya çabaladılar (Pamuk, 2020:276)

Bu yıllar boyunca kamu kesiminin açıkları büyümeye devam etti. Faizler yükseliyor, ithalata dayalı ihracat sermayenin güvenliksiz ortamı nedeniyle giderek büyüyen sorunlar yaşıyordu. Kamu kesiminin giderek artan iç ve dış yükümlülükleri, özelleştirme süreçleri devredilen bankalar üzerinden yapılan vurgunlarla giderek artıyordu. Bütçe açıklarını finanse etmek için kullanılan para basma metodu, 1997-2002 arası yüzde 40’lardan düşmeyen bir enflasyonist tablo oluşturdu. Ortaya çıkan bu durum elde edilen birikimlerin üretim süreçlerine katılarak, yenir artık yaratacak yeniden üretimin sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla büyüme süreçlerine ilişkin bölüşüm ve paylaşım ilişkileri zamanla kendi içsel dinamikleri üzerinden eşitsizlikleri büyütme eğilimi

göstermiştir. Bizatihi, enflasyon karşısında toplumun her kesiminin daha farklı bir süreç yaşadığını eşitsizliğin dinamik yapısı üzerinden açıklanabilmektedir.

2.3.1.6.4. AKP İktidarı Öncesi Türkiye

Sermaye birikiminin asıl kaynağı, ulusal bir ekonomide dolaysız üreticilerin -işçi sınıfının ve küçük üreticilerin yarattığı “**artık**”tır (Boratav, 2017:64). Az gelişmişlik düzeyinde seyreden ülkelerde sık sık karşımıza çıkan krizlerin en temel nedeni yaratılan artığın paylaşımına ilişkin eşitsizliklerdir. Türkiye koşullarındaki az gelişmiş bir ülkede sermaye birikiminin kurgulanan yeni dünya düzenine paralel eğilimlerle hareket etmesini sağlayacak krizlerin olağanlaştırılması ve süreçlere ilişkin toplumsal ikna ve rızanın kendini yeniden üreterek kimikleştirilmesi, 1980 sonrası yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlerle olağan bir hal almıştır.

Sermaye birikimin varlığına ilişkin toplumsal yapıların sınıfsal eğilimleri toplumsal sözleşmenin temelini oluşturur. 1980 sonrası dünyada ve Türkiye’de yaşanan değişimler, sermaye birikim süreçlerine ilişkin yeni bir toplumsal sözleşmenin varlığını ve değişkenlerini ortaya koymaya başlamıştır. Sermaye birikimini çevreleyen toplumsal yapıların karakteristik özellikleri ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel sermaye birikimi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Emegın kendisinin yarattığı artık, zaman ve mekân mefhumu ile bütünleştikçe kendi birikimini oluştururken, birey, toplum ve doğa arasında gerçekleştirilen “toplumsal sözleşme”nin en temel özünün bölüşüme dair ortaya çıkan insan bilinci ve eylemidir. Bizatihi insan bilinçli eylemin birey, toplum ve çevre arasında kurduğu ilişki yönetim süreçlerini inşa ederek, yöneten ve yönetilen arasında gelişen bağlantısallıkların oluşturduğu kültür ve gelenekleri ortaya çıkartır. Osmanlı ekonomisinden, cumhuriyet ekonomisine geçişteki tüm değişim ve dönüşümler dünyada gelişmekte olan kapitalist ekonomik sistem bağlantısallıkları ile değerlendirildiğinde iktisadi olan her şeyin tarih, coğrafya, teknik ve insan niteliği üzerinden şekillendiğini örneklendirmektedir. Yöneten ve yönetilen arasında oluşturulan bağlantısallıklar kültür ve geleneklerle bir kutsallığa da dayandırılabilirdi kadar, insan ilerleyişinin gereksinimleri üzerinden belirlenen ekonomik sistemin bölüşüm ilişkileri üzerinden sürdürülür. Osmanlı’dan günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi ilişkilerinde benzersiz değişimlerin gerçekleştiği 1990 sonrası, piyasa ilişkilerini vurgulayan birey, toplum ve çevre arasında devlet ile gerçekleştirilen bağlantısallığı yeniden inşa eden iktisadi ve sosyal düzenlemelerle çerçevelenen neoliberalizm çağının içerisine girmiştir. Tüm bu süreç Türkiye’deki kapitalizmin ki, özellikle finans kapitalizminin yeni ve gelişmekte olan neoliberal evresi olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşının ardından emek ve sermaye arasındaki çelişkiler, sermaye birikiminin sağladığı “toplumsal sözleşme”ler üzerinden bir uzlaş olarak, neoliberalizmin politikalarıyla etkin bir hale gelmiştir. Sermaye ve emek arasında

oluşturulan bu uzlaş, rıza ve ikna odaklı bir toplumsal yapının dönüşümü veya oluşturulmasına ilişkin politik süreçler olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır.

...Kapitalist ekonomilerde II. Dünya Savaşı sonrasındaki emek-sermaye uzlaşısı, 1970'li yılların siyasal ve ekonomik krizleriyle çöktüğünde, bunun yerini emeğin kazanımlarını gerileten ve sermayeyi kayıran yeni ve örtük bir toplumsal sözleşme almıştır. Bu sözleşme ile, halk sınıflarıyla daha önce ittifak içinde görülen yönetici sınıflar sermayeye yakınlaşmış; özel şirket yönetimleri, hissedarların çıkarlarını azamileştirmeyi neredeyse tek amaç haline getirecek biçimde düzenlenmiştir... (Türel, 2021:41)

Neoliberalizmin bu dönüşümü ile gelir dağılımındaki eşitsizliklerin yaşamın her alanında kendini hissettirdiği bir biçim almasıyla devam etti. Ülkemizdeki devletçilik olgusu etrafında şekillenen toplumsal sözleşme bu yeni düzene geçişte direnç mekanizmaları oluşturmuş olup, toplumsal yaşamın gündelik ilişkilerine yansımıştır. Emek ve sermaye arasında sağlanılmaya çalışılan uzlaş emek mücadelesinde yeni mücadele alanları açarak, birey, toplum ve devlet arasında birçok olay ve olguyu yeniden inşa etmeye başlamıştır. Özellikle neoliberal düzenin kökleşmesinde temel değişken olan finansallaşma, emek ve sermaye arasındaki uzlaşının temel gücünü oluşturarak, sermaye yanlısı politikaların oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde temel etken olmuştur.

Türkiye'deki siyasal değişimler sermayenin iktidar ve iktidar ilişkileri ile daha da yakınsak ilişkiler kurmasında öncü bir nitelik kazanmıştır. 1980 askeri darbesinin ardından gelişen siyasal süreç, neoliberal düzene ayak uyduracak şekilde belirmiştir. Neoliberalizmin öncü olgusu finansallaşma emek ve sermaye arasındaki uyumun inşasında her türlü toplumsal muhalefete karşı çok değişkenli politik paradigmalara karşı koyabilecek olay ve olgular ördü. Toplumda geliştirilen rıza ve ikna süreçleri kendini daha da belirgin bir hale sokarken, Türkiye'nin sahip olduğu niteliklerin sermaye politikalarına eşlik edebilmesi üzerine kullanıma sokulduğu veya yeni kurumsal ilişkilerin oluşturulmaya başlandığı gözlemlenmektedir. 1990'dan itibaren Türkiye'nin ve diğer yükselen Pazar ülkelerinin içine itildiği finansal (mali) serbestlik, her alanda büyük bir değişimi ortaya çıkartarak, Türkiye'yi ekonomik istikrarsızlıkların içine sürüklenen bir ülke konumuna oturtmuştur.

1990 ve 2002 yılları Türkiye açısından sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda birbirini tetikleyen kaosların yaşandığı dönem oldu. Sık sık değişen hükümetler toplumun kendisini içinden çıkılamayacak görüngelerle çevrili kaoslara doğru sürükleyerek, eşitsizliğin ve yoksulluğun normalleştirildiği neoliberal politikaların yürürlüğe konulmaya başladığı bu dönem; kamu kesiminin açıkları büyümeye devam etti, reel faizler yükseldi, yüksek enflasyon rakamları ile karşılaşıldı. Giderek ağırlaşan iktisadi koşullar karşısında siyasetçiler günü kurtaracak reçetelerle toplumun karşısına çıkmaya devam ettiler. Bu istikrarsızlık güven ve huzur duygusunu toplumun

kendisinden alıyordu. Hükümetler işsizlik, yüksek enflasyon, devalüasyon ve bütçe açıkları ile ülkeyi yönetmeyi yeğlediler.

“Toplumsal sözleşme” nin sağladığı güvenle hareket eden devlet bürokrasisi ve iktidar ilişkileri giderek artmakta olan borç hükümlülüklerini hem görmezden gelerek hem de resmi rakamlarla da oynayarak, istikrarsızlığın normalleşmesine neden olmuşlardır. Büyük bir vurgun ekonomisinin gerçekleştiği bu dönem birçok kurumsal krize de neden olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin doğal işleyişi bu krizlerin temelini oluşturur. Finansal serbestlikle ortaya çıkan yeni kurumlar ve kurumsal ilişkiler finans akışının izlenmesini güçleştirmiştir. Özellikle kamu bankalarının krizden çıkmak ve neoliberal düzene ayak uydurmak için özelleştirilmeye başlanması süreci normalleştirilen vurgunların açığa çıkması 2001 krizi ile sağlanabilmiştir. Kamu kesimi borç stokunun 1990’lı yıllardaki yüzde 40’lardaki oranı, 2001 yılının ikinci yarısında yüzde 90’a kadar yükselmiştir (Pamuk, 2022:276). Özellikle 1950’lerden sonra piyasaya giren “Hedge Fonları”, özel yatırım bankaları vb. şirketler finansal serbestliğin neden olduğu kriz ortamlarında sermaye birikiminin temel ağlarını oluşturmuşlardır. Kurulan bu bağlantısallıklar finans piyasasında spekülative sermaye hareketlerini de sermaye birikiminin varlığının esas alacak şekilde olağanlaştırılarak, bu rasyonel olgudan etkilenecek biçimlenen kar odaklı insan bilincini sürü anomalisine sokmuştur. Sermaye birikiminin artığa el koyma araçlarının en belirginini olarak karşımıza çıkan bu olay ve olgular zinciri sermaye piyasalarındaki kaosun varlığının doğallığını ortaya koymaktadır.

Finans piyasalarında serbestleşmede, spekülative para oyunları ile para kazanmak temel amaç olunca, “beklentiler” gibi tahminlere ve olasılıklara dayanan bir öge devreye girer, “sürü” davranışı gibi (iktisat kuramında varsayılan) rasyonel davranışa aykırı bir diğer öge buna eklenir. Ancak sürü davranışının öncüleri, beklentileri doğru çıkmışsa, mali piyasanın kazananları olurlar; arkadan gelen “sürü” bunu kaçırabilir de. Krizde hisse senedi/bona fiyatları dibe vurduğunda yakında yükselişe geçeceğini doğru tahmin eden öncülerdir ya da fiyat/kazanç oranının dorukta olduğunu, yakında inişe geçeceğini öngörüp piyasanı çıkararak inişi başlatanlar da öncülerdir... (Kazgan, 2012:198-199)

Finans kapitalizminde bu öncüler sermaye birikiminin kendisi ve araçları olarak karşımıza çıkarak, finans odaklı kar, faiz ve ranta dair politik gelişmelerle neoliberalizmin varlığını iyice hissettirmeye başlamıştır. Neoliberalizmin dayattığı iktisadi süreç birey, toplum ve çevre arasındaki bağlantısallıkları özellikle sermaye birikiminin yoğunlaştığı devletler dışında farklılaştırmaktadır.

Kriz ve kaoslarla kendini meşrulaştıracak zeminlerin inşa edilmesini var olan sermaye birikimi üzerinden olağanlaştıran neoliberalizm güçlü bireysel özel mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest piyasa koşullarından yana olmalıdır (Harvey, 2021:72). Gelişmekte olan ülkelerde kamu varlıklarının özelleştirilmesi ve sermaye birikiminin de giderek güçlenmesi ile hukuksal zeminlerle örtüştürülen el koyma metotlarının geliştirilmesi

öncelenerek neoliberal iktisadi yaşamın çerçevesi belirginleştirilir. Sermaye birikimi eline geçirdiği siyasal güç üzerinden “toplumsal sözleşme”sini özel mülkiyet haklarının bulunmaması üzerinden yarattığı karşıtlıkla inşa etmeye çalışır. Ülkemiz kırsal kesiminde özellikle ortak mal olarak belirlenmiş ve yıllarca kullanıma sunulmuş meralarımız, derelerimiz, ormanlarımız, suyumuz özel mülkiyetin gereklilikleri kapsamında sermaye birikiminin istenci ölçüsünde sermayenin kendisine teslim edilmeye başlanmıştır. Neoliberalizme uygun politikaların işlerliğinin gerçekleşmesine dair ekonomik, sosyal ve kültürel paradigmalara insan bilinçli eylemimiz de bir değişim ve dönüşüme sokulmuştur. İstikrarsızlık içerisinde ülkemizi yönetmeye çalışanlar devletin işlettiği ya da sınırlamalarla düzenlediği sektörlerin özel alana devredilmesi üzerine politik tartışmaları olağanlaştırarak, derinleştirdikleri eşitsizlik ve yoksullukla sonuca gitmeye dair stratejiler izlemişlerdir (Harvey, 2022:73). Neoliberalizm serbest piyasa koşulları ile çerçevelediği tam rekabet ortamı küresel bir duyumsallıkla bulunmuş olduğu devletin kurumsal işleyişinde kendisini yeniden üretecek mekanizmaları toplumsal mülksüzleşme üzerinden gerçekleştirerek, özelleştirme ve düzenleyici mekanizmaları aracılığıyla yapılandırır. Ülkemizde bu koşulların tam olarak oluşabilmesi için devletçilik ile sarmalanmış kurumsal yapımızın büyük bir dönüşüme ihtiyacı vardı. 1990 ve 2002 yılları, 1980 askeri darbesi ile toplumun bütün damarlarına yayılmaya başlayan liberal tahakkümün çatısı altında kendisini küresel dünyanın neoliberal politikalarına uygun bir “toplumsal sözleşme”nin gerçekleşeceği iktidar ve iktidar ilişkilerine bırakacaktı. On yıllar boyunca demokrasinin gelişimine engel olacak ekonomik istikrarsızlıklar yaratılan sosyal ve kültürel kaos ortamları ile meşrulaştırılarak 2000’li yıllarda ortaya çıkan AKP iktidarı ile başka bir evreye taşınmıştır.

Neoliberalleşme çağında devletin genel karakterini iki nedenden dolayı güç. Birinci, neoliberal teori şablonundan sistematik uzaklaştırmalar hızla görünür hale geliyor; bunların hepsini de yukarı da ana hatları çizilen iç çelişiklere atfetmek mümkün değil. İkincisi neoliberalleşmenin evrimsel dinamiği, farklı yerlerde farklı ve zamanlarda büyük farklılıklar gösteren uyarlamaları mecbur kılacak cinsten. Bu dengesiz ve oynak tarihsel coğrafyadan tipik neoliberal devletin bileşik bir resmini çıkarmaya çalışmak ahmakça bir çaba gibi görünüyor. Ama ben yine de, neoliberal devlet kavramını canlı tutan bazı genel argüman çizgileri üzerinde durmanın faydalı olduğunu düşünüyorum (Harvey, 2022:77)

Harvey’in de ifade etmeye çalıştığı gibi neoliberal devlet işleyişi, emeğin ve doğanın sermaye üzerinden metalaştırılmasına ilişkin karşıt mücadele birikimlerinin o devleti esas alan sosyal, tarihsel, kültürel ve ekonomik iklimiyle farklılıklar göstermektedir. Emeğin ve doğanın metalaştırılmasına ilişkin birey ve toplum bilinçli eylemi karşıt mücadele alanları oluşturur. Neoliberal devlet yapılanması bu durum karşısında emek ve sermaye uyumunu hukukun karşısında eşitlik ilkesi ile düzenleyerek, karşıt mücadele süreçlerini örtbas ederek, sermaye birikimine ait finansal sistemin bütünlüğünü halkın refahını eşik alacak şekilde yapılandırır. Bu sermaye birikimine ve emeğe dair kapitalist sistemin işleyişinde doğal bir süreçtir. Bu doğallık hukukun engellenerek artığın hukuksuz bir şekilde el koyulma yöntemleri ile elde edilme süreçleri ile bozulur. Bizatihi kapitalist işleyişin başka bir doğal evrimi de budur. Paylaşım ve bölüşüm

ilişkilerinden uzaklaşarak sermaye birikimine ilişkin süreçleri inşa eder. Ülkemiz de 1990'lar itibarıyla serbest piyasanın hareketliliği birçok olay ve olgularla karşılaşmıştır. İstikrarsız hükümetler yüksek enflasyon ve devalüasyonlarla ülkemizi yönetmeye çalıştılar. Bu süreç birçok yolsuzluk, hırsızlık, rüşvet vb. kötü olay ve olgularla yaşanıldı. Yaşanılan bu istikrarsızlığa rağmen devlet ve halk ilişkisinin ülkemizdeki işleyiş biçimi neoliberalizmin köktenci değişimlerine tam olarak izin vermiyordu. Devlet ve halk birlikteliği olarak esas alınan “toplumsal sözleşme”, toplumumuzun örgütlü kesimleri tarafından yaşatılmaya ve yaşama dair haklarının korunması bakımından mücadele edebilmelerine katkı sağlıyordu. Toplumun bu kesimleri işsizlik, enflasyon, devalüasyon gibi kaotik durumlara karşı kendilerini korudular. Devlet ve halk birlikteliğini esas alan cumhuriyet kurumlarının işleyişi; işçilerin toplu sözleşme ve sendikalaşma faaliyetleri, tarım üreticilerine verilen kredi ve destek alımları, esnafa verilen düşük faizli krediler üzerinden hala bir şekilde kendini dayatmaktaydı. Bu durum gelir adaletsizliğine karşı toplumdaki eşitsizliklerin derinleşmesine karşı bir önlem olarak durmaktaydı. Bu yöntemler toplumun kendisinde kısmı bir güven, huzur ve istikrar sağlıyor gibi gözükse de ilerleyen yıllarda büyük ekonomik kırılmalıkları önleyemeyecekti. Kamu kesimine ait borç yükünün giderek arttığı bu dönemde, yüksek faizle borçlanma sürecine giren bir devlet, sonraki yıllarda neoliberal politikalar ait düzenlemelere boyun eğmek zorunda kalacaktı. Türkiye’de gelişmekte olan orta sınıf ve var olan insan niteliğine ait artık değer üretme kapasitesi yüksek enflasyon ve büyük borçlanma karşısında yaşamayı normalleştirdi. Yüksek enflasyon ve işsizlik tabloları ile geçen bu istikrarsız dönem toplumun farklı kesimlerini de farklı şekilde etkilediğini, gelir adaletsizliği üzerinden elde edilen veriler ve toplumsal yaşamdaki olay ve olgular üzerinden doğrulanmaktadır. Özellikle Güneydoğu’daki savaşın ve zorunlu göçlerin etkisiyle eşitsizlik ve yoksullaşmanın büyüdüğü gelir dağılımı raporları ile ortadadır (Pamuk, 2022:278).

Neoliberal politikalara geçişin küresel çapta uyumluluğunu sağlayan en önemli dönüşümlerden bir tanesi 1995 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıdır. İstikrarsız geçen yıllar boyunca AB ile gerçekleştirilen ticarete artış söz konusu değildi. Ama Türk lirasının önemli oranda değer kaybından sonra, yabancı sermayenin mülksüzleştirme yoluyla yeni sermaye birikimleri elde etme ediminin somut bir şekilde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Özellikle otomotiv ve tekstil alanında sermayelerinin etkin kullanımı, ucuz işgücü üzerinden ülkemizde yeni sermaye birikimleri yaratmıştır. Elde edilen sermaye birikimleri ile fon girişlerinin arttığını ve sıcak para kaynaklı, finansal genişleme ile birlikte ekonomi politikalarında büyük bir belirsizliği tetikler. Sermaye birikiminin kendisini güvende hissetmediğine dair politik gündemler oluşturarak kendisi ile aracı sermaye kollarının ülkeden çıkışına dair refleksler oluşturulur. “Devalüasyon” olabilir” beklentisi, aracı sermaye kollarının büyük sermaye birikimlerinin oluşturduğu ortamla devalüasyonu ve krizi tetikleyerek, domino etkisine neden olur (Kazgan, 2012:200). Finansal sistemin ana kurumların güç ve sağlamlılığı krize karşı koyacak refleksler üreterek, büyük sermaye birikimlerinin mülkiyetine ilişkin güven ve huzur ortamı yaratırken, bütün toplumsal sınıflar

açısından süreç aynı şekilde işlemez. Sermaye giriş ve çıkışları kendine dair üretimden uzak ekonomiler için büyümenin risk ve tehditlerini her daim yansıtmak eğilimindedir.

Finansal sermayenin birikim üzerine birikim refleksi veya doğal işleyişi risk ve tehditlerin sonucunda ortaya çıkan kriz ve devalüasyonlar “para ikamesi”ne neden olur. Finansal sermaye elde ettiği birikim üzerinden mülksüzleştirmeye dair araçlarını da inşa etmeye başlar. Yerli paranın yabancı para karşısında giderek değer kaybetmesi “para ikamesi”ni kalıcı bir hale sokacak. Ekonomi yüksek faiz üzerinden toplumun büyük bir kesiminde yoksullaşmaya neden olacak. Sermaye üzerinden mülksüzleştirme yoluyla hem sermaye birikimi hem yeni mülkler elde ederek kendini yeniden biçimlendiren kapitalizm, neoliberal politikalara uyumlu iktisat politikalarını da yönetici sınıfa dayatarak yeni bir “toplumsal sözleşme”nin ekonomik dinamiklerini oluşturur. 1990-2002 yılları arasındaki istikrarsızlıklarla bütünleşmiş Türkiye gibi yükselen pazar ülkelerinin, küresel kapitalizmde az gelişmişlik tuzağı içerisinde; enflasyon, kurlar, yüksek faiz, işsizlik, eşitsizlik ve gelir adaletsizliği gibi durumlarla biçimlenir.

Türkiye ekonomisinde paylaşım ve bölüşüm ilişkilerindeki bozulma; devletin yüksek faizle iç borçlanma, vergi sisteminin küresel bağlantısallıklarının kurulmasındaki acizlik, kamu sosyal harcamaları, AR-GE kaynaklarını ve kamu altyapı yatırımlarındaki azalma, kredi kartı harcamaları, tüketici kredilerindeki artış vb. olay ve olgularla açığa çıkmaktadır. 24 Ocak kararları ile küresel iktisadi politikaları eşlik ederek, yeni dünya düzeninde yerini almayı seçmiş gibi görünen Türkiye, 1990-2002 yılları arasında ekonomideki temel göstergelerin giderek bozulduğu, enflasyon, devalüasyon, gelir adaletsizliği, eşitsizlik, işsizlik gibi sorunların yaşandığı en kırılgan ve istikrarsız yıllarını yaşadı. Küresel çaptaki krizler ve kendi ürettiği krizlerle karşılaştı. 1990-91 Körfez savaşının neden olduğu belirsizlik, aracı sermaye kolları aracılığıyla ülke dışına büyük miktarlarda para çıkışına neden oldu. 1993 yılında Çiller hükümeti içerideki para darlığını fazla para basarak ve kara para spekülasyonlarının konuşulduğu olay ve olgularla finanse etmeye çalıştı. Hem Körfez savaşı sonrası hem de Çiller hükümetinin kararları durgunluğa sürüklenmiş ekonomide devalüasyona neden oldu (Pamuk, 2022:82). Tetiklenen bu risk ve kriz ortam sonraki yıllara dair büyük sermaye vurgunlarına dönüşecek kararların alınmasına neden oldu. Özellikle bankalara kaybolan gücün yeniden tesisi için sınırsız devlet güvencesi özel bankaların içinin boşaltılması ile sonuçlanacaktı. Yüksek enflasyon ve devalüasyona karşı toplumsal muhalefetin yükselişi var olan iktidar ilişkilerine karşı büyük bir güvensizliği ve huzursuzluğu da beraberinde getirmekteydi. 1999 yılına kadar risk ve tehditlerle sürdürülen ekonomi politikaları, kendisine tam olarak küresel sermaye kollarının istekleri doğrultusunda hareket edecek IMF tarafından belirlenmeye başlandı.

1990'lar itibariyle serbest piyasa ekonomisine özgü en belirgin yasal düzenleme 1989 Ağustos ayında 32 sayılı kararla Türkiye ekonomisine gelen ve giden finansal sermaye hareketleri üzerindeki her türlü denetim ve sınırlama kalktı (Kepenek, 2020:213). Uluslararası yabancı sermaye girdileri ile dövizle bağımlı olarak belirginleşmeye başlayan enflasyon hedeflemeleri, sermaye birikiminin arz ve talepleri doğrultusunda olgunlaştırılmaktaydı. Döviz rezervlerinin sermaye birikiminin isteği doğrultusundaki hareketlenmeleri ekonominin genel dengelerini ters yüz edebiliyordu. Serbest piyasa ekonomisi ve döviz varlığı ile belirginleşen ticaret ilişkileri sermaye birikiminin hedeflemeleri doğrultusunda durgunluk ve krizlerle boğuşmak zorunda bırakıldı. Dövizin serbestleşmesi ile artan ithalat, yerli üretimin oluşturduğu artık değerden fazla olunca cari açığın giderek büyümesine neden oldu. Cari ve bütçe açıklarının giderek büyümesi kronikleşen borçlanma sorunları ile örtülmek istendi. Kontrol altına alınamayan serbest piyasanın sermaye birikim dinamikleri para, kar, faiz, rant odaklı politikalarını kronikleşen istikrarsız hükümetlere bir yolunu bularak kabul ettirmekte ve yaşanan her kriz ve devalüasyondan yararlanabilmekteydi. Bu ortamı daha güvenilir kılmamanın arayışları olarak karşımıza çıkan IMF ile 1994 ve 1999 yıllarında stan-by anlaşmaları yapmak zorunda bırakılan Türkiye'de, sıcak para ilişkileri ile göreceli bir güven ve huzur ortamı sağlanmıştır. Bu anlaşmalar toplumun büyük bir kesimin de eşitsizliğin derinleştiği ve yoksulluğun giderek arttığı olay ve olguları tetiklemiştir. Sermaye birikiminin döviz ve enflasyonda sağladığı denge, üretim fonksiyonlarının demografik yapı ve bölüşüm ilişkilerinde sağlayacağı refah, güven ve huzur verileri ile örtüşmeyince, yüksek faizle borçlanma süreçlerinin giderek yoğunlaştığı durgunluk, enflasyon ve yeni krizleri tetiklemiştir.

1997 Doğu Asya krizi, Rusya'nın dış borçları ödeyemeyeceğini açıklamasıyla domino etkisiyle bölge ülkelerinde risk ve krizleri tetikledi. Bölge ülkelerindeki aracı sermaye kolları sıcak para çıkışı yaptı. Kısa sürede Türkiye'den 6 milyar dolar çıktı (Pamuk, 2022:282). Bütçe disiplinin olmayışı, iç borç dinamiğinin giderek büyümesi ve bölgesel domino etkisi yapacak finansal krizler, küresel kapitalizmin neoliberal politikalarını daha uyumlu hale dönüştürebilecek anlaşmalarında meşruluğunu sağlamış oluyordu. 1999 yılındaki ekonomik dengesizlikler artık sürdürülemeyecek boyuta ulaşmıştı. Hükümet IMF kontrollü ekonomik uyum politikalarına geçmek zorunda kaldı. 1990 yılında toplanan vergilerin yüzde 32'si faiz ödemesi olurken, 1999'da bu oran yüzde 72'ye çıkmıştı (Kepenek, 2020:215). Böyle bir tablonun ortaya çıkması IMF ve Dünya Bankası destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile sonlandırılmaya çalışıldı. Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla kesintisiz ve kararlı bir mücadele, bankaların yeniden yapılandırılması, kamu finansman dengesinin sağlanması, bu politikalara uygun toplumsal uyum- "toplumsal sözleşme"nin gerçekleşmesi ve tüm bu süreçlerin uygulanmasının sağlayacak yasal zeminlerin hazırlanması, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının temellerini oluşturdu.

Programın uygulanmasına ilişkin Ecevit hükümeti gerekli koşulları sağlayamadı. Özellikle siyasal iradenin temsilinin bir uyum sürecine dahil olma baskısı, piyasalarda kendisini hissettirmeye başladı. Sabit kur, faizlerin düşürülmesi, özel ve kamu bankalarının sorunları 2001 yılı başlarında büyük bir krizle sonuçlanarak, Türkiye 20 milyar dolara ulaşan sermaye çıkışı ile devalüasyonu kabullenmek zorunda bırakıldı.

Biraz daha uzun vadeli bakıldığında, askeri rejim sonrasında siyasi yelpazede oluşan boşlukların ortaya çıkan istikrarsızlıkların, ekonominin 1990'lı yılları inişli çıkışlı geçirmesine neden olduğu görülüyor. Kamu maliyesinin dengeleri sağlanmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, ekonomiyi dış şoklara çok daha açık ve kırılgan yaptı, dalgalanmaların şiddetini artırdı. Böylece siyasi açıdan hazırlıksız yakalanan Türkiye için, küreselleşme dalgalı ve son derece sıkıntılı bir sürece dönüştü (Pamuk, 2022:283)

Krizin toplumsal dinamikleri “toplumsal sözleşme” edimine ait sosyal, kültürel ve ekonomik bağlantısallıkları açısından bir değişimi de zorlayarak, 90'lı yıllar boyunca ekonomiyi yöneten partilere ağır bir fatura kesti. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını toplumsal bir uyum çerçevesinde uygulayabilecek ve neoliberal politikalara uygun toplumsal zemini hazırlayabilecek bir iktidar arayışı AKP ile sonlanacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE GEÇİŞ VE SONRASI, SERMAYE BİRİKİMİNİN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNÜN TOPLUMSAL YAPISI

3.1. 2017 öncesi AKP ve Türkiye Ekonomisi

1990'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'deki siyasi ortam, ideolojik kutuplaşmalar ve parti içi çekişmelerle şekillenmişti. Fazilet Partisi, bu dönemde, özellikle Refah Partisi'nin mirası üzerinden siyasal İslamcı hareketin önemli temsilcisi olarak öne çıkmıştı. Ancak, içindeki yenilikçi ve muhafazakâr kanatlar arasındaki fikir ayrılıkları, parti içinde büyük bir ayrışmaya yol açtı ve bu durum, Türkiye'nin siyasi yapısında önemli bir değişimin başlangıcını işaret etti.

14 Mayıs 2000 Fazilet Partisi Genel Kongresi toplanarak Erbakan'ın da desteklediği Recai Kutan Abdullah Gül'e karşı kongreyi kazandı. Erdoğan'ın da aralarında bulunduğu yenilikçiler, 22 Haziran 2001'de Anayasa mahkemesi tarafından kapatılan Fazilet Partisi'nin Saadet Partisi olarak dönüşmesine rağmen ayrışmaya giderek 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdular. AK Parti 16 Ağustos 2001'de 51 milletvekiliyle meclis grubunu kurdu ve kurucu genel başkan olarak Erdoğan'ı seçti. 3 Kasım 2002 yılında gerçekleştirilen seçimlere kadar ülkenin içine girdiği küresel düzene ait neoliberal politikalara ve anlatılara olan uyumluluğunu ortaya koymaya çalıştı ve seçimlerden başarıyla çıktı. İstikrarsız geçen yılların ardından popülizmin de hayatın her alana girmeye başlamasıyla yeni bir elit iktidar ve iktidar ilişkilerinin sahibi olmuştu (Karpas, 2021: 244).

Demokrasiyi yönetim ilişkilerinde esas alan sosyal, laik ve hukuk devleti kavramlarını söylem ve eylem olarak yerine getireceğini benimseterek yeni bir modernleşme sürecinin öncüsü olarak tarih sahnesine giren AKP, 2001 ekonomik krizinin ardından IMF ortaklığı ile alınan ekonomik önlemlerin yarattığı hoşnutsuzluktan etkilenen toplumun büyük bir kesiminin desteğini aldı. Özellikle sivil toplumun iradesini yansıtmaya noktasında giderek belirginleşen kimlik politikaları popülizm çerçevesinde bir bütünleşme, eşitlik ve adalet sunulmaya başlandı. DSP hükümeti resmi AB adaylığı kapsamında istenilen sivilleşme reçetelerine uygun hareket edeceğini belirten AKP, ülkenin kendine içkin sermaye birikimine dair yapısal yeniliklerde de öncü olacağını ortaya koyuyordu. Üstelik siyasal İslam'ın o güne kadar kullanmış olduğu söylemler terk ediliyor, piyasa ekonomisinin kurallarına uygun önlemler alınıyordu. Demokrasiye geçişi politik yaşamın her alanında her olay ve olgu ile kullanabilecek becerilerle hareket eden AKP ve Erdoğan "kültürel muhafazakarlık vurgusu ile geliştirdikleri söylemlerle geleneksel aile ilişkileri ve eşitsizliğe karşı sosyal yardım ve hayırseverlikle büyük bir siyasal alan inşa etmeye başladı. Sonraki yıllarda bu süreç başarıyla sürdürülecekti. Laiklik konusunda toplumun beklediği söylem ve eylemleri esas alarak, inanç ve din özgürlüğünü sağlayacak, herkesin dinini serbest ve barış içinde yaşamaya dair

politik kararları uygulayarak iktidar ilişkilerini de bu paralellikte sürdürecekti. Bu politikalar popülizm eşliğinde sunulan kimlik politikalarını özgürlükler çerçevesinde sınavarak, dinin ve etnik kimliğin sosyal kültürel, ekonomik kazançlar için istismar edilmesini önlemeye yönelik olarak seslendiriliyordu. İktidarın stratejik planlaması, Atatürk ilkelerini ve Türk toplumunu çağdaş medeniyetlerin üzerine çıkartacak bir nitelikte sunulma gayretiyle yapılandırılıyor ve politik esaslarına göre konumlandırılıyordu.

“Her şey Türkiye için” sloganı ile 2002 seçimine giren parti, yurtseverliği vurguladığı kadar, Kopenhag Kriterleri’ne riayet etmeyi ve dünyaya açılmayı da temel bir prensip olarak kabul etmiştir. Ekonomik alanda AKP serbest ekonomiyi tüm kurumlarıyla kökleştirmek istediğine işaret ettikten sonra, devletin görevinin ekonomiyi düzenlemek ve ona nezaret etmekle sınırlı kalmasını önermektedir (Karpat, 2021: 246)

Erdoğan o yıllarda devletin görevini ekonomide huzur, güven ve refah olarak sunarken, 2002 yılında Washington Post’un yaptığı bir röportajda “Türkiye’yi modernleştireceğim” diyerek politik alanı tüm yaşamsal alanların içerisine doğru konumlandırmaya başlayacağını işaretini de veriyordu. Erdoğan’ın yenilenmiş sekülerlik anlayışı post sekülerizm olarak tartışılmaya ve içselleştirilmeye başlanmıştır. Programın stratejik ve taktiksel ayakları, istikrarsız bir dönemin ardından yakalanılan uyum nedeniyle pek fazla eleştiriye ve tartışmaya açılmıyordu. Özellikle 2007 döneminden sonra marjinal eğilimli düşünce yapısı iktidar ve iktidar ilişkilerinin pek çok alanında kendini hissettirmeye başlamasıyla, Sünni İslam damgasına ait gündelik yaşamın işleyişi belirginleşmeye başladı. Gündelik yaşamda dindar imajları ile öne çıkmaya dair birçok politik hamleler gerçekleştirmeye başlandı. Özellikle dinin kurumsal işleyişini de ele alarak Diyanet ve Milli Eğitim kendi kültürel hegemonyaları adına birikimlerini oluşturacakları ideolojik aygıtlar olarak kullanıma sokuldu. Kur’an kurslarının sayısı da 2003’te 3811’den 2012’de 13,051’e çıktı. Din ve ahlak bilgisi derslerinde, Sünni ilkelere göre gündelik hayatın işleyişinin nasıl düzenleneceğine dair konular öne çıkartıldı. İlahiyatçı yetiştirmek için kurulan İmam Hatiplere dair düzenlemeler yapılarak, sayıları artırıldı. Devletin birçok kurumunda kendisini gösteren dinselleşme bir dizi tartışmayı da ortaya çıkartmaya başladı. Devletin dinin kamusal alandaki yerine giderek daha fazla müdahil olmasına dair gerçekleşen politik kararlar, İslam çatısı altında ortaya çıkan dincilik faaliyetlerinin de giderek artmasına neden oldu. AKP dönemiyle Siyasal İslam varlığını kamusal alanda kendini iyice hissettirmeye başladı. Dışarıda cemaat, tarikat vb. örgütlenmelerle hareket eden dinci gruplar, sivil toplum içinde hareket eden Hak-İş ve MÜSİAD gibi gruplarda kendi hegemonyası altında hareket eder oldu. Bu dönemde bazı dini nitelikli örgütsel ağlar uluslararası ilişkiler üzerinden kurulan bağlantısallıklarla giderek güçlenmiş, devlete dair aygıtların etkinliğini elinde bulundurduğuna kanıksanmıştır.

Türkiye’de gerçekleştirilen tüm darbe ve girişimlerinden güçlenerek çıkan bu örgütsel yapılanmalar dış bağlantıları ile bir odak haline dönüştürülerek, merkez-çevre konumlanmasında öncü nitelik kazanmıştır. Fethullah Gülen harekâtı merkezin içinde merkezileşecek zeminleri yine

merkeze ait güç içerisinde inşa ederek, devlet aygıtlarını kullanarak kendini AKP içinde AKP ile birlikte bir devlete dönüştürmek üzere hareket ediyordu. Laik rejime karşı eylemleri üzerinden suçlanan Gülen, yargılanmaktan kurtulmak için 1999 yılında Türkiye’yi terk ederek ABD’ye taşınmış, oradaki faaliyetleri ile AKP döneminde büyük bir siyasi ve ekonomik güç elde ederek, devlet içerisinde merkezileşerek kendisine içkin çevre dinamiklerini de oluşturmayı başarmıştır. Tüm bu süreç boyunca devletin birçok kurumunda örgütsel bir dinamiğe sahip olabilecek ilişki ağlarını inşa eden hareket, devlette pozisyon sahibi insanlara karşı geliştirdikleri komplolarla yetkinliklerini ve güçlerini büyötmeye başlamalarıyla içerideki ayrışmalar da kendini göstermeye başladı. AKP içinde devlet gibi hareket eden bu yapılanma, AKP’deki yarıma sürecinin başlangıç fışığıydı. Tüm bu süreç ölkede toplumsal hayatın gündelik işleyişinde ötekileştirme, yok sayma, kutuplaştırma politikaları üzerinden meşrulaştırılarak popölizmin ikna ve rıza dayatmaları ile yaygınlaştırıldı. Giderek derinleşen eşitsizlik ve yoksullaşmaya rağmen sosyal yardım ağları ile toplumun tüm hareket mekanizmasını da sıkıştıran bu dinci örgütsel yapılanmalar ve AKP iş birliği, devlet aygıtlarının üstünlüğü ile sonuçlanacak bir sermaye birikim evresi geçirmiş oldu. Süreç boyunca bu yapılanmaların elde ettikleri varlıklar el koyma yöntemleri ile ölkemizde mafya-siyaset-sermaye bağlantısallığının özünü ortaya koymuştur.

AKP, Serbest piyasa ekonomisine bağımlılığını kendine ve sermayeye özgü bir biçimde inşa ederek, Türkiye’nin en geniş liberal uyum parti programını yaratmıştır. Küresel kapitalizmin güven, huzur ve istikrar arayışına uygun demokrasi ile taçlandırılacak bir “toplumsal sözleşme” biçimi Türkiye gerçeklerine göre AKP tarafından tanımlanarak inşa edildi. İlk yıllarındaki bu politik kararlar dini devletin yetkisinin dışına çıkartarak yeni bir modernleşmenin öncülüğü ile simgelendi. Laiklik ve din arasındaki çatışmaları bir sosyal mühendislik tercihi olarak sunan anlatılarla yok ederek, yeniden biçimlendirdi. Özellikle kendini yeniden üreten orta sınıf sosyal ve kültürel bilincinin inşasını da tam olarak buradan başlattı. Modern kapitalist düzen içerisinde liberal anlatının her ögesine eşlik edecek bir din ve laiklik ilişkisi, elde edilen ve sonrasında başkalaşan iktidar ilişkileri için kullanılan sermaye birikimi çerçevesinde şekillendi. MÜSİAD ve AKP ilişkileri bu çerçevede İslamcı örgütlenmelerle ilerleyerek, AKP öncesi sermaye birikimi ile karşı karşıya gelmesine ve yeni süreçte el koyma dinamikleri ile gündemlerden düşmeyen kaos ortamlarına neden oldu.

İslamcı hareketlerin güncelik hayatın işleyişindeki bağlantısallıkları giderek toplumun en dinamik kurumsal yapılanmalarında kendini iyice hissettirmeye başladı. Toplumun ürettiğı artığın paylaşım ve bölüşüm ilişkilerini belirleyebilecek kadar kamusal bir güce erişen bu yapılanmalar arasında devlet ve sivil toplum içerisinde daha sistematik bir yapılanma ile kendisinden sıkça söz ettiren Gülen cemaati, kurduğı uluslararası ilişkilerle siyasal İslam’ın politik inşası üzerine istikrar kazanmasında sürdürölmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sermaye birikiminin varlığının neden

olduğu eşitsizliklere karşı İslami referanslarla hareket ettiği edinime dair pratik uygulamalarla büyük bir algıyı da inşa eden bu yapılanmalar, kendilerine içkin sermaye birikimlerine dair faaliyetlerinin meşrulaştırılması hem de nüfusun dezavantajlı kesimlerde ikna ve rızanın üretilmesinde öncü oldular. IMF politikalarının uygulanmasında daha da dezavantajlı durumu düşürülen yoksul halk yığınlarının oluşturabileceği büyük bir toplumsal gerilime yönelik, sosyal politikalar eşliğinde sivil dayanışma metotlarını gündelik hayatın işleyişinde kullanmayı ihmal etmediler. Bu politikalarla sermaye birikiminin ara kolları olarak yaratılan yeni zenginliği ve zenginleri sistemli olarak meşrulaştıran hayırseverlik faaliyetleri, yeni bir toplumun inşasında kullanılabilecek büyük bir toplumsal ağıda güçlendirmiş oluyordu. Bizatihi sermaye birikiminin ara kolları olarak büyüyen sermaye, toplumsal zorunluluklarını İslami zekat anlayışıyla çerçeveleyerek, hem kendilerine içkin sosyal sermayelerini hem de ekonomik sermayelerini büyütmekteydiler. Hem zengini hem de yoksulu belirledikleri “toplumsal sözleşme” öğretileri ile rıza ve ikna eden bu yeni sermaye birikim süreci, yeni bir elitizmi de ayrıca yaratıyordu. MÜSİAD, TUSKON ve ASKON gibi kuruluşlarla sermaye birikimine dair süreçlerin kendi iktidar ilişkileri için kullanılmasında, bu kuruluşların sosyal ve kültürel tüm farklılıklarına rağmen kardeş gibi hareket ettikleri bilinmektedir (Şahin, Savaşkan, 2015: 209). AKP’nin üçüncü döneminde elde edilen sermaye birikimlerinin paylaşım ve bölüşüm ilişkilerinde ortaya çıkan ayrışmalar, büyük bir kaos yarattı. Özellikle polisin ve yargının içerisine sızan bir yapılanma olarak gösterilen Gülen Hareketi ve AKP iş birliği sekteye uğramaya başladı. Süreç içerisindeki iş birliği hem AKP hem de başta Gülen cemaati olmak üzere tüm tarikat, cemaat vb. yapılanmalar için kaotik bir ortam yarattı. İktidar ilişkilerini birlikte sürdüren bu yapılanmalar güç ve nüfuz bakımından toplumda büyük bir gerilimin ve kutuplaşmanın ana kaynağı olarak, her türlü hukuksuzluğu meşrulaştıracak iktidar kavgalarının da öncüleri oldular. Süreç boyunca büyük bir sermaye birikimi ve iktidar ilişkisi yaratan Gülen Cemaatinin tasfiye süreciyle ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel boşluklar benzer ilişki ağları ile örülmeye başlanınca her türlü ötekileştirme, kutuplaştırma ve yok sayamaya ilişkin politik bir dilin de iktidar ve devlet aygıtları tarafından yaygınlaşarak kullanıldı. İktidarı karşı bir bloğa kaybetmektense radikal dinci unsurlarla iş birliğini giderek büyüten AKP’ye karşı toplum tarafından bir mücadele alanı olarak örülmeye başlandı. Bu ilişkiler giderek yaşamın her alanında kendini hissettirmeye başlayınca, iktidarın meşruluğu toplumun büyük bir kesimi tarafından sorgulanmaya başlandı ve büyük toplumsal reaksiyonların ortaya çıkmasını sağladı. Toplumdaki sınıfsal ilişkilere dair mücadeleler sosyal ve kültürel özgürlük ve eşitlikler arayışıyla farklı bir politik alana doğru evrilirken, iktidar ve iktidar ilişkileri kendi meşruluklarını koruyabilmek ve yeniden üretebilmek adına da yeni politik ortaklıklar kurarak merkezileşme yanlısı politikaları çözüm olarak sunmaya başladılar. AKP ve devlet bürokrasisi içerisindeki karşı çıkış 15 Temmuz darbe süreci ile çok başka bir evreye taşınacaktı.

24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci politikalardan ihracat temelli sanayileşme döneminin başlangıcı olarak benimsetilen ekonomik liberalizmin köşe taşları örülmeye başlandı. 1980 sonrası

Türkiye’deki iktisadi faaliyetler yeterli kurum ve denetim bulunmadan, serbest piyasa ekonomisi ile bilinmezliğin içerisine girdi. Finans sektörünün güven ve istikrar sorunlarının giderek somutlaştığı politik süreçler iktisadi risk ve krizleri olağan bir hale dönüştürdü. Finans piyasalarının çöküşü, mal ve hizmet piyasalarının durgunluk ve krizleri devlet ve sermaye birikim çevreleri tarafından yapılan anlaşmalarla vatandaşın sırtına bırakıldı. 1989 ve 2002 arasındaki birikimli cari açık 19 milyar dolar olarak hesaplanırken aynı dönemlere ilişkin dış borç stoğunun 44 milyardan 114 milyar dolara çıkması Türkiye’nin kurum ve denetim mekanizmalarındaki zafiyeti göstermekteydi. Devlet kurumlarının işleyişi yeni neoliberal düzenin arz ve taleplerini karşılayacak ve insan üretici gücünün bu sürece uygun reaksiyon verebilecek nitelikte olmaması süreç içerisinde yaşanan birçok krizi olağanlaştıran etmenlerdendir. Tüm bu süreç kapkaççı bir kapitalizmin başlangıç ayağını örerek gibi ilerleyerek, ünlü Amerikalı ideolog Fukuyama’nın liberal demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin tüm dünyada yaygınlaşacağı “tarihin sonu” olarak bilinen tezini doğrulayacak nitelikler elde etmektedir.

Kontrolsüz serbestleşme süreci, uluslararası sermaye birikimin varlığını elinde bulunduran ABD’nin dünya hegemonyasındaki etkin ideolojik aygıtlarından biri haline dönüşmüş IMF ile birikimli anlaşmalarla devam ettirilmiştir. Her anlaşmanın sonucunda sermaye birikiminin güveni öncelikle sağlanarak, vatandaşların sırtına yüklenen sosyal ve ekonomik krizler olağan bir yaşam biçimi olarak sunulmaya devam ediliyordu.

IMF programları 1999-2008 yılları arasında Türkiye’nin ekonomi politikaları olarak istisnasız uygulanmaya başlandı. Dünya ekonomisindeki olumlu havanın yansımaları, eşitsizliklere dair büyüyen dengesizliklere rağmen, enflasyonu düşürmek önceliği ile IMF programlarının uygulanmasını öncülük etti. Programın bu performansla ilerleyişi bütçe açıklarını dengeledi, bankalar güçlendirildi, kurlar ve TL arasındaki denge sabitliği sağladı. Ancak yüksek reel faiz ile sağlanan fonlar TL’yi aşırı değerlendirirken hem iç hem dış piyasada rekabet gücünü olumsuz etkiledi (Kazgan, 2012:262). Dış borç stokunun giderek büyümesine rağmen olumlu havanın 2008 krizine rağmen sürdürülmesi uluslararası sermaye birikimi açısından güvenli ve istikrarlı bir ülke olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır.

1999 yılında IMF ile sağlanan anlaşmaların uygulanması 2001 krizi ile sekteye uğradı. Bankacılık ve finans sektöründe derinleşen kriz toplumun bütün kesimlerine yayıldı. Kriz emek piyasasındaki yoksunlaşmanın büyümesiyle sermayenin ara kollarını da etkileyerek burjuvazinin etkilenmesine neden olmuştur. Finansal istikrarın ve güvenin sarsılması, mal ve hizmet piyasalarının çöküşe terk edilmesi, büyük bir kriz ve çöküşün yaşanması nedeniyle, Dünya Bankası’nda görev alan Kemal Derviş’in üçlü koalisyonunda Ekonomi Bakanı olarak atanarak

uluslararası konjonktürde yeni bir güven ve uyum ortamı sağlanmaya çalışıldı. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak uygulanmaya başlayan iktisadi süreç AKP iktidarı ile yeni bir uyum ve güveni tesis ederek 2002’den itibaren yoluna devam etmiştir. AKP sıkı mali politikalarıyla serbest piyasa ekonomisine uygun bir ortam yaratmakta başarılı oldu.

2001 krizinin ardından iktidar olan AKP, ilerlemeyi ve büyüme hedeflerini dünya konjonktürünün olumlu havası ile birleştirerek sermaye birikimine karşı olumlu bir hava yarattı. Serbest piyasanın vazgeçilmez unsuru olan özel teşebbüsü önceleyerek, devlet iktisadi kuruluşlarının da özelleştirilmesinde öncülük edecek politikaları hayata geçirdi. Türkiye’de daha önce hiçbir hükümetin öncelemediği özel sektöre dair girişimcilik faaliyetleri giderek arttı. Özel sektör yanlısı politikalar yürürlüğe konularak hem IMF programlarına hem de neoliberal düzene uygun bir zemin hazırlandı. Özellikle sermaye birikim çevresi AKP’nin IMF politikalarına sadık kalması ve Avrupa ile bütünleşme sürecine olabildiğince destek verdiler. Bu destek daha sonra iktidar içi iktidar ilişkilerine dair dönüşümlerle farklılaştı. IMF ve AB’nin gözetiminde bir devlet yapılanmasına ilişkin anayasal düzenlemelere dair istekler de giderek arttı ve uluslararası sermaye birikiminin elinde bir güç olarak politik süreçte işlendi. Türkiye’nin AB üyeliğine ilişkin yasal düzenlemeler ve niyet mektupları 2005 yılında tam üyelik müzakerelerini başlattı. Baskıcı ve otoriter bir anayasaya sahip olduğumuz ve sivil toplumun gelişmesinde engel teşkil ettiğine dair yaklaşımlar ortaya atılarak IMF ve AB tarafından sıkça kullanılan iki başat konu oldu (Öniş ve Bakır, 2007: 20011).

AKP, IMF Programıyla başarılı olmuştur (Karpat, 2021: 257). AK Parti 2002- 2007 dönemini hem ekonomik büyüme hem de toplumun farklı kesimleri ile sağladığı uyum açısından önemlidir. Büyümenin tüm toplumsal kesimler tarafından hissedildiği, kişi başına gelirin yüzde 6’ ya yaklaşan Milli gelirin yılda ortalama yüzde 7’yi aşan rakamlar hızlı bir ekonomik büyümenin varlığını ortaya koymaktadır (Işık, 2022:122). 2001’de 51,5 milyar TL olan hazine gelirinin dört katına çıktığı, 2000 yılında 166,7 milyar TL olan GSMH 2007’de 856,4 milyar TL’ye çıkmış, yüzde 70’leri bulan enflasyon 2007 yılında yüzde 8,4’e düşmüştür (Karpat, 2021: 257). Dönemde 0,44 ile başlayan Gini hızlı bir düşüşle 0,40’ a geriledi (Işık, 2022:122). Dönem boyunca her kesimin gelir düzeyinde artışlar gözlemlendi. Gelir dilimin en üstündeki kesimde yüzde 35’ten yüzde 32’ye varan bir düşüş yaşandı. En yüksek gelir grubundan en alttaki gelir gruplarına kadar ortalama gelirlerini arttırdığı ve eşitsizliğe karşı direngen bir ekonomik politikaların toplumsal kesimlerle bulunduğu söylenebilir. Ekonomik büyümeden tüm kesimlerin yararlandığı başka bir dönemin olmadığı birçok iktisatçı tarafından da ifade edilmektedir.

AKP IMF ortaklığı ile gerçekleştirdiği ekonomi politikalarını, kamuoyunda yumuşak ve hassas olarak göstermeye dikkat etmiştir (Keyman ve Öniş, 2007:218). Özellikle liberal iktisat çevrelerince çerçevelen neoliberal anlayış üzerinden teknokratik bir tutum izleyerek, kamu ekonomisine dair bağlantısallıkların güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Kamuya dair özellikle alt gelir gruplarına sosyal yardım ağları ile ulaşmaya çalışarak, başarılı olmuştur. AKP bu haliyle toplumun tüm kesimleri ile bir “toplumsal sözleşme” yi güçlü kılacak iktidar ilişkilerini sağlamış oldu. AKP hem dar gelirlerinin hem de sermayedar sınıfın desteklediği bir toplumsal harekete dönüşmüştür (Yıldırım, 2010: 288).

AKP iktidarının mali disiplin üzerine sürdürdüğü ekonomi politikaları kurumsal işleyiş ve denetim mekanizmaları ile gözetleyici iktidar metaforunu da giderek ayakta tutan bir niteliğe dönüşüyordu. Her ne kadar neoliberalizmin tam rekabet koşulları içerisinde hareket etme eylemselliği bir özgürlük meselesi olarak benimseterek kendisini sermaye birikiminin tahakkümü çerçevesinde belirginleştiren AKP ve IMF ekonomik ortaklığının başarısı; uygulanan vergilerin artırılması kamu kesimi bütçelerinin ve kamu borcunun denetim altına alınması ve özelleştirmeler büyük önem taşımaktadır. Küresel dünyanın kendinin hissettirmeye başladığı 1980’lerden itibaren devlet iktisadi kuruluşların bir şekliyle özelleştirilmesine ilişkin birçok girişim başarıya ulaşamamıştı. AKP iktidarı süresince özelleştirmelere ayrı bir önem vererek, toplumdaki huzur ve istikrarın göreceli bir çoğunlukta olmasıyla önemli bir gelir kapısı olarak birçok özelleştirme gerçekleştirdi. Uzun vadeli planlamalardan vazgeçildiği ve finans kapitalizmin farklı bir yapısallığı kapkaççı kapitalizm paradigması ile Türkiye’de karşıt mücadelelere rağmen benimsendi (Atiyas, 2009: 105).

AKP’nin ilk döneminde karşılaştığı Irak işgali, piyasalar tarafından bir kaosu besleyecek nitelikteydi. Ayrıca Amerika’nın Türkiye sınırları içerisinde asker geçirmek için ısrarcı olduğu tezkere TBMM’de yeterli destek görmeyince reddedildi. Buna rağmen ABD Türkiye karşısında ekonomik veya politik gücüne ilişkin bir pozisyon almadı. Temmuz 2003 Irak işgali sırasında Türk askerlerinin başına çuval geçirme eylemi karşısında da AKP’nin de tepkisiz kalması ile ikili ilişkilerin sermaye birikiminin tanımladığı şekilde sürmesini sağladı. Dış ekonomik koşullar bu şekilde istikrar, güven ve huzur olarak algılanmaya devam etti.

1960’lardan sonra yıllık enflasyon yıllık yüzde 10 un altına indi. TL dolar kuruna karşı değer kazandı. Siyasi istikrarın sağlanmasına ilişkin ekonomik istikrarın da sağlanıldığına ilişkin büyük bir algı oluştuğu söylenebilir. Özellikle dönemsel ekonomik verilerin kısa dönemli incelemeleri ve AKP öncesi istikrarsız dönem bu algının güçlenmesine neden olmuştur. Boratav’ın (2017:140) da; Türkiye ekonomisinin büyüme hızı, önceki 18 yıllık dönemin çok altında kalmış olup iki dönemde

gerçekleşen ortalamaların 6,5'ten 4,2'ye düştüğünü ortaya koymuş, algı üzerine rıza ve iknanın nasıl yaratıldığına dair incelemeler yapmıştır. 1980 ve 2015 yılı arasındaki son üç ara dönemi “neoliberalizmin son aşaması” olarak niteleyen Boratav, son on yedi yılın ortalama büyüme hızının 4.1 olarak belirlemiştir. 1980 yılına kadar Karma, Planlı ekonomi dönemindeki 6,7'lik büyüme rakamları sermaye birikiminin neoliberal düzenine ilişkin ekonomik programları ile daralarak 3,9'a kadar düşeceğine ilişkin tahminlerde bulunan Boratav (2007:141); Türkiye ekonomisinin kısa dönemli büyüme süreçlerindeki rezervlerin tüketildiğini ve tüketim sonrası büyümeye ilişkin yenilik ve teknolojik sıçramanın gerçekleştirilmesinde derinleşen sorunlar yaşandığını yorumlayacaktır.

2002'den 2008' e kadar geçen sürede, IMF programı ve uluslararası sermayenin jeopolitik dengeler üzerinden kendini yeniden üretecek aygıtlara olan ihtiyacını geliştirmekte olan Türkiye üzerinden deneyimlemekteydi. Mali dengelerin düzelmesi ve iktisadi büyüme güven huzur ve istikrar odaklı sermaye birikiminin varlığı üretim ilişkilerini sekteye uğrattak programlara tabi tutuldu. Yüksek reel faizle sağlanan finans TL'yi aşırı değerlendirirken, imalat sanayi, tarım kesimi ve hizmet sektöründe durağanlaşmaya girildi. IMF programı olarak dayatılan devlet desteklerinin kaldırılarak, “doğrudan gelir desteği” altında ekonomik politikaların uygulanması ile tarımsal ekonomi giderek daralmıştır. Demografik yapının bozulması, kırsaldan kentlere göçün çok olağan bir hal almasıyla nitelikli emek gücünde daha sonraki yıllarda hissedilecek küçülmelere neden olmuştur.

Ülkedeki sermaye birikiminin varlığı, üretken sermaye biçiminde hareket etme eğiliminin dışında bambaşka fonksiyonel hesaplarla varlığını sürdürmüştür. Yüksek oranda işsizliğin normalleştiği bir ortamda mali piyasalardaki finans büyüklüğü iç kredi hacmi ile, tüketim harcamalarını giderek popülizm etrafında şekillendirerek büyümüştür. Tüketim harcamalarının üretim dayalı bir ekonomik model üzerinden biçimlenmemesi, mali açıkların giderek büyümesi ve sonraki yıllarda enerji piyasalarındaki yükseliş makro ekonomik dengelerde olumsuz tabloların oluşmasına neden olmuştur.

2002 ve 2008 dönemindeki iktisadi rahatlık mali disiplin anlayışının ötesine geçemeyerek, üretim faktörünün önemli ayakları olan tarım, sanayi ve yüksek teknolojik ürün üretme kapasitemizde durağanlıklar yaşanmıştır. Enflasyonun düşmesine yönelik para ve maliye politikalarındaki başarı mal bolluğunu sağlayarak fiyat artış hızını düşürmekteydi. Ancak kurların olması gereken fiyattan daha düşük olması dış borç stokunu giderek artırmış olup, neoliberal piyasa ekonomisinde sermaye birikiminin istediği en karlı alanı yaratmıştır. 2005 yılı Dünya Bankası verilerine göre Çin ve Rusya'dan sonra dış borç stoğu 171,1 milyar dolar ile yükselen Pazar

lkeleri olarak 3. sırada yer almıştır. Aynı verilere göre yükselen pazar ülkelerinde ortalama reel faiz yüzde 2 ile 5 arasında iken Türkiye’de 9.6 dolaylarında olmuştur (Kazgan, 2012, 267). Mali piyasalardaki sermaye birikiminin çok etkin bir hal alması, üretimden kopuk daha yüksek getirili alanlar üzerinde uğraş vermeye çalışan insan sayısını da giderek artırıyordu. Greli tarım ve sanayisizleşmenin giderek artması hızlı nüfus artışı ile atıl iş gücünü büyüttüğü gibi işsizlik ile ilgili sıkıntılarını çözememiştir. OECD’nin 55 ülke arasında genç nüfusa dair 2006 verilerine göre, “aylaklık oranı” olarak belirlenen bir tanım aralığındaki (15-29 yaşı aralığı) işsizlik oranı yüzde 33 olarak saptanmıştır (Kazgan, 2012: 270). Türkiye sonraki yıllarda bu sorunların giderek büyüdüğü bir ülke haline dönüşecekti.

Türkiye’nin en verimli olabilecek dönemlerini sermaye birikiminin stratejik ve taktiksel planlamalarına dair kısa vadeli ve günü kurtarmaya yönelik ekonomik politikaları huzur, güven ve istikrara içkin bir “toplumsal sözleşme” çerçevesinde hayata geçirilmekteydi. Büyük boyutlara ulaşan emek rezervlerine rağmen üretim süreçlerine ilişkin sermaye birikiminin kullanım oranının yetersiz kalmasıyla açıklanır. Bu durum sosyal ve kültürel olay ve olguların birey, toplum ve doğa arasında kurduğu bağlantısallıklarla örülüdür. Kendi retim süreçlerine giderek yabancılaşan, tüketim olgunluğu içerisinde davranış kalıpları ile hareket eden bir toplumsal yapı kendi lale devrini ürettiği andan itibaren bir yok edişin içerisine srekler. Uzun vadeli bir planlamaya dair sanayileşme, büyüme ve istihdam sağlayacak alanları sosyal ve kültürel olarak oluşturamayan AKP sonraki yıllarda finans kapitalin çalkantılarına eşlik etmek zorunda kalmıştır (İzmen, 2009; 20-21)

Faizlerin yüksek tutulması, istikrar, uyum ve güven ortamının sağlanması sermaye birikiminin kendine rıza ve ikna mekanizmalarını yeniden üreteceği mekân ve zamanlar inşa eder. Türkiye’de reel faizlerin yüksek olması ile uluslararası piyasaların neoliberal işleyişindeki rekabet güdüsü sıcak paranın büyümesini sağlamıştır. Dış politikada uyumlu bir sürecin işletilmesi, TL’den altı sıfır atılması, AB uyum sürecine ilişkin yaklaşımlar büyük bir toplumsal uzlaşı mekanizmasına yardımcı olan etkenler olmuştur. 2002-2008 arası dış sermaye girdisinin yüksek olduğu dönemdi. Neoliberal düzenin yıllardır üzerinde durduğu ama devletin yapısı gereği başaramadığı özelleştirmelerin de gerçekleşmesine uygun toplumsal bir zeminde olgunlaşmıştır. 2004 TEKEL’in iki kısmı, 2005 TÜRK TELEKOM, 2006 TÜPRAŞ ve Ereğli Demir ve elik Fabrikaları, 2007 PETKİM, 2008 TEKEL’in tütün kısmı vb. gibi kuruluşlar sermaye birikiminin istekleri doğrultusunda özelleştirildi. Bu süreçte Türkiye Merkezli Bankalardan kredi olarak özelleştirmelerden pay kapmaya çalışan şirketlerle karşılaşıldı. Ayrıca zelleştirme bedeline ödemek için alınan kredilerin ödenmediği örneklerle karşılaşıldı. Birçok banka ortaklık yoluyla yabancı sermaye grupları tarafından satın alındı.

AKP 2002-2007 arasında güven, huzur ve istikrar uyumlu politik süreci ekonomik bir canlanmayı başlattı. IMF’den alınan borçların önemli bir kısmı ödendi. Ama üretim ekonomisine yönelik yapısal eksiklikler politik kararlarla bütünleşince, özelleştirmelerden elde edilen gelirler carı açığın finansa edilmesini sağlayamayarak, dış borçların giderek arttığı saptanmıştır. Tüm bunlara rağmen toplumdaki güven ve istikrara yönelik düşünsel eylemin varlığı, giderek yaygınlaşan tüketim alışkanlıklarının getirdiği umut ve mutluluk göreceli olarak artarak, popülizm üzerine gelişen insan ve toplum ideolojik eyleminin ara yüzü olmuştur.

2007’de ABD’de patlayan eşik altı konut krizi ve 2008’de küresel krizin başlamasına dair geçen süreçte iç siyaset dinamiğinde yaşanan; anayasa mahkemesinin 367 kararı (2007), Halkbank ve Vakıfbank’tan siyasi yollarla alınan kredilerin yayın kuruluşlarının satın alınmasında kullanılması (2007), Dink cinayeti (2007), AKP kapatma davası açılması vb. toplumsal reaksiyonları temellendiren olay ve olgularla geçmiştir.

3.2. Küresel Finans Krizi 2008

2008 yılında “Lehman Brothers” adlı yatırım şirketinin ABD’de batması ile başlayan süreç Türkiye’de de olduğu gibi bütün dünyayı saran bir krize dönüştü. Güven, uyum ve istikrara dayalı Türkiye ekonomisi ilk kırılganlığını göstermiş oldu. Ekonomik göstergeler, ekonomik durağanlığı ifade ediyordu. İhracat, yatırımlar ve tüketimde büyük düşüşler yaşandı (Pamuk, 2012,290). Mali piyasalar dengesizliklerle karşılaştı. Maliye politikalarında genişleyici önlemler alındı. 2009’da dolar kuru 1,71’e çıktı. Sermaye girişlerinde azalma yaşandığı gibi, yutdışına sermaye çıkışı yaşandı.

“Kriz bizi teğet geçer” sözü siyasetçilerin sıkça kullandığı bir cümle oldu. 2008’in ilk çeyreğindeki büyüme hızının 7,2’ye kadar çıkması, 2008 son çeyreğinde yaşanan çöküşü önleyemeyecekti. Özellikle küresel çaptaki talep azalışı Türkiye’nin ihracatını azaltmış, birçok emek kolunda işsizlik rakamlarının artmasına neden olmuştu. Göreceli bir devalüasyonun gerçekleşmesi ihracat fiyatlarını düşürürken maliyetlerin artmasına neden olmuştu. Göreceli olarak hafif yaşanan finans krizi ekonomik tablolarında kırılgan bir ekonomiye de sahip olduğumuzu ortaya koyuyordu. Türkiye kısa süren bir kriz ortamında kırılgan ekonomisinin nedeniyle yine büyük kayıplar yaşamış oldu. Özellikle üretimdeki düşüş ve buna paralel olarak büyüyen işsizlik rakamları, finans kapitalin kapkaççı özelliği ile eşitsizliklere dair ölçeklerinde büyümesine neden oldu. Sermaye birikiminin güven ve istikrarına uygun politikaların devamlılığı özellikle 2001 yılında bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntıların tekrar yaşanmasını önledi. Dış sermaye ortaklığının verdiği sermaye güveniyle finansal bir krizin tetiklenmesi bir anlamda önlenmiş oldu.

Özellikle krizden çıkış amaçlı yapılan sermaye girdileri küresel çapta bir bolluk işaretini de veriyordu. Böylelikle krizin etkisi genel üretim ekonomisinin eksikliğini yüzümüze çalar nitelikte bir sonraki sürecini beklemek üzere göreceli olarak etkisi sınırlı kalmıştır.

Sermaye birikiminin ulusal ölçekteki stratejileri doğrultusunda küresel para likiditesinin artırılması ve bu süreçte hala yüksek faizler veren ülke olarak Türkiye; artan riskine rağmen yatırımcıların sıcak para akışına maruz kaldı (Kubilay, 2021:380). Aynı zamanda maliye politikalarındaki 1 yıllık gevşeme, 2010 yılında üretim ve istihdam verilerinde düzelme sağlamıştır. Avrupa ülkelerinde devam eden krizin yansımaları sonraki yıllarda Türkiye ekonomisini de etkileyecek bir boyuta erişmişti.

Avrupa Birliği ülkelerinin her biri için büyük önem taşıyan Türkiye'nin AB üyelik süreci her dönem farklılaşabilen suni veya gerçek olay ve olgular üzerinden geçirilmeye veya uzatılmaya mahkûm edilmiştir. 2005 yılından itibaren AB'nin iki büyük ekonomik gücüne sahip devletleri Fransa ve Almanya Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı çıkmaya başladılar. AB üyeliğine ilişkin belirsizleşen tablo sermaye birikim dinamikleri açısından pek hoş karşılanmadı. Ekonomideki bozulmaların artık açık bir şekilde birçok toplumsal kesim tarafından tartışılır bir sürece girdi. Özellikle düşük tasarruflar, cari açık, işsizlik, reel faizlerin yüksekliği ve kara para ana değişkenler olmuştur. Sürecin atlatılmasına ilişkin AKP'nin stratejik olarak giderek keskinleşen politik konumlanması, muhalefeti de aynı söylem ilişkiselliğine taşımıştır. İç politik karşıtlıkların giderek güçlendiği kutuplaştırma, ötekileştirme ve yok saymak vb. gündemlerle kurucu değerleri üzerinden biçimlenen tartışmalar büyük politik dengesizlikleri ortaya çıkartmaya başlamıştı. Kimlik politikalarının popülist yaklaşımlarla ele alınması insan bilinçli eyleminin kolektif etkinliğini azaltarak, liberal anlayışa dair insan niteliğinin evrimsel basamaklarına adeta göz kırplıyordu. AKP her alanda kendine içkin hegemonyasının inşasını sürdürmek adına birlikte hareket ettiği batıcı laik sermaye ile de karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Doğan medyasının AKP'ye dair eleştirel yaklaşımı ve Koç ve Sabancı şirketleriyle üretim ve finans sektöründeki anlaşmazlıklar gerilimlere neden olmuştur (Gören, 2015:74). Bu süreç Türkiye'deki ekonomik sermaye birikim sahipleri burjuvazi sınıfının bir iç kavgası olarak şekillenmeye başlamıştır (Balkan vd., 2014: 114-115). Bu süreç vergi cezalandırmasına kadar dönüşerek 2010 referandumu öncesi restleşmelerle devam etmiştir. Erdoğan'ın "taraf olmayan bertaraf olur", "Türkiye'de sermaye el değiştiriyor" gibi söylemlerle daha da sertleşmiş ancak referandumun kazanılmasıyla kısa süreliğine bir yumuşama dönemine girilmiştir (Balkan vd., 2014: 115).

Döneme ilişkin iç politik sürtüşmeler devlet sınıflarının da dönüşümünü esas alacak bir şekilde ilerlemektedir. Devletin konumlanışında her daim toplum tarafından kanıksanmış ordu-

millî birlikteliğini esas alan bakış açısı Balyoz ve Ergenekon süreçleriyle başka anlamlar kazanmaya başladı. Demokratik rejime karşı ayaklanma ve askeri darbe planlandığı iddiasıyla kamuoyunda büyük bir hezeyan oluşturan Ergenekon ve Balyoz davaları büyük toplumsal ayrışmalara neden oldu. Hukuka ve yargıya olan güvenin giderek tartışılmasına neden olan bu sürece, “Çözüm Süreci” nin eklenmesi toplumdaki gerilimleri giderek artırmıştır. Küresel bir boyut kazanan Orta Doğu’da birçok ülkede gerçekleşen toplumsal ayaklanmalar, otoriter rejimlerde iktidar değişiklikleriyle Türkiye’nin kapısına kadar gelmişti. Bu süreç Suriye’de bir iç savaşı tetikleyerek Türkiye’yi de içine alacak şekilde büyük toplumsal sorunlara neden olacaktı.

Türkiye ekonomide ürettiğinden daha fazlasını tüketen popülist eğilimlerin giderek yaygınlaştığı bir ülke haline dönüşüyordu. Serbest piyasa ekonomisinin en önemli bileşkesi özel teşebbüs, kamunun borç bulma ödevini üzerine almıştı. Bizatihi kamu kesiminin borçluluk oranı düşerken, özel sektörün borçluluk oranı denetimsizlik çerçevesinde giderek büyümekteydi. Devlet kendi üretken sermayesini oluşturmak adına bankalarını kredi vermekle görevlendiren bir kamu kuruluşuna dönüştürmüştü. İç sermaye birikim dinamikleri arasında yaşanan bu çatışma süreci büyük bir eşitsizliğin sonraki yıllarda ortaya çıkmasında önemli bir etken olacaktı. Uluslararası sermaye birikimin rekor miktarlarda sıcak para girişi, tüketime dayalı iktisadi bir model üzerinden iktidar ilişkilerinin şekillendirilmesi ile dönüştürülmekteydi. Tüketimi esas alan iktisadi yönelimler tasarrufların giderek düşmesine, daha düşük büyüme hızına ve sonraki yıllarda ortaya çıkacak ekonomik istikrarsızlıklara neden olacaktı. Dünya ölçeğindeki bu büyük sermaye akışı azalmaya başlayınca ekonomik istikrarsızlıkların girdabına girilecekti. Öncelikle 2011 yılında Amerika’dan sonra dünyada en yüksek cari açığı verdi. Türkiye ekonomisi üretim fonksiyonlarının dışında hareket etmesinin sonuçlarıyla karşılaşmaya başlayacaktı.

AKP iktidarı sermaye birikiminin tüm yönelimlerine ilişkin Türkiye’nin tüm verimliliğini kullanmak konusunda herhangi bir sorunu olmadığını göstermeye devam etti. Özelleştirmeler rekor seviyelerde finans sağladı. Bankacılık sektörü ve borsa üzerinden finans kapital kar payını giderek artırmaktaydı. Üretim ve tüketim arasındaki dengesizlikler, yüksek teknolojik ürün üretme süreçlerindeki kapasite azlığımız cari açıkların giderek büyümesine neden oldu. Osmanlı döneminden sonra en yüksek borç stoğu içerine giren Türkiye; küresel düzeyde benzeri görülmemiş sermaye bolluğu, düşük faiz politikaları nedeniyle krizin dinamiklerini genişleterek toplumsal olarak yaşanmasını önlüyordu (Kubılay, 2021: 382).

AKP iktidarı toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği her alanda iktidar ilişkilerini bütünleştiren ve bu süreçleri giderek otoriterleşen bir duygu kimliği ile meşrulaştırabilen ve özellikle belli bir kesimin gücünü kendinde biriktiren bir devlet partisi haline dönüşüyordu. Ekonomi alanındaki

istikrar ve sermaye birikimi ile kompleks ilişkilerine rağmen bütünleşen AKP devletin tüm kurum ve kuruluşlarında örgütlü yapıların önderlik ilişkisini de ele almaktaydı. İşçi sendikaları, sanayi odaları, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, vakıflar vb. kurum ve kuruluşlarda kendi ideolojik alanını yaratacak her türlü sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermaye birikimini oluşturmaya yönelik politikalarla hareket etmeye devam ediyordu. Bunun için öncelikle var olan ekonomik sermaye birikimini devlet içerisinde elde ettiği güç aksiyomları ile kendi sermaye nüfuzlarını giderek güçlendirdi. Kamu ve özel bankalar bu sermaye birikiminin güçlenmesinde kredi dağıtma mekanizmasını oluşturdu. AKP'ye bağlı ve bağımlı bu sermaye grupları sosyal ve kültürel yapılanmalarla yaşamın her alanında AKP'nin birer iktidar aygıtına dönüşerek, AKP iktidarının ülkeyi çok daha uzun süre yönetmesini sağlamıştır.

Kırılgan bir ekonominin üzerinde büyüyen Türkiye her kriz sonrası daha da kırılgan olabilecek değişkenleri içerisinde büyötmekteydi. Dünya'da ekonomik dengesizlikler özellikle eşitsizlik ve yoksullaşma üzerinden kendini devamlı olarak yeniden üretmektedir. Yaşanılan ekonomik eşitsizlikler kriz ekonomileri ile yüzleşince Batı Avrupa halkları için büyük bir toplumsal refleksi oluşturmuştur. Ekonomik krizlerin neden oldukları sorunları halkın sırtına yükleyerek çıkış arayan kapitalist devlet tahakkümü büyük toplumsal hareketlenmelerinde başlamasını sağlamıştır. 2011'de İngiltere'de başlayıp, finans kapitalin merkezinde, "Wall Street'i İşgal et" eylemselliği ile bütün dünyada yaygınlaşan ayaklanmalar, küresel bir boyut kazandı. Arap dünyasında otoriter rejimlere karşı bir direniş olarak başlayan hareketler, kendilerine içkin demokratik programların olmayışıyla büyük toplumsal kaoslara gebe kaldılar. Bunun yanı sıra sermaye birikiminin var olan gücünü kullanma refleksi, Amerika ve Fransa'nın Libya'yı bombalamaları ile bir kez daha kendini göstermiştir.

Ekonomik kriz ve savaş kapitalist devletlerin sömürü biçimlerine ilişkin her daim örnekler içermektedir. Türkiye dış politikada ekonomik kırılganlıklarını çok iyi bilen ABD'nin füze kalkını projesi ile yanı başındaki komşu ülkelerle soğuk savaş ve savaşa dair operasyonlarla baş başa bırakılarak, bedeller ödemek zorunda kaldı. Küresel finans krizlerinin aktörleri ekonomik sermaye birikimleri öncülüğünde her türlü yaptırımı onaylayabilecek bağlantısallıkları ve stratejik planlamaları yapmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'deki cari açıkların finansmanın sağlandığı bankalar veya kredi kuruluşları bu yaptırımları gerçekleştirmek isteyen kapitalist devletlere aittir.

Kapitalist sermaye birikimi bütün dünyada kurmuş olduğu bağlantısallıklarla kendini yeniden üreten bir yapısalılığı tamamlamış gibiydi. Kapitalizmin neden olduğu eşitsizlikler, yoksullaşma büyük bir anlatı ile ikna ve rızanın yeniden üretim süreçleriyle bir "toplumsal sözleşme" haline dönüşebilmekteydi. Türkiye gibi kırılgan ekonomiye sahip bir ülkede her krizin faturası, kriz

öncesi bölüşüm ilişkilerindeki tutarsızlıkların çok açık bir şekilde görülmesine rağmen hala alt gelir gruplarının sırtına yüklenmektedir. Kapitalist sermaye birikimin içsel işleyişindeki insan niteliğine ait birikimin bu sürece birçok değişken üzerinden belli bir süre izin verebilmektedir. Krizleri ilişkin birçok yapısal reformların hayata geçirilmemesi ve finans kapitalin para, kar, faiz, rant ilişkileri sürdürülmesi iktidar tarafından kurulan tahakküm veya “toplumsal sözleşme”nin de kırılabilirdiğini dünya tarihi ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisi ihtiyacı olan yapısal reformlar AKP’nin giderek otoriterleşen yönetim anlayışı mekanizmalarıyla sektöre uğratarak, finans kapital eşliğinde kendi iktidar meşruiyetine içkin yapıların inşası ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Toplumda büyük bir ayrışmanın nitelendiği süreçlerle karşılaşıldı. Ekonomideki kırılğanlıklar orta gelir tuzağına dönüşerek, yaygınlaşan “asgari ücretliler ülkesi” tanımlanmasına neden oldu. AKP’nin iktisat politikaları neoliberal düzene uygun adımlarla, kendine içkin kurgularıyla ilerliyordu. Ekonomideki kırılğanlıkları örtbas etmek için yap, işlet, devret modeli ile büyük projeler tercih edilerek, topluma sunulmaya başlandı. Bu projeler yeni yaşam alanları ile inşaat sektörüne dayalı büyüme algısını güçlendirerek, AKP’ye dair sermaye birikiminin güçlenmesinde etkin rol almıştır. Sağlanan finansman desteği döviz cinsi krediler üzerinden gerçekleşmesi ve sonraki yıllarda kurlar üzerindeki devalüasyonlar toplumda büyük huzursuzluklara neden olmuştur. Dış finansman erişiminin sağlanması, yurtdışındaki bankaların taşeron şirketlere kredi tahsisi, döviz kurunun düşük ve alım gücünün yüksek tutulmasına dair önlemler alınmasına rağmen başarılı olunamamıştır (Kubilay, 2021: 382).

AKP içerisindeki gelişmeler sermaye birikimine ait dinamiklerin oluşturulması çerçevesinde bölüşüm ve devletler arası stratejik planlamalara ilişkin büyük bir ayrışmanın içerisine girdi. 2012’de MİT müsteşarının savcılık tarafından ifadeye çağırılması AKP içindeki ayrışmayı belirginleştirdi. Gülen cemaatinin çok büyük oranda sahip olduğu dershanelerin kapatılması, Ergenekon ve Balyoz davalarındaki toplumsal karşı çıkış AKP ve cemaat uzlaşısının toplumsal karşılığını da zayıflattı. AKP içindeki bu kırılğanlığı örtbas ederek yoluna devam etme eğilimi ile giderek otoriterleşen bir iktidar ilişkisi inşa etmeye başladı.

AKP içindeki bu kırılğanlık Gezi Parkı’ndaki ağaçların sökülmesiyle tüm ülkeye yayılan toplumsal hareketle karşı karşıya kaldı. Bu süreç özellikle yaşamına müdahale edildiğini düşünen toplumsal kesimler tarafından benimsenerek, ülkenin dört bir tarafında 11 milyona yakın insan sokağa çıktı. Özellikle AKP’nin inşaat ekonomisine ve neden olduğu eşitsizliklere karşı büyüyen bu toplumsal hareket, ülke içindeki birçok toplumsal mücadeleye de örnek oldu. İktidarın neoliberal politikalarına karşı güçlü bir itirazın biriktiği bu dönem, AKP’nin seküler yaşama karşı tutumunun da çok ciddi olarak eleştirilmeye başlandığı dönem oldu. Ardından 17/25 Aralık’ta

gündeme oturan ses kayıtları AKP ve FETÖ arasındaki çatışma daha açık bir hale geldi. Bu süreç 15 Temmuz Darbe girişimine kadar devlet yönetimindeki bir çatışma süreci olarak devam etti.

Küresel sermaye birikimin Türkiye’de yaşattığı bolluk kredi kuruluşlarınca takdir görerek, kredi notunu “yatırım yapılabilir” ülkeler olarak göstermiştir. Kapitalist sermaye birikiminin kredi derecelendirme kuruluşları genellikle iç piyasadaki olağan dışı ekonomik hareketlerin önlenmesine yönelik hamleler yapar. Türkiye’de yoğunlaşan sermaye birikiminin iç piyasalardaki istenilen denge sürecini belirlemeye yönelik bu hamleler kısa süre sonrasında daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Amerika Merkez Bankasının piyasalara verilen paranın artış hızının azaltılacağı yönündeki planlaması, ülkemizde ağır ekonomik şartların olgunlaşmasında yeni bir başlangıç noktası olarak vurgulanabilir.

2013’ten sonra dolar kurunun TL karşısında değer kazanması, Merkez Bankasının faiz artırımları ile sübvansede edilmeye çalışılsa da başarılı olamayacaktı. Ekonomik kırılganlıkların her birinin ekonomik göstergelerle daha açık şekillerde görüleceği yıllara doğru evrilmeye başlamıştı. Dış borç stoğunun giderek arttığı, işsizlik ve enflasyon rakamlarının yükseldiği, gelir adaletsizliğinin giderek derinleştiği büyük bir krizler ülkesi haline dönüşen Türkiye, AKP’nin popülizm odaklı neoliberal ekonomik politikalarla ülkeyi büyük bir dönüşümün içerisine soktu. TCMB ‘nin faiz artırımları var olan varlıkların erimesini ve yok olmasını önleyemedi. Dış borç stoğu 2018 itibariyle 467 milyar dolar çıktı (Kubilay, 2021: 384).

AKP tüm dönemleri boyunca, bölüşüm ilişkilerinde sermaye birikiminin neoliberal esaslarına yönelik bir çerçevede gerçekleştirdi. Emek üretici gücünün asgari ücretler üzerinden değerlendirildiği ve konuşulduğu bir ülke haline dönüşen Türkiye, taşeronlaşma süreci ile işgücü piyasaların esnekleşmesiyle sendikalaşma ve toplu sözleşmelerin kapsamı çarpıcı boyutlarda azalmıştır (Boratav, 2015, 152). Toplu sözleşme hakkının giderek zayıflatıldığı kanunlar, AKP’nin emek piyasasındaki kontrolünü sağladı. Devletin kamucu ve halkçı yaklaşımı giderek çözümlenmiş, serbest piyasanın kontrolüne sunulan bir kapitalist devlet yapısı somutlaştırılmıştır. Eğitim ve sağlık alanındaki ticarileşme birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Özellikle neoliberalizmin öne çıkan bölüşüm ilişkilerini amaç edinen AKP iktidarı her döneminde ücret payında aşınmaların yaşanmasına neden olmuştur. AKP istihdam yaratmayan, dış borç yaratan ve yoksullaştıran ekonomik büyüme rakamları ile Türkiye ekonomisini yoğun seçim temposu eşliğinde yönetmeye devam etti. Ücretler ve emek verimi ilişkisinde de sermaye birikiminin varlığına ilişkin politikalarla hareket eden AKP döneminde işçi sınıfının payının düştüğü saptanmıştır (Boratav, 2015:154). Ayrıca tüm büyüme rakamlarına rağmen işsizlik

oranlarında gerçekleşen artışın AKP iktidarı boyunca sürmüştür. Temel sınıfsal bölüşüm ilişkilerindeki eşitsizliğe rağmen tüketim alışkanlıklarının da giderek büyümesi, göreceli bir refah durumunu beslemiştir. Ayrıca merkezi yönetim olmak üzere çoğunlukla yerel yönetimler üzerinden geliştirilen ve olağanlaştırılan ayni ve parasal yardımlar AKP ve toplum uzlaşısının önemli bir ayağını oluşturur. Aynı zamanda Türkiye sermaye sınıfının giderek büyümesinde öncü politikalara eşlik eden AKP, servet dağılımı sürecinde de çok etkin rol almıştır. AKP'li yıllara ilişkin; kamu varlıklarının özel mülkiyete dönüştürülmesi, yeni rantların yaratılması ve sermaye birikiminin kontrol ilişkileri en zengin grupların toplam servetlerdeki payının istisnasız olarak attığı ekonomik veriler üzerinden değerlendirilmektedir (Boratav, 2015: 158).

Mart 2015 çözüm sürecinin bitirilmesi, Haziran 2015 seçim süreci sonuçları sonrası koalisyon arayışı ve terör saldırıları, Kasım seçimleri ve Temmuz 2016'da gerçekleşen askeri darbe girişimi sonrası OHAL ilan edilmesiyle ortaya çıkan kaotik süreçler sonunda, Nisan 2017'de gerçekleştirilen halk oylaması ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.

3.3. Kamu İhale Kanunu ve Merkeziyetçilik İlişkisi

Türkiye'nin son yirmi yılı, kamu yönetimi ve ekonomik politikaların neoliberal paradigmayla şekillendiği, sermaye birikim süreçlerinin ise giderek daha merkezi ve devlet güdümlü bir yapıya dönüştüğü bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002'de başlayan iktidarı, neoliberal düzenin küresel yönelimlerini, Türkiye'nin özgün sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarıyla harmanlayarak farklı bir sermaye birikim modeli inşa etmiştir. Bu modelin temel yapı taşlarından biri, kamu ihale süreçleri olmuştur. 4734 sayılı Kamu İhale Yasası, yasanın yürürlüğe girdiği tarih olan 01.01.2003 tarihinden günümüze kadar birçok defa değişikliğe uğramıştır (Bozkurt, 2009: 60) Kamu İhale Kanunu'nda (KİK) yapılan çok sayıda değişiklik, sadece teknik bir yasal düzenleme olmaktan öteye geçmiş, Türkiye'nin sermaye birikim rejiminde ve ekonomik güç dağılımında köklü dönüşümlere yol açmıştır.

AKP dönemi, neoliberal politikaların klasik unsurlarını -özelleştirme, deregülasyon, piyasa mekanizmalarının genişletilmesi- uygularken, bu politikaları yerel unsurlarla birleştirerek bir tür "devlet destekli sermaye birikimi" rejimi yaratmıştır. Bu bağlamda, kamu ihaleleri yoluyla devlet eliyle sermaye birikiminin yönlendirilmesi, belirli sermaye gruplarını güçlendiren bir araç hâline gelmiştir. Kamu İhale Kanunu'nda yapılan yüzlerce değişiklikle, rekabetin sınırlandırıldığı, şeffaflığın zayıflatıldığı ve yandaş sermayenin önceliklendirildiği bir sistematik kurulmuştur. Bu değişiklikler, devletin hem ekonomik hem de toplumsal alandaki düzenleyici rolünü sermaye birikim sürecinde doğrudan belirleyici bir aktör hâline getirmiştir.

2002’de yürürlüğe giren Kamu İhale Kanunu, başlangıçta şeffaflığı artırmayı ve uluslararası normlara uyum sağlamayı hedefleyen bir düzenleme olarak sunulmuştu. Ancak AKP, sonraki yıllarda bu kanunu defalarca değiştirerek, yasanın özündeki rekabet, açıklık ve denetim unsurlarını zayıflatmıştır. Özellikle 21/b maddesi (“acil durum” gerekçesiyle pazarlık usulü ihale) başta olmak üzere, düzenlemeler sıkça kamu yararından çok belirli şirketlerin çıkarlarını gözeten bir araç olarak kullanılmıştır. Avrupa Birliği müktesebatına uyum çerçevesinde hazırlanan kanunun, hızla devlet güdümlü sermaye birikimi stratejisinin anahtarı hâline gelmesi, AKP’nin ekonomi politikalarının sermaye birikimi ile siyasal iktidar arasındaki bağlantısını ortaya koymaktadır.

Bu dönemde kamu ihaleleri, sermayenin belirli gruplar arasında yoğunlaşmasına olanak sağlayan bir mekanizma işlevi görmüştür. Özellikle inşaat sektörü başta olmak üzere, enerji, ulaştırma ve sağlık gibi stratejik alanlarda kamu yatırımları, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir araç olarak kullanılmıştır. Uluslararası finans kurumlarının ve yerel sermaye gruplarının çıkarları arasında denge gözetilirken, ihalelerin büyük bir kısmı “beşli çete” olarak bilinen inşaat firmalarına verilmiştir. Bu durum, AKP’nin neoliberal politikalarını, sermaye birikimini merkezîleştirerek ve devletin gücünü piyasa koşullarına entegre ederek uyguladığını göstermektedir.

AKP’nin kamu ihale düzenlemeleri, toplumsal rızanın üretimi ve iktidarın ideolojik olarak meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, AKP’nin kamu ihale politikaları, toplumsal kaynakların dağılımında ekonomik eşitsizlikleri derinleştirirken, bu süreci “kalkınma” ve “milli çıkarlar” söylemleriyle meşrulaştırmayı başarmıştır. Ekonomik sermaye birikiminin, toplumsal ve kültürel sermaye alanlarını belirlediği ve yeniden ürettiği görülmektedir. Kamu kaynaklarının sermaye birikim süreçlerinde araçsallaştırılması, sermayenin yalnızca ekonomik değil, sosyal ve kültürel boyutlarda da iktidarın sürdürülebilirliği için bir araç hâline getirildiğini göstermektedir.

3.3.1 AKP Dönemi Kamu İhale Yasasındaki Değişiklikler

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi, Türkiye’nin kamu kaynaklarının yönetimi, dağılımı ve denetimi açısından tarihî bir dönüşüm sürecine sahne olmuştur. Kamu İhale Kanunu (KİK), bu süreçte devletin ekonomik yapısındaki değişikliklerin en önemli araçlarından biri hâline gelmiştir. Türkiye’nin 2002 öncesinde kamu kaynaklarının kullanımına dair ortaya çıkan şeffaflık sorunlarını çözmek ve Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyum sağlamak amacıyla çıkarılan KİK,

AKP iktidarında pek çok kez değiştirilmiş ve bu değişiklikler, kamu kaynaklarının daha az rekabetçi, daha az şeffaf ve daha az hesap verilebilir bir şekilde kullanıldığı bir mekanizma yaratmıştır.

2002 yılında yürürlüğe giren KİK, temel ilkeleri arasında saydamlık, rekabet, eşit muamele, güvenilirlik ve kamuoyu denetimi gibi unsurları barındırıyordu. Ancak AKP, 2003'ten itibaren KİK'te 200'den fazla değişiklik yaparak, yasayı neoliberal ve merkeziyetçi bir sermaye birikim modeline uyumlu hâle getirdi. Bu değişikliklerin bazı önemli sonuçları şunlardır:

Rekabetin Sınırlandırılması: KİK'in 21/b maddesi, "doğal afetler, salgın hastalıklar veya öngörülemeyen acil durumlar" gibi gerekçelerle pazarlık usulü ihale yapılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak bu madde, AKP döneminde sıklıkla kötüye kullanılmış ve bu yöntemle ihale edilen projelerin oranı önemli ölçüde artmıştır. Örneğin, Sayıştay raporlarına göre 2020 yılında kamu ihalelerinin yaklaşık %27'si bu yöntemle gerçekleştirilmiştir. Bu durum, ihalelere katılımı sınırlandırarak belirli şirketlerin sürekli olarak tercih edilmesine zemin hazırlamıştır.

Rekabeti teşvik etmek yerine, devlet ihaleleri üzerinden oluşturulan dar bir sermaye grubu, kamu yatırımlarında tekel hâline getirilmiştir. İnşaat sektörü, bu durumun en belirgin örneğidir. Özellikle "beşli çete" olarak bilinen şirketler (Cengiz, Limak, Kolin, Kalyon ve MNG), AKP döneminde kamu kaynaklarının önemli bir kısmını kontrol eden bir sermaye grubuna dönüşmüştür.

Şeffaflık ve Denetim Mekanizmalarının Zayıflatılması: Kamu İhale Kurumu'nun (KİK) bağımsız yapısı, AKP iktidarında giderek zayıflatılmıştır. İlk yıllarda AB normlarına uygun bir yapı olarak oluşturulan kurum, daha sonra hükümete doğrudan bağlı bir yapıya dönüşmüş ve ihalelerdeki denetim gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Denetim süreçlerindeki zayıflama, kamu kaynaklarının etkin kullanımını azaltmış ve yolsuzluk iddialarını artırmıştır. Transparency International'ın raporlarına göre, Türkiye'de algılanan yolsuzluk seviyesi, AKP döneminde belirgin şekilde yükselmiştir.

Yandaş Sermaye Birikimi ve Ayrıcalıklı Sektörler: AKP, kamu ihaleleri yoluyla sermaye birikimini yönlendirmiş ve yandaş sermaye gruplarını güçlendirmiştir. Bu süreç, özellikle inşaat, enerji ve sağlık sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Kamu-özel iş birliği (KÖİ) projeleri, bu stratejinin somut bir örneğidir. Havalimanları, otoyollar ve şehir hastaneleri gibi büyük projeler, genellikle belirli şirketlere ihalesiz veya pazarlık usulü verilmiş ve bu projelerle kamu kaynakları doğrudan özel sektöre aktarılmıştır.

Örneğin, 2022 itibarıyla kamu-özel iş birliği projeleri kapsamında yapılan toplam yatırımın %70'inden fazlası, inşaat sektöründe faaliyet gösteren yandaş şirketler tarafından üstlenilmiştir. Bu projelerde, devletin garantör olması, kamu zararını artıran bir başka unsur olmuştur.

Avrupa Birliği Uyum Sürecinin Terk Edilmesi: KİK'in ilk hâli, AB müktesebatına uyum amacıyla tasarlanmıştı. Ancak AKP döneminde yapılan değişiklikler, AB standartlarından ciddi bir sapma yaratmıştır. Özellikle şeffaflık ve rekabet ilkelerinin zayıflaması, Türkiye'nin AB ile uyum süreçlerini sekteye uğratmıştır.

3.3.2 Kamu İhale Yasası ve Neoliberal Sermaye Birikimi

AKP döneminde Kamu İhale Kanunu'nda yapılan değişikliklerin sermaye birikimi ve neoliberal düzen üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektifle ele almaktadır. AKP'nin, neoliberal politikaları yerel koşullarla birleştirerek devlet güdümlü bir sermaye birikim modeli oluşturduğu görölmektedir. Kamu ihale süreçleri, ekonomik sermaye yoğunlaşmasını artırmanın ötesinde, sosyal ve kültürel sermaye ilişkilerini yeniden yapılandırarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir.

Neoliberal politikalar, 1980'lerden itibaren tüm dünyada devletin ekonomik işlevlerini yeniden yapılandırmış ve piyasayı temel alan bir ekonomik düzen oluşturmaya hedeflemiştir. Türkiye'de bu dönüşüm, 1980 askeri darbesi sonrası dönemde hız kazanmış, 2002 yılında AKP iktidarıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde neoliberal politikalar, sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla devletin düzenleyici ve denetleyici rolünü aşındırırken, kamu kaynaklarının özel sektöre aktarılmasını merkezî bir hedef hâline getirmiştir.

AKP'nin iktidarında en önemli araçlardan biri, Kamu İhale Kanunu (KİK) olmuştur. 2002 yılında yürürlüğe giren KİK, başlangıçta Avrupa Birliği (AB) normlarına uygun, rekabetçi ve şeffaf bir kamu ihale sistemi kurmayı hedeflemişti. Ancak AKP'nin yasada yaptığı 200'den fazla değişiklik, bu hedeflerin terk edilmesine neden olmuş, kamu ihaleleri bir yandan sermaye birikim süreçlerinin, diğer yandan ise siyasi güç pekiştirmenin bir aracı hâline gelmiştir.

Neoliberalizmin temel dayanağı, piyasa odaklı bir ekonomik düzenin toplumsal refahı artıracadı varsayımdır. Ancak bu süreç, sermaye birikiminin belirli gruplar lehine yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. David Harvey, neoliberal politikaların, devletin ekonomideki rolünü ortadan kaldırmadığını, aksine bu rolü sermaye birikiminin desteklenmesi doğrultusunda yeniden şekillendirdiğini vurgular. AKP döneminde bu yaklaşımın somut bir yansıması, kamu kaynaklarının belirli sermaye gruplarına aktarılması yoluyla gerçekleşmiştir. KİK, AKP döneminde yapılan değişikliklerle rekabet, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinden uzaklaştırılmıştır. En dikkat çekici değişiklikler şunlardır:

21/b Maddesi ve Pazarlık Usulü: Öngörülemeyen acil durumlar için tanımlanan pazarlık usulü, AKP döneminde olağan hâle gelmiş ve ihalelerin yaklaşık %30'u bu yöntemle yapılmıştır. Bu durum, belirli şirketlerin sürekli olarak tercih edilmesini kolaylaştırmıştır.

Kamu İhale Kurumu'nun Bağımsızlığının Zayıflatılması: KİK'in bağımsız bir denetim mekanizması olarak işlev görmesi, düzenlemelerle engellenmiştir. Kamu İhale Kurumu, siyasi otoritenin bir uzantısı hâline getirilmiş ve denetim süreçleri zayıflatılmıştır.

Kamu-Özel İşbirliği Projeleri (KÖİ): KÖİ projeleri, inşaat, enerji ve sağlık sektörlerinde büyük ölçekli yatırımların belirli sermaye gruplarına aktarılmasını sağlamıştır. Özellikle şehir hastaneleri ve otoyollar gibi projeler, kamu zararını artıran garanti mekanizmaları ile yandaş şirketleri güçlendirmiştir.

KP'nin Kamu İhale Kanunu üzerindeki düzenlemeleri, Türkiye'nin neoliberal dönüşüm sürecinin önemli bir yansımasıdır. Bu dönüşüm, kamu kaynaklarının yönetiminde rekabet ve şeffaflık ilkelerinden uzaklaşarak devlet güdümlü sermaye birikimi stratejisini önceliklendirmiştir. Kamu ihaleleri yoluyla sermayenin belirli gruplar arasında yoğunlaştırılması, yalnızca ekonomik değil, toplumsal eşitsizlikleri de derinleştirmiştir.

Neoliberal politikaların Türkiye'de gelir adaletsizliğini artırdığını vurgular. AKP'nin kamu ihale politikaları, Boratav'ın "rantiyeci kapitalizm" olarak tanımladığı bir modele uygun biçimde, sermaye birikimini piyasa dinamiklerinden ziyade devlet eliyle yönlendirmiştir. Bu süreçte sermaye sınıfı güçlenirken, emekçi sınıfların payı azalmış ve toplumsal yoksullaşma hızlanmıştır. Kamu kaynaklarının belirli gruplara aktarılması, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesinde merkezi bir rol oynamıştır. AKP dönemi Türkiye'si, neoliberal politikalarla otoriter bir merkezîyetçiliğin birleştiği bir model sunmaktadır. Kamu İhale Kanunu'nun sıkça değiştirilmesi ve denetim mekanizmalarının zayıflatılması, devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü artırırken, bu kontrolün siyasi amaçlarla kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Kamu ihalelerinin şeffaflıktan uzaklaşması, "yeni bir devlet kapitalizmi" anlayışının güçlendiğini göstermektedir.

Türkiye'nin kamu kaynaklarının kötü yönetimi nedeniyle artan borç yüküne dikkat çekicidir. Kamu-özel iş birliği (KÖİ) projeleri kapsamında yapılan yatırımlar, bütçeye ağır bir yük getirmiş ve kamu zararlarını artırmıştır. Bu süreç, borçların gelecekteki kuşaklara devredildiği bir ekonomik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Özellikle garantili projelerin kamu maliyesi üzerindeki olumsuz etkileri devletin asli görevlerinden saparak kaynakları rant odaklı bir yapıya tahsis ettiğini belirginleştirmektedir. Dolayısıyla, AKP döneminde ekonomik karar alma süreçlerinin siyasi ve ideolojik gerekçelerle şekillendiği öne çıkmaktadır. Kamu kaynaklarının belirli sermaye gruplarına aktarılması, "millî çıkar" ve "kalkınma" söylemleriyle meşrulaştırılmış, toplumsal rızanın üretilmesi için ekonomik eşitsizliklerin üzeri örtülmüştür. Ancak bu süreç, AKP'nin hegemonik düzenini güçlendirmesine rağmen, uzun vadede ekonomik sürdürülebilirlikten uzak bir yapıya

işaret etmektedir. Kamu İhale Kanunu'nun her yeniden yapılandırılması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir araç olarak işlev görmüştür. Kamu kaynaklarının belirli sermaye gruplarına aktarılması, AKP'nin sosyal sermayesini güçlendirirken, devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin siyasal elitler lehine asimetrik bir şekilde şekillenmesine yol açmıştır. Bu durum, toplumsal güveni zedelemiş ve kamu kurumlarına duyulan inancı azaltmıştır.

Sonuç olarak, Kamu İhale Kanunu'nun neoliberal bir sermaye birikim modeli doğrultusunda dönüştürülmesi, Türkiye'de ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmiş, kamu kaynaklarının adil dağılımını engellemiş ve uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirliği tehlikeye atmıştır. Boratav ve Sönmez'in önerileri doğrultusunda, kamu kaynaklarının yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve rekabet ilkelerinin yeniden tesis edilmesi gerekmektedir. Mahfi Eğilmez'in altını çizdiği gibi, kamu-özel iş birliği projelerinin mali etkileri titizlikle değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin mevcut ekonomik ve sosyal yapısının, KİK ve benzeri düzenlemelerle pekiştirilen eşitsizliklerden kurtulabilmesi için, devletin ekonomideki düzenleyici rolü yeniden tanımlanmalı ve bu süreçte toplumsal refahı önceleyen bir politika çerçevesi benimsenmelidir. Gramsci'nin hegemonya teorisi bağlamında, toplumsal rızanın adalet, eşitlik ve hesap verebilirlik üzerine yeniden inşa edilmesi, Türkiye'nin daha kapsayıcı bir ekonomi politikası geliştirmesi için kritik öneme sahiptir.

3.4. 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

2002 yılında iktidara gelen AKP iç ve dış politikada tüm çalkantılara rağmen, yaşadıkları tüm kriz ve riskleri seçimleri kazanarak, demokrasinin sağladığı “toplumsal sözleşme”yi, yönetim biçimini de değiştirebilecek bir unsur haline dönüştürdüğünü düşünüyordu. 16 Nisan 2017 Referandumu ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçiminde cumhurbaşkanlığını Recep Tayyip Erdoğan'ın kazanmasıyla Türkiye'de 9 Temmuz 2018 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye'de 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında uygulanan iktisadi politikalar, kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olunması nedeniyle, iç ve dış ilişkilerde beliren güven, huzur ve istikrar sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünyada yaşanan pandemi sürecinde arz tedarikinde yaşanan sorunlardan dolayı enflasyon artmış ve cari işlemler açığı, bütçe açığı vb. bazı makro ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Politik istikrarın sağlanmasına yönelik birçok ekonomik kararların alınmasına rağmen, AKP'nin giderek güç kaybettiği politik süreçler

yaşanmıştır. 2019 yerel seçimlerinde kaybedilen büyükşehirler, İstanbul Büyükşehir seçiminin çok tartışılan hukuki kararlar sonucunda yenilenmesi ve yenilenen seçimin de tekrar kaybedilmesi ile AKP'nin sağladığı “toplumsal sözleşme” nin artık giderek güç kaybettiğini ortaya koyuyordu. Daha sonra giderek belirginleşen ekonomik istikrarsızlık, toplumun büyük bir kesiminde güvensizlik ve huzursuzluklara neden olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı yönetim sürecinin doğalında inşa ettiği politik ittifaklarla devam eden Türkiye siyaseti; Cumhur ve Millet ittifakı diye iki blok inşa etmiştir. AKP iktidarı artık iktidar ilişkilerine ortaklaştırdığı partilerle devam ederek 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini 2. turda kazanmıştır. Bu süreçte AKP ekonomik program ve dengeleri iktidarda kalmak üzerine inşa ettiğine dair birçok tartışma yaşanmıştır. Özellikle giderek artan enflasyon, işsizlik, kurlar vb. makro ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçler toplumsal muhalefet, rejimi dönüştürerek değiştiren AKP karşısında giderek güçlenmiş ve iktidara ilişkin yeni yollar arayışına girerek, CHP'nin öncülüğünde 2024 yerel seçimlerinde üstünlük sağlamıştır.

2013 yılından sonra küresel sermayenin ulus devlet ilişkilerindeki belirsizliği ve birçok ekonomide büyüme trendlerini sonlandırmış hatta eksiye düşürmüştür. Kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye, her dönem olduğu gibi sıcak para arayışını politik karar süreçlerinin en etkin sorumlulukları olarak belirlemiştir. Küresel ölçekte etkilerini hala göstermekte olan 2008 krizi sermayenin daha hızlı hareket etme eğilimlerini de giderek güçlendirmekteydi. Finans kapitalin işlevselliğini giderek artıran bu hareket eğilimi, kapitalist krizlerin zaman ve mekân anlayışını da bir sınırsızlığın içerisine sokmuştur. 2014 yılında dünya enerji fiyatlarındaki düşüş, Türkiye'nin acil ihtiyacı olan dış finansman açığını bir nebze de olsun rahatlatmıştı. Ancak temel bölüşüm ilişkilerinde uygulanan neoliberal programlar, emek ve ücretler arasında yaşanan büyük eşitsizliklere neden olmaya devam etmiştir. 2000'lerin başında gelir eşitsizliğine dair belirlenen Gini katsayısı 0,41'e yükseldi (Işık, 2022:128).

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ile büyük bir toplumsal kaosu yaşandığı Ortadoğu, büyük göç süreçlerine neden oldu. Türkiye 'ye sığınan ve buradan Avrupa'ya geçmek isteyen sığınmacılar konusu üzerine toplum nezdinde büyük ayrışmalar yaşandı. İtalya ve Yunanistan gibi Avrupa ülkelerinde ırkçılık eğilimleri giderek güçlendi. 2015 yılında gerçekleştirilen Haziran seçimleri sonrası yaşanan terör saldırıları, yabancı sermaye çıkışı ve döviz kurlarının yükselişine neden oluşturdu. AKP bu süreci Kasım seçimlerinde elde ettiği başarı ve sonrasına Almanya öncülüğünde AB ile sığınmacılar konusunda yapılan anlaşmalarla atlatmaya çalıştı. Mart 2016 yılında yapılan anlaşma ile sığınmacıların Türkiye sınırlarında tutulması ve maddi yükün paylaşılmasına ilişkin mutabakata varılmasına rağmen, Türkiye açısından daha büyük toplumsal sıkıntıların oluşmasına neden oldu. Toplumun demografik yapısına karşı büyük bir saldırı olduğu

düşüncesi ile süreci gündemden düşürmeyen toplumsal muhalefet cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik eğilimlerine dair toplumsal düşünüş ve eylemlerini giderek artırmıştır.

Dış politikada savrulmalar giderek artmaya başlamıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ABD ile aranın giderek gerilmesi; Türkiye Rusya ilişkilerin büyük gerginliğe sebep olan Kasım 2015'te Hatay üzerinde Rus savaş uçağının düşürülmesine rağmen sıcak gelişmeler göstermiştir. S-400 savunma sisteminin Türkiye tarafından kabul edilmesi, Akkuyu Nükleer santralinin hızlanması ve ticaret anlaşmalarının artırılması yeni dengelerin kurulması olarak anlaşılmıştır. Bu yıllar AKP'nin ihtiyacı olan sermaye arayışına ve sermaye birikimi elde etme süreçlere dair değişimleri de özetler niteliktedir. Batı kapitalizmi ile olan ilişki ağında yaşanan siyasi daralmalar, Türkiye'yi başka sermaye birikim blokları ile yakınlaştırmaya başlamıştır. Yükselen Doğu Asya ve varlığını küresel dünyada sıkça hissettiren Arap sermayesi Türkiye için büyütülmesi gereken ilişkiler olarak simgeleşmiştir. Bizatihi siyasi iktidarın kendine içkin sermaye birikimi oluşturma eğilimleri, kamu ve özel bankalar aracılığı ile sağlanan kredilerle kamuoyunda sıkça konuşulur olmuştur. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ve Türkiye-İran arasındaki ilişkiler küresel sermaye tarafından hoş karşılanmamış olup, ABD menşeli yaptırımlarla karşı karşıya kalınmıştır. Halkbank'ın İran'a yönelik yaptırımları deldiğine ilişkin 2019 yılında New York'ta açılan dava 8 Ocak 2024 yılında Halkbank lehine sonuçlanmasına rağmen siyasi ve ekonomik bedelleri yüksek olmuştur. 15 Temmuz Darbe girişimi sonrası açığa çıkan bulgular ışığında Ege bölge imamı olarak adlandırılan Bekir Baz ile ilişkisi olduğu tespit edilen rahip Brunson davası, Türkiye ve ABD arasında bir hegemonya bir krizine dönüşmüştür.

Dış finansmandaki alternatif arayışlarını sürdüren AKP, serbest piyasa ekonomisinin neoliberal düzenine ilişkin hareket etme eğilimini giderek güçlendirmektedir. Küresel sermaye birikimin de hareket etme eğilimlerinin coğrafi olarak yer değiştirmesi, Batı Kapitalizminin yaşadığı içsel sorunlarla bütünleşince Arap sermayesinin her türlü dolaşımını sağlayacak avantajlar AKP tarafından sunulmaya başlanılacaktı. Konut edinilmesi ve vatandaşlık verilmesine ilişkin kolaylıklar Arap sermayesini canlı tutmak için sağlanılmaya çalışılmasına rağmen istenilen sonuçlar alınamayacaktı. Bu süreçten yararlananlarsa Suriye, Irak ve İran'dan gelen vatandaşlar olmuştur. Sermaye arayışını büyük projelerle dillendiren AKP "Kanal İstanbul" projesini hayata geçirme isteğiyle gündemde tutarak, neoliberal düzenin mülksüzleştirme yoluyla birikim çerçevesine örnekler oluşturmuştur.

Dünya ekonomisi, yalnızca ekonomik faktörler üzerinden değişime uğramaz. "Toplumsal Sözleşme"yi elinde bulunduran iktidar ve iktidar ilişkilerinin değişimleri ve önemli toplumsal olayların da etkisi altında şekillenmektedir. Türkiye'de Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimi, Türkiye'nin siyasi yapısını köklü bir şekilde değiştirmeye yönelik girişimlerin önemli bir dönüm

noktası olmuştur. Darbenin ardından iktidar stratejik planlaması ve taktiksel değişim ve dönüşümleri ile rejime dair köklü bir değişimi önceleyerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiştir. Türkiye'de siyasi ve ekonomik karar alma süreçleri de büyük ölçüde değişime uğrayarak, yeni bir “toplumsal sözleşme” sağlama edimi ile devlet-halk ilişkisini yeniden biçimlendirmiştir.

Temmuz 2016'daki darbe girişimi, Türkiye'de siyasi ve ekonomik huzur, güven ve istikrar ilişkilerini ciddi şekilde sarsmıştır. Darbe girişiminin hemen ardından kırılgan makro ekonomik göstergelere sahip olan Türkiye'de ekonomik durgunluk yaşanmış, özellikle turizm ve yatırım gibi alanlarda ciddi düşüşler yaşanarak bir belirsizlik ortamına girilmiştir. Seçim sonuçlarıyla daha belirgin hale gelen toplumsal kutuplaşmalar siyasi belirsizliklerle büyük bir kaos ortamını tetiklemiştir. Küresel sermaye birikiminin yapısal dinamiklerinin Türkiye'ye olan güveni zayıflamış, finansal piyasalarında dalgalanmalara neden olmuştur. TL'nin değer kaybı giderek hızlanmış ve kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin notunu düşürmüştür.

AKP iktidarı, darbe girişimi sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi sorunları bertaraf etmek için kapsamlı bir dizi ekonomik ve siyasi kararlar almıştır. Genişlemeci mali politikaların öncelendiği uygulamalar, otoriterleşen bir yapısalılık içerisinde uygulanmaya çalışılmıştır. Kredi genişletilmesine dair uygulamalar önemli adımlar arasında yer almıştır. Ancak bu genişlemeci politikalar, kısa vadelerde dahil karşılaşılan bütçe açıklarına ve ekonominin kırılganlıklarının giderek derinleşmesine neden olmuştur.

Krediler ve dış finansmanlarla büyüyen ekonomi Mart 2018 yılında ekonomik çöküşü simgeleyecek bir durağanlığa girmişti. Büyük şirketlerin kredi yapılandırma istekleri reel sektörde büyük bir panik havası yarattı. Özel sektörün toplam dış borcu 336 milyar dolara çıkmış, 223 milyar dolar döviz açığına sebep olmuşlardı (Kubilay, 2021: 387). Ekonomideki bu çöküş siyasi çalkantılarla birleşince yeni bir seçim atmosferi inşa edilerek, baskın seçim kararı alındı.

24 Haziran 2018 yılında gerçekleşen seçimlerden de başarıyla çıkan AKP, Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı ile; “Faiz sebep, enflasyon sonuç”, Türkiye koşullarına uygunluğu sıkça tartışılan öneriyi Türkiye ekonomisinin temelleri olarak belirleyecekti. Bu süreçte kurlar giderek yükselmiş ve Merkez Bankasının rezervlerinin giderek azalmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin giderek olağanlaştırdığı otoriter eğilimler, Erdoğan tarafından yapılandırılarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu doğrultuda damadı Berat Albayrak'ı Hazine ve Maliye Bakanı olarak atadı. Cumhuriyet tarihi boyunca ilk kez tek bir bakan hem hazineyi hem de maliyeyi yönetmeye başlamıştı. SPK, BDDK ve TCMB üzerindeki etkinliği de artırılan bakanlık süreci boyunca kurlardaki artışlar engellenemedi. Dolar 4,8'den 7,24'e kadar

çıkacaktı. Dış ilişkilerde yaşanan sorunlar, küresel sermaye piyasalarında hala egemenliğini sürdüren ABD tarafından sınırlı yaptırımlara evrildi. Özellikle Merkez Bankası rezervlerinin eritilmesi ile kurların aşağıya çekilmesine ilişkin politikalar kamuoyunda muhalefetin sıkça dile getirdiği konulardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmıştır. En temelinde üretim ilişkilerinden kopuk, giderek tüketim toplumu olgunluğu içerisinde kendine hayat bulan iktisadi yaşam ülke dış borç stoğunun giderek büyümesine ve bu ilişkilere dair küresel sermaye birikimin kriz ortamlarından daha fazla yararlanma içgüdüüne, iktidarın yanlış para politikalarındaki ısrarı eklenince yüksek enflasyonlu yıllar kaçınılmaz olmuştur.

Erdoğan ve Albayrak'ın modellediği ekonomik program kendi iktidarlara açısından, giderek otoriterleşen siyasi süreçlerle daha da büyüyen sorunlara neden olmaktadır. Yerel seçimler AKP açısından toplumda bir kaybedişin gerçekleşeceğine ilişkin büyük bir algıyı eylemsel niteliğe dönüştürmekteydi. Yükselen muhalefet kurduğu ittifaklar neticesinde yerel seçimlerden başarı ile çıkmıştı. AKP'nin bu tabloya karşı kendini daha da merkezde konumlandıracak biçimsel özellikleri Erdoğan üzerinden yaşanılmaya başlanmıştı. Birçok kurum ve kuruluşunun en tepelerindeki atamalar artık Erdoğan'ın kendisine bağlanmıştı. Bürokraside, bankalarda, sivil toplum örgütlerinde, medyada istediği gibi konumlanmasını sağlayacak atamaları gerçekleştirmişti. TCMB Başkanı Murat Çetinkaya'nın görev süresi dolmadan görevden alınarak yerine Murat Uysal atanmıştır. Seçimleri kaybeden Erdoğan krediler yoluyla büyüme yolunu seçerek, makro ekonomik göstergelerde büyük dengesizliklere neden olacaktı.

2017 yılında yapılan anayasa referandumu sonucunda OHAL koşullarında Türkiye, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne büyük bir toplumsal muhalefete rağmen geçiş yapmıştır. Bu sistem değişikliği, 2018 yılında gerçekleştirilen erken seçimde Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan ile resmen yürürlüğe girmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yapılan tüm tartışmaların ortasında yürütme gücünü merkezi bir yapıya kavuşturarak, karar alma süreçlerini daraltarak hızlandırmayı hedeflemiştir. Bu sistemle birlikte her türlü kararın daha hızlı alınabilmesi, ekonomi politikalarına dair alınan kararların sonuçlarını da olumsuz etkilemiştir. Merkezileşmeyi öne alan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ülkedeki sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik olayların risk ve krizlere dönüşmesi giderek olağanlaşmıştı. Ancak yeni sistemle merkezileşen bu hızlı karar alma mekanizması, birçok alandan uzun vadeli planlamadan yoksun olduğu ve piyasalardaki güvenirliliği giderek kötüleştireceği yönünde eleştiriler almıştır. Özellikle TCMB'nin bağımsızlığı konusunda tartışmalar artmış ve konuya ilişkin birçok görüş ifade edilmiştir. Neoliberal ekonomik programlardan hiçbir şekilde vazgeçmeyen AKP iktidarı yeni sistemle giderek merkezileşen güç ilişkilerini servet, rant, kaynak yaratma ve aktarma olanaklarının var edilmesine dair kullanmasına yönelik şiddetli bir muhalefetle karşılaşmıştır. Para politikaları üzerindeki baskıyı giderek artıran AKP'ye karşı toplumun her kesiminden tepkiler

gelmeye başlamıştır. Türkiye burjuvazisi ve sermaye yapısına ilişkin yapısallığın; kapkaççı, rant vurguncusu, devletten nemalanan parazit gibi hallere dönüştüğüne ilişkin görüşler giderek çoğalmıştır (Boratav, 2015: 159).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, piyasalardaki risk ve kriz sorunu aşılamamıştır. Özellikle 2018 yılında yaşanan kur krizi, toplumsal dinamiklerin birçoğunda büyük bir güven sorununun başlangıcı olmuştur. ABD ile yaşanan siyasi gerilimler, göçmen sorunu, Suriye iç savaşı, terör gruplarının saldırıları, toplum içerisinde cereyan eden kutuplaştırmaya yönelik söylem ve eylemler, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığı, yeni hükümet sisteminin etkin politikalar üretebilmesine yönelik soru işaretleri doğurmuştur. Bu dönemde alınan hızlı kararlar, piyasalarda beklenen güveni tam olarak tesis edememiştir. Çok açıkça ifade etmek gerekirse daha önceki yıllarda elde ettiği “toplumsal sözleşme” dinamiklerini kaybeden AKP, ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel sermaye birikimini kendi içsel dinamikleri ile merkezileştirerek yönetimde var olan bir azınlık konumuna doğru sürüklenmektedir (Özbudun, 2016:152)

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi altında sermaye birikimi, neoliberal politikaların bir devamı olarak gelişmiş, ancak güç, bilgi ve iktidar ilişkileri üzerinden biyopolitik yönetsel davranışsal ilişkilerin öne çıktığı merkezileşme süreçleriyle devletin müdahalesi giderek artmıştır. 1980'lerde Karma-Planlı Ekonomi Programlarından vazgeçilmeye başlanılarak özel teşebbüsün varlığını büyütme iddiasıyla küresel dünya düzenine uygun değişmelerle inşa edilen neoliberal politikalar, sermaye gruplarının büyümesi için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Emek verimliliği ve ücretler konusunda sermaye birikiminin içkin yapısına uygun biyopolitik davranışsal iktidar ilişkileri küresel kapitalist devlet hegemonyasının aygıtları ile toplumsal dinamiklerin her yanında yaratılmaya başlanmıştı. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bu süreç iktidarın en önemli rıza ve ikna aygıtına dönüşmüş oldu. Boratav, bu yeni dönemde devletin rolünün daha merkezi hale gelmesi, üretim ve tüketim mekanizmaları üzerinde kurduğu güç ilişkileri sermaye birikiminin büyük sermaye grupları lehine hızlanarak büyüyen eşitsizliklere neden olacağını açıklamaya çalışmıştır (Boratav, 2017:471) Kamu ihaleleri, devlet destekli mega projeler, teşvikler ve krediler özellikle inşaat sektörü üzerinden büyük sermaye gruplarının lehine sonuçlandırılmış (Boratav, 2021:97)

İnşaat ve enerji gibi sermaye birikiminin yoğunlaştığı sektörlerin bu dönemde daha fazla devlet desteği alarak, iktidar ilişkilerine uygun sermaye birikimini hızlandırmıştır. Devletin kaynaklarının büyük kısmı, ekonomik risk ve krizlere rağmen denetleme kurumlarının da işlevsiz haliyle bu sektörlerle akıtılırken, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) ile emekçi kesimlerin bu süreçteki payı giderek azalmıştır (Milor, 274: 2022). Bu durum, sermaye birikiminde büyümeyi

ve kutuplaşmayı artırmış, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri derinleştirerek büyük toplumsal kesimler açısından yoksullaşma ekonomisine girilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, dış borçlanmaya dayalı büyüme modelini devam ettirmiş ve sermaye birikimi sürecini dışarıdan sağlanan finansal yatırımlara bağımlı hale getirmiştir. Bu süreçte, dış kaynaklara dayalı büyüme ve sermaye birikimi, tüketim kültürünün de giderek yaygınlaşmasıyla özellikle 2018'deki kur krizinde kırılgan hale gelmiştir. Türkiye'nin sermaye birikimi sürecinde büyük ölçüde dış borçlara ve yabancı sermayeye bağımlı olması ve elde edilen finansın artık değer üretecek yatırımlara dönüşmemesi; Türkiye'yi ekonomik krizlere açık bir hale getirmiştir. 2018'de TL'nin değer kaybetmesi ve enflasyonun hızla artması, dış kaynaklı sermaye birikim modelinin sürdürülemezliğini göstermesine rağmen iktidara tutunmak isteyen AKP'nin siyasi ve ekonomi politikalarını çözüm odaklı bir sürece yöneltememiştir. Bizatihi AKP ve Erdoğan Pandemi sürecinin yarattığı küresel etkiyle birlikte giderek kötüleşen siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır.

AKP ve Erdoğan güç ilişkileriyle kurduğu bağlantısallıkları yeni güç üretme mekanizmaları ile daha da geliştirerek, sermaye birikimini büyük ölçüde finans ve inşaat sektörleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin toplum tarafından kanıksanması ve iktidarın toplumsal meşruluğunu önceleyen siyasi ve ekonomik kararlar kısa vadeli oluşu, büyük sorunlar oluşturmuştur. Dış borçlarla finanse edilen mega projeler, devlet garantili krediler ve tüketim toplumuna uygun stratejilerle topluma sunularken, reel sektörde üretim ve ihracata dayalı birikim geri plana atılmıştır. Giderek kırılganlaşan Türkiye ekonomisi geleceğe ilişkin karar süreçlerindeki planlama özverisini giderek kaybetmiştir (Eğilmez, 2018:178)

Neoliberalizm, sermayenin emeğe karşı ulus-devlet paradigması içerisinde kendini yeni güç ilişkilerinde merkeze oturtan sermaye birikimin yeni ve dinamik yansımasıdır. Toplumların iktisadi düzeylerine göre kendine içkin düzenlemeleri, var olan sermaye birikim yapısı ve ulus-devlet paradigmasının dış ilişkilerindeki strateji ve taktiklerle uygular. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'yle birlikte 1980'den beri uygulamalarından vazgeçilmeye çalışılan ekonomik planlama, emek ve ücret ilişkileri üzerinden sermaye birikiminde ciddi dengesizliklere yol açmıştır. Planlı kalkınma ve sanayi stratejisi olmaksızın sermaye birikimi, var olan sermaye birikimi ve iktidar ilişkileri çevresinde belirlenerek yalnızca belirli sektörlerde yoğunlaştırılır. Kapitalizmin işleyiş esaslarından biridir (Âmin, 2014:84). Özellikle inşaat, enerji, alt yapı gibi sektörler ve yerel yönetimler aracılığı ile hizmet sektörlerindeki iktidar bağlantısallıklarında bulunan şirketler devlet destekli yatırımlarla büyürken, sanayi ve teknoloji gibi yüksek katma değerli sektörler yeterince teşvik edilmemiştir.

Türkiye'nin sermaye birikimi sürecinin, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile daha çok siyasi rasyonalitenin güdümünde şekillenmiştir. Var olan sermaye birikimi ve devlet aygıtının elinde bulunduran iktidar bağlantısallıkları ile inşa edilen sermaye birikimi arasındaki uyumsuzluk sosyal, kültürel ve tarihsel bir karakterde olmasına rağmen, kapitalist sermayenin doğal hareket edinimine içkin bilinci; neoliberal evredeki emek ve sermaye ilişkisinde sermaye birikiminin varlığını esas alır. Bu durum ekonomik istikrarı olumsuz etkilediğini büyük toplumsal kesimler tarafından ortaya çıkartırken, sermaye birikimin uzlaşısındaki gerçekliği ortaya koyar. Yapılan araştırmalarda elde edilen veriler Türkiye'deki en zengin %1'lik kesimin toplam servetten aldığı payın yükseldiğini göstermektedir (Gelir Dağılımı İstatistikleri 2023, TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr). 2002'den 2024 Devletin planlamadan uzaklaşarak büyük sermaye gruplarının çıkarları ve iktidar ilişkilerine hizmet eden bir yapı kurması, uzun vadeli ekonomik ve siyasi kalkınma hedeflerini sekteye uğratmış, otoriterleşen bir iktidar sürecine girmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, sermaye birikimi süreci belirli alanlarla sıkışmış ve toplumun geneline yayılan bir güven, huzur ve istikrar üretme potansiyeli zayıflamıştır. Tüketim toplumunun yarattığı gerçek dışı atmosfer toplumun büyük kesiminin yaşadığı ekonomik sıkıntılarla ortaya çıkmaya başlamıştı. Çağdaş toplumun üzerinde bir söylence olarak kendini yeniden üretmeye sadık “tüketim” olgunluğu, popülist politikaların eşliğinde az gelişmişlik, eşitsizlik ve yoksullaşmaya rağmen hem Türkiye’de hem de birçok toplumda sürdürülmeye çalışılmıştır.

Otoriterleşen sistemler popülist politikaların toplumda sağladığı “alan” ile sermaye birikimini kendi ilişkileri açısından büyütür (Pekdemir, 1997:120). Büyük sermaye grupları ile iktidar arasında gelişen simbiyotik ilişki, popülist yaklaşımlarla toplum nezdinde olağanlaştırılarak, devlet kaynaklarının bölüşüm ve paylaşım politikalarında sermaye birikim lehine davranmasına neden olmuştur. Kamu kaynaklarının sermaye çevrelerine aktarılması, ekonomik alan içerisinde eşitlik ve paylaşımın dair habituslarla hareket eden toplumsal dinamiklerde giderek büyüyen tepkilere neden olmuştur. Ekonomik ve siyasi alanlardaki toplumsal içiçe yapılaşma, merkezileşen iktidar ilişkileri karşısında giderek büyümeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasi alan, sanat, kültür, eğitim gibi alanlarda öncü bir radikalizmi olgunlaştırarak, giderek risk ve krizlerin arttığı merkezi yönetime karşı gelişen bir mücadele içerisinde yeni iktidar ilişkileri üretmeye yönelir (Kongar, 1993:289).

Toplumsal uzlaşmayı sağlamak amaçlı neoliberal politikaları “popülizm” üzerinden inşa eden iktidar sermaye birikimini büyütmesine rağmen, bölüşüm ve paylaşım ilişkilerindeki eşitsizlik, 2020 yılında bütün dünyayı sarsan COVID-19 salgını ile daha büyük sorunlara neden olacaktı. Küresel piyasalardaki durgunluk enerji fiyatlarındaki düşüşle birlikte, Türkiye ekonomisinde bir iyimserlik hâkim oldu. COVID- 19 salgınının hızla yayılmasıyla birlikte tetikte olan ekonomik kırılganlığın yeniden işlevsel olmasına neden olmuş, ekonomik durgunluk başlamıştır. Sermaye

birikiminin bütün dünyada eve çekilme sendromu ile karşılaşması, Türkiye’de de büyük sermaye çıkışlarına neden oldu. Dolar 5,85’ten 6,85’lere yükseldi ve TCMB net rezervleri eksiye düştü (Akçay, 2024: 200). Kamu ve özel bankalar aracılığı ile kredi dağıtım mekanizması genişletildi. Döviz ihtiyacının karşılanması bankalar aracılığı ile swap yöntemiyle giderilmeye çalışıldı. Ancak ekonominin her alanındaki göstergeler giderek daha büyük olumsuzlukların yaklaştığının sinyallerini vermeye başlamıştı. Ekonomik risk ve istikrarsızlık toplumun bütün kesimleri tarafından olağanlaştırılmış ve makyavelist yaklaşımlar penceresinden giderek bencilleşen ekonomik ve siyasal bağlantısallıklar oluşmaya başlamıştı. Yaşanılan bu kriz süreci merkezi yönetimin, bazı kurum ve kuruluşlarda yönetim kadrolarının görevden almalara neden olacaktı. TCMB başkanı Murat Aysal görevden alınarak yerine Naci Ağbal’ın atandığı süreçte Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak’ta görevinden ayrıldı (Kubilay, Murat, 2021). Bu süreç Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin içerisindeki ayrışmaları da ayrıca yeniden tetikleyerek, gruplar arası sermaye birikim sürecinde bir kutuplaşma yaratmış ve gelir dağılımı adaletsizliğini daha da derinleştirmiştir.

COVID-19 sürecinde gelir adaletsizliğinin giderek arttığı, düşük gelirli kesimlerin salgın nedeniyle ekonomik olarak daha fazla zarar görmüştür. COVID-19 öncesinde de Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizlikler, sağlık gibi hizmetlerin piyasalaştırılmasına ilişkin düzenlemelerle giderek derinleşmiştir (Sönmez, 2010:140-142). Salgın sırasında devletin düşük gelirli kesimlere yeterli desteği sunamaması, neoliberal ekonomik düzenlemelerle sermaye birikim esaslı politikaların giderek somutlaşmasıyla açıklanabilir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sosyal ve kamucu devlet anlayışındaki eksikliklerle sık sık gündeme gelmeye başlamış, AKP’nin popülizm odaklı politikalarına rağmen kamuoyunda büyük rahatsızlıklar oluşturmuştur (Akçay, 2024: 205).

Covid 19 sonrası uygulanan destek paketlerinin daha çok sermaye birikiminin ara kolları ve büyük şirketlere yönelik olmuştur. İşsizliğin giderek artması, alım gücünün daralması alt gelir gruplarında her türlü anomik davranışlar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Milyonlarca vatandaş açlık sınırının altındaki asgari ücretlerle yaşamak zorunda bırakılmış olmasına rağmen, gerekli sosyal desteklerinde sağlanmadığı toplumsal dinamikler tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bizatihi salgının ekonomik, siyasi ve sosyal etkileri de büyük bir eşitsizlikle dağılım göstermiş olup toplumun en alt kesimlerini daha fazla etkilemiştir. Sosyal ve kamucu devlet politikalarının zayıflamasıyla toplumun alt kesimlerini oluşturan yüzde 80’lik kesim ekonomik dışlanmayla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle düşük gelirli kesimlerin içerisinde yaşamaya çalışan; işsizler, kadınlar ve çocuklar krizin etkilerini bütün yaşamları boyunca hissedecektir. COVID-19 ve sonrasında yaşanan gelişmeler emekliler açısından da büyük bir yoksullaşmanın başlangıcı olmuştur. Açlık sınırının altında kalan maaş ödemeleri aynı zamanda asgari ücretlerinde altında olmasıyla büyük tartışmalara neden olmuştur. Toplumun büyük kesiminin eline geçen ücretler barınma, beslenme ve

sağlık harcamalarını dahil ödeyecek durumdan giderek uzaklaşmış, toplumun sosyal ve kültürel hareketliliği sınırlandırılarak gözetim altına alınmıştır (Foucault, 2019:91).

COVID-19 sonrasındaki en önemli sorunlardan biri; Türkiye'nin kırılgan ekonomisinin daha büyük risk ve istikrarsızlıklarla karşılaşmasına neden olan yüksek enflasyondur. Salgının tedarik zincirlerinde neden olduğu aksaklıklar ve küresel enflasyon dalgası, büyüme odaklı popülist politikalar nedeniyle Türkiye gibi az gelişmişlik tuzağında sürüklenerek gelişmekte olan ülkeleri daha sert etkilemiştir. Ancak Türkiye'de bu durumun daha da ağırlaşmasının temel nedeni, yanlış ekonomi politikalarındaki ısrarın sürdürülmesidir (Oyan, 2023:220-222). Merkez Bankası'nın bağımsızlığının zayıflaması, düşük faiz politikası ve siyasi müdahaleler giderek otoriterleşen bir yönetim sistemine örnek olarak kamuoyu ve dış çevreler tarafından eleştirilerek sıklıkla dillendirilmesi risk ve kriz ortamını giderek derinleştirmiş ve enflasyonu kontrol altına almada ciddi zorluklar yaratmıştır.

Ekonomik göstergelerin hiç umut verici olmadığı bir süreç inşa edilmiştir. Döviz kuru dalgalanmaları ve kur krizleriyle de karşı karşıya kalınmıştır. Dövizle olan bağımlılığın pandemi sonrasında da giderek artması Türkiye ekonomisini dış şoklara karşı daha savunmasız hale getirmiştir. Pandemi süreciyle döviz rezervlerinin erimesi ve TL'nin değer kaybı, ithal girdi maliyetlerini artırmış ve bu da enflasyon tetiklemiştir.

Neoliberal politikaların 1980'den itibaren uygulanmasına ilişkin sermaye birikimi açısından en verimli olarak değerlendirildiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi boyunca artan dış borç yükü artmıştır. Dış borç hükümlüklerindeki 1980 sonrası her döneme ilişkin artış Türkiye ekonomisini kırılganlığını ve dış finansman bağımlılığını göstermektedir. Kısa vadeli borçların ödenmesi için dövizle olan ihtiyaç, swap ve KKM gibi yöntemlerle giderilmeye çalışılması; Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını tehdit eden bir unsur olarak öne çıkararak, AKP iktidarının en sıkıntılı günlerine neden olmuştur.

Sönmez (2002:110) dış borçlanmanın sürdürülebilir olmadığını ve uzun vadede Türkiye ekonomisi üzerinde risk ve krizler yaratacağını savunur. Bu durum, ekonomik büyümenin sınırlanması ile tetikleyeceği risk ve krizlerle bütünleşerek alt gelir gruplarında büyüyen ve derinleşen toplumsal sorunlara neden olacaktır (Boratav, 1969:204-206). Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kazanması ve içine girdiği yeni hükümet sistemine ilişkin de yapısal reformlar yapılmalı ve üretime odaklı bir sürecin inşacıları olarak yüksek teknolojik ürün üretme kabiliyetini artırması gerekir (Eğilmez, 2018: 210-214) Türkiye'nin ekonomik sorunlarını büyüten ve çözümsüzlüğe sürükleyen ekonomik ve sosyal yapıdaki yapısal sorunlardır. Türkiye ekonomisi

özelikle 1980’den itibaren düşük tasarruf oranları, yüksek cari açık, yüksek enflasyon ve dış borca dayalı büyüme gibi temel sorunlarla geçtiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, neoliberal politikaların sıklıkla uygulanarak Ümit Akçay’ın “Geleceğe Kaçış” olarak tanımladığı bir yapısal karaktere bürünmüştür. Dolayısıyla yeni bir düzene geçişe olan ihtiyaç yapısal reformların altına gerçekleşebilir. Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma modeli için yapısal reformların öncelikli hale gelmesine rağmen; gerçekleştirilmesine dair merkezi yönetimin demokratik kaideler üzerinden sürdürdüğü ve benimsediği tartışma ortamlarının oluşmaması iktidara karşı tepkileri giderek güçlendirmiştir. Eğitim sisteminden iş gücü piyasalarına kadar geniş çaplı reformlara dair çalışmaların öncelikli hale getirilmesine dair talepler giderek artmaktadır. Ayrıca, vergi tabanının genişletilmesi ve dolaylı vergilerin azaltılması, gelir adaletini sağlamaya yönelik yapısal reformlarda gündeme gelmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, 2018 yılında OHAL koşullarında devletin yönetme mekanizmasındaki zafiyetlerini gidermek amacıyla parlamenter sistemin yerine geçen bir yönetim modelidir. Bu sistem, yürütme yetkisinin büyük oranda Cumhurbaşkanı’nda toplamıştır. Yasama ve yürütme arasındaki denetim mekanizmalarının zayıfladığı ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışının giderek güçlendiği bir sistem olması itibariyle muhalefetin “Tek Adam”, “Saray Rejimi” ve “Dikta Rejimi” vb. tanımlamalar yapmasına neden olmuştur. Sistemin otoriter rejimlerle olan benzerlikleri işleyişi ile giderek artmış, Michael Foucault’nun güç, iktidar ve yönetim biçimleri üzerine geliştirdiği düşünceler çerçevesinde ele alındığında derin bir tartışma konusu oluşturmıştır. Foucault’un İktidarın işleyişi, disiplin ve biyopolitika kavramları Bourdieu’nun alan ve habitus tanımlamaları içerisinde artık değer sermaye birikimine dönüşümü çerçevesinde; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin otoriter rejimlere nasıl evrilebileceği ya da bu rejimlerle hangi noktalarda kesiştiği irdelenmeye başlamıştır.

Michael Foucault, iktidarı sadece bir baskı aracı olarak değil, her alana nüfuz eden bir güç ilişkisi olarak ele alır. Ona göre iktidar, toplumu şekillendiren ve bireylerin yaşamlarını kontrol eden bir mekanizma olarak her düzeyde işlemektedir. İktidarın merkezsiz olduğu ve her türlü toplumsal ilişki içinde var olduğu fikri, Foucault’nun iktidara bakışının temelini oluşturur. Bu perspektiften bakıldığında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin otoriterleşme potansiyeli, iktidarın merkezileşmesi ve denetim mekanizmalarının zayıflatılması ile yakından ilişkilidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yürütmenin geniş yetkilerle donatıldığı ve tüm kurumsal ilişkilerin bir şekilde tek bir yapıda toplandığı bir sistemdir. Bu yapı, Foucault’nun iktidar anlayışı çerçevesinde sınırlandırıcı, gözetleyici, kontrol edici ve giderek merkezileşmiş bir mekanizmaya dönüşme riskini taşır. Aynı zamanda kendini yeniden üretme becerisine sahip olan

merkezileşmiş bu sistem yeni habituslar inşa ederek, ekonomik altyapıda değişiklik yaptığına ilişkin, toplumun kendisine görüngeler sunmaya başlar. Ama hiçbir zaman çağımız eşitsizliğin ekonomik ve politik anlatısı olan neoliberal düzenin dışına çıkamaz. Foucault'nun "güç, bilgi ve iktidar" bağlantısallıkları, bu sistemde karar alma süreçlerinin tek bir noktada toplanması ve toplumsal dinamikler üzerindeki kontrolün yoğunlaşması ile neoliberal düzendeki sermaye birikiminin “toplumsal sözleşme”ler üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Çağımız güç ilişkileri az gelişmişlik tuzağında gelişme süreciyle ilişkilendirilen birçok ulus devlette; medya, hukuk ve bürokrasi gibi alanlar üzerindeki denetimini artırması, iktidarın disiplinci doğasını güçlendirmesi ve sermaye birikimine yönelik artırımları ile karşımıza çıkmaktadır. Otoriterleşen bir Türkiye süreci bu sistemle kendine içkin güç ilişkileri ile sermaye birikimi odağında yeni bir “toplumsal sözleşme” arayışına girerek, merkezi bir anlayışa dair rıza ve ikna oluşturmaya çalışmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yönetmelikler ve sistemin yarattığı boşluklar üzerinden yürütmeye dair yetkilerini genişletirken, toplumsal denetim ve disiplin mekanizmalarını da güçlendirme yoluna gitmiştir. Özellikle iletişim alanlarında oluşturulan kontrol mekanizmaları geliştirilerek, eleştirel yaklaşımlara dair söylem üstünlüğünün topluma yerleşmesi önlenmeye çalışılmıştır. Özellikle Gezi eylemleri sonrası yükselerek daha da katılaştıran ve ittifaklar kuran muhalefete dair toplumsal iktidar ilişkilerine dair arayış sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Özgürlüğünün sınırlandırılması, yargı bağımsızlığının zayıflaması ve sivil toplum örgütlerine yönelik baskıların da giderek artması ve toplumsal dinamiklerin artan hoşnutsuzluğu disipline edici iktidara karşı yükselen toplumsal muhalefetin varlığını göstermektedir. AKP iktidarı bu sistemle birlikte insan, toplum ve çevre hayatına daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Bu durum, otoriter rejimlerde görülen merkeziyetçi ve denetimci yönetim anlayışını örneklendirir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Althusser'in teorik çerçevesinde devletin merkeziyetçi yapısının yeniden inşası ve sermaye birikimi süreçlerine daha etkin bir şekilde müdahale etmesi olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte ‘Baskı Aygıtlarının Güçlenmesi’ OHAL sonrası güvenlik politikalarının artması, medya üzerindeki denetim ve yargının bağımsızlığının zayıflaması, DBA'nın merkezileşmesini sağlamıştır. ‘İdeolojik Aygıtların Yeniden Üretimi’ eğitim politikaları, medya kontrolü ve dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin artırılması, ideolojik rıza üretimini güçlendirmiştir.

Örneğin, TÜİK'in 2023 verilerine göre, Türkiye’de en zengin %1’lik kesim toplam servetin %44’ünü kontrol etmektedir. Bu durum, Althusser'in “kapitalist devletin, eşitsizliklerin meşrulaştırılmasını sağladığı” tezini doğrular niteliktedir. Eğitim ve medya gibi ideolojik aygıtlar, bu eşitsizliklerin sorgulanmasını engelleyerek sermaye birikimini ve sürekliliğini mümkün kılar. Eşitsizliklerin giderek derinleştiği, toplumsal kontrol mekanizmaların giderek arttığı ve kendi simülarklarını yarattığı, büyük ve yandaş sermaye gruplarının birikim süreçlerinin hızlandırıldığı

Türkiye’deki iktidar ilişkileri: devletin ideolojik ve baskı aygıtları çerçevesinde, 2027 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kendini yeniden üretecek bir sürece evrilmiştir. Kamu ve özel alan bağlantısallıklarının giderek içe çöktüğü ve sınırların neredeyse yok olduğu yönetici sınıfın devleti olan devlet, her türlü kamusal ve özel ayırımın ön koşuludur (Althusser, 2000:37). Sermaye sınıfının kendine içkin yapısı kamu ve özel alanın belirleyicisi olarak karşımıza çıkar. Türkiye’de sermaye gruplarının artan sermaye birikimi, kamu ve özel alan arasındaki hukuk ilişkisinde bertaraf edecek birçok olay ve olguyu gündeme taşımaktadır. Kamu İhale Kanunu’nun birçok kez değiştirilmesi, özelleştirilmesin giderek artırılması, madenlerin çıkartılması vb. sermaye sağlayacak olay ve olguların sürekli gündemde kaldığı Türkiye’de, bu süreçlerin meşrulaştırılması ve olağanlaştırılması devletin ideolojik ve baskı aygıtları ile sürdürülmeye devam etmektedir.

Sağlık, eğitim, ekonomi vb. toplumsal alanlarda devlet giderek kendi gücünü hissettirecek devlet aygıtlarını, otoriterleşen bir anlayışla inşa etmeye başlar. İnsan, toplum ve çevrenin bu duruma ayak uydurması, rıza ve iknanın yaratılması öncül bir paradigmadır. Demokratik rejimlerinde giderek otoriter bir hal alabileceği gibi, sürecin akışkanlığına olan toplumsal bağlılık; demokratik bir rejim tanımlanmasından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak tanımlanan otoriter bir rejime evrimleşebilir. Bu evrimleşme süreci ve sonrası kontrol mekanizmalarını giderek kullanışlı bir devlet aygıtına dönüştürür. Sosyal medya ağları ve İletişim Başkanlığı gibi kurumlar birey ve toplumun düşünce ve davranışlarını şekillendirerek yeni habituslar inşa edebilir. Ayrıca cinsiyet üzerinden gerçekleşen ayrışmalar, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanma ve düzenleme çabası içerisine girer. Bu haliyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi; birey ve toplumun belirli ideolojik ve ahlaki normlar çerçevesinde yeni habituslar inşa etmesine yönelik bir girişim olarak görülebilir. Bu durum otoriter rejimlerin temel özelliklerinden biri olan bireylerin yaşam alanlarına müdahale, sınırlandırma ve kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesiyle örtüşür.

2021-2024 arası dönemde Türkiye’nin ekonomik, siyasi ve kültürel yapısında belirgin otoriterleşme ve radikalleşme eğilimleri gözlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, karar alma süreçlerini tek elde toplayacak bir nitelikte merkezileşmesi, yasama ve yargı organlarının zayıflayarak işlevsizleşmesi ile siyasi denetim mekanizmalarını da güçsüzleştirmiştir. Buna rağmen karşıt siyasi düşünce eğilimlerinin de giderek güçlenmesine eşlik etmiştir. Bu süreç, toplumsal sözleşmenin demokratik bileşenlerini iktidar odaklı olarak zayıflatmış ve toplumun geniş kesimlerinin devlet mekanizmasındaki siyasal temsilini sınırlandırmıştır. Ayrıca siyasi alanda yaşanan otoriterleşme eğilimleri yönetme mekanizmasının paylaşılmada her daim büyük paylar almaya yönelik hakimiyet alanı olan siyasal İslam’ın giderek radikalleşmesine neden olmuştur. Bizatihi kendine karşıt olarak çerçevelediği laik ve seküler kesime karşı, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel alanlardaki kurumsal ilişkilere dayalı iş olanaklarında aleyhte davranışlar sergilenmiştir.

Liyakat çok önemli bir sorun haline dönüşmüş, gençlerin ülkedeki olanaksızlıklar yüzünden göç etme eğilimleri artmıştır. Siyasi alanda yaşanan otoriterleşme, aynı zamanda kültürel kutuplaşmayı da derinleştirmiştir. Özellikle siyasi İslam'ın egemen olduğu bir ideolojik çerçevede toplumsal normlar yeniden şekillendirilmiş, laik ve seküler kesimler ile muhafazakâr kesimler arasındaki gerilim artmıştır. Bu gerilim, toplumsal sözleşmenin kültürel boyutunu zayıflatmış ve toplumun farklı kesimleri arasında sosyal uyumu zedelemiştir.

Demokratikleşemeyen ve yıllardır devam eden seçim süreçleri ve siyasi temsilde yaşanan sorunlar, halkın sisteme olan güvenini belirsizliklerle örmüştür. Muhalefetin etkisizleştirilmesine ve medya özgürlüğünün kısıtlanmasına yönelik alınan siyasi ve ekonomik kararlar toplumun farklı kesimlerinin sesini duyulmasına yönelik kısıtlayıcı ve demokratik olmayan kararlar olarak sıkça tartışılır olmuştur. Bu durum, toplumsal sözleşmedeki eşitlik, katılım ve adalet ilkelerine zarar vermiş ve AKP iktidarının toplumla sağladığı bağlantısallıkları zedelemiştir.

Otoriterleşen bir rejim olarak siyasi ve ekonomik çalkantılarla iktidarını sürdüren AKP, muhalefetin birleşik mücadelesi olarak tanımlanan Millet İttifakına karşı, oluşturduğu Cumhuriyet İttifakı ile girmiş olduğu 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de; 6 Şubat 2023 yılında 11 ilde büyük bir yıkıma neden olan Maraş Depremine ve neden olduğu çok büyük olumsuz şartlara rağmen başarıyla çıkmıştır. Bu durum yıllardır süren AKP iktidarının ekonomik, kültürel, tarihsel, sosyal vb. alanlarda varlığını örgütlü bir şekilde hissettiren habituslar inşa etmiş olmasına bağlı olduğuna ilişkin tartışmalarda giderek artmıştır. Keza AKP'nin, kurduğu iktidar biçimi ve oluşturduğu iktidar ilişkilerini kendine dair bağlantısallıklarla yeniden inşa eden bir yapılanmaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak uzun yıllar iktidarda kalma, giderek otoriterleşen ve sınırlanan iktidar ilişkileri, kırılgan ekonomik yapının her daim risk ve kriz barındırması yükselen muhalefet karşısında 2024 yerel seçimlerinin kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte Türkiye'deki kurumlar üzerindeki denetim mekanizmaları giderek zayıflaması, sınırlandırılması ve tek elde toplanması; bağımsız kurumların ve bürokrasinin siyasi baskılara açık hale gelmesi ve bu durumun olağanlaştırılması, ekonomik verimliliğe dair üretim girdilerini ve inovasyon süreçlerini olumsuz etkileyen faktörler olarak öne çıkar. Kurumsal istikrar ve bağımsızlık, yapısal değişimlerle sağlanabilir. Bizatihi, Türkiye kırılgan ekonomisinin sahip olduğu risk ve kriz paradigmaları; yapısal reformlar ve inovasyon süreçleri, rekabetçiliğe ve verimlilik esasına bağlı kalarak kamu kaynaklarının etkin kullanılması, hukukun üstünlüğünün her alanda öncelenerek şeffaf davranışçılık, uzun vadeli programlarla yüksek teknolojik ürün üretme süreçlerinin ve emeğin öncelendiği eşitlik ve adaletle tam bağımlı paylaşım ilişkilerinin insan ve toplum düşünsel eylemi olarak inşası ile aşılabılır.

3.5. Değerlendirme

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı, Türkiye'de 2002 yılından bu yana risk ve krizlerle örölü siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşüm ve değişim süreçlerinin öncüsü oldu. Bu süreçte AKP, sermaye birikimi ve büyüme modeli açısından, kendi iktidar ilişkilerinin stratejik planlamaları dahilinde daha önceki iktidar biçimlerinden farklılaşarak önemli değişikliklere öncülük etmiştir. Bu değişiklikler, sermaye birikimi süreçlerinin toplumsal etkileri bakımından “toplumsal sözleşme” süreçlerini etkileyecek boyutlara taşınmıştır. Dolayısıyla 2017 anayasa referandumundan sonra devlet aygıtlarına ilişkin kaotikleşen durumu, iktidar kurgularına ilişkin belirli bir hale sokmak açısından alınan erken seçim kararıyla Türkiye Cumhuriyeti bir rejim değişikliğini somutlaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli yapısal özelliği olan devlet ve halk birlikteliğini esas alan “toplumsal sözleşme” birikiminden bakıldığında toplumun farklı kesimleri ile devlet arasındaki ilişkilere dair önemli sonuçlar doğurmuştur.

İkinci Mahmut’un inşa edilmekte olan ulus-devlet paradigmasına ilişkin yenilik hareketleri; Tanzimat (1839) ve İslahat (1856) fermanlarıyla modern dünyanın işleyişiyle bağlantısallıkların inşa edilmesi, I. Ve II. Meşruiyet denemeleriyle yeni bir “toplumsal sözleşme”nin ana hatlarının çizilmesi ile yeni bir devlet anlayışına dair bağlantısallıkların kurulmasını sağlamıştır. Cumhuriyet tüm bu birikimlerin etrafında şekillenerek; çağdaşlaşma sürecine ilişkin kurumsal yapıların demokratik gelişmelere uygun ve öncü olacak nitelikte planlı kalkınma ve büyümeye dair sosyal ve ekonomik gelişmelerle tüm aksaklıklarına rağmen ilerici ve aydınlanmacı bir geleceğin öncüsü olmuştur. Cumhuriyet tarihi tüm birikimlerini parlamenter demokrasi çatısı altında yasama, yürütme ve yargı arasındaki bağımsızlık ilişkilerinin hegemonik dönüşümlerini esas alacak nitelikte bir işleyişe sahip olmuştur. Bu süreç Cumhuriyet tarihinin tek partili sistemden, çok partili bir sisteme geçişteki demokratikleşme istenci ile devlet ve halk arasındaki “toplumsal sözleşme” birikimlerini esas alarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, demokrasinin işleyişinde her daim aksaklıkların ve gerilemelerin ortaya çıkması mümkün olmuştur. İnsan ve toplum üretici gücünün güç ilişkileri içerisindeki kamucu ve kollektif niteliklerini kaybetmesi Türkiye gibi genç bir cumhuriyette demokratik olmayan yöntemlerle iktidara el koyma ve iktidarı değiştirme ye varan darbelerle sonuçlanmıştır. Türkiye’deki darbeler tarihi nitelikleri ve toplum üzerindeki etkileri bakımından farklılıklar göstermiştir. 1960,1971,1980 ve 2015 yılları darbeler tarihimizi andırmaktadır. Tüm bu süreçlere rağmen Cumhuriyet tüm birikimleri ile bulunmuş olduğu coğrafya ve dünyada her daim çok önemli bir konuma sahip olmuştur.

Özellikle 2015 darbe girişimin ardından devlet aygıtı içerisindeki güç ilişkilerine dair tek söz sahibi olma niteliğini taşıyan 2017 referandumu ve sonrası Türkiye demokratikleşme süreci otoriter

bir keyfiyetin içerisinde sürülmüştür. AKP bu sürecin inşasındaki stratejik eylem planını kendine içkin güç ilişkileri içerisinde otoriterleşen bir tekelleşme kapsamında şekillendirmeyi seçmiştir. Tüm kurumsal kategorilerde ve tüm evrensel niteliklerdeki ölçüleri kendine içkin değerlendirme eylemselliği; toplumsal muhalefetin kendine içkin tüm dengeleri yeniden inşa ederek büyük bir karşı koyuşu ile karşılaşmıştır. Türkiye’de demokratik ve insani gelişmişliğe dair tüm endekslerdeki sonuçların kötülüğü, toplumsal risk ve krizleri tetiklediği ve büyüttüğü gibi, büyük kurumsal çöktüşlere ilişkin tartışmaları başlatmıştır. Devletin kurumsal işleyişi, demokrasi, dış politika, ekonomik risk ve krizler ve değerler sistemine ilişkin çöktüş bu tartışmalarda başat konular olmuştur. AKP’nin 25 yıllık iktidarı, iktidarda kalabilmek için otoriterleşen ve her türlü makyavelist yaklaşımları meşrulaştıran, kayırmacılığı ve nepotizmi önceleyen karşıt düşünceler etrafında sürmüştür.

Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılına eşlik eden rejim değişikliği güçler ayrılığı ilkesini sofistike bir sürece sürükleyerek demokrasi, hukuk, ekonomi vb. uluslararası göstergelerin tümünde Türkiye’yi geriletmiştir. Uluslararası ölçekler değerlendirildiğinde bu denli hızlı düşüşlerin yaşandığı nadir ülkelerden biri haline dönüştüğümüz ortaya çıkmıştır. Açıknel (2023: 11), devletin kurumsallık krizi, demokrasi krizi, dış açık ve dış borç krizi, diplomasi krizi ve değerler krizi olarak anlattığı bu beş kriz OHAL sonrası Türkiye’de en önemli sorunlar olarak tartışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, insan ve teknik üretici gücüne ilişkin kendisini yeniden üretecek mekanizmaları inşa edemediği ve tüm bu süreçleri AKP’nin iktidar ilişkilerine dair özelliklerle geçirmeye çalıştığı görülmektedir. Anayasal yapımızı oluşturan devlet-halk birlikteliğinin AKP’ye içkin iktidar ilişkileri çevresinde merkezileşmesi, çağdaşlaşma sürecine içkin cumhuriyet karumlarında büyük bir çöktüş ve başarısızlığa neden olmuştur. Açıknel’in başarısız devlet ve başarısız bürokrasi tanımlaması, AKP’nin çağdaşlaşma karşısında ilişkilendiği siyasal İslam ve nepotizm çevresinde şekillenmiştir. Yandaş ve kayırmacı bir anlayışın giderek kendini hissettirdiği bu ortamda insan ve toplum üretici gücünün en temel yapısallığını geleceğe taşıyan gençlerimiz umutsuzluk içerisinde gelecekleri açısından büyük kaygılar duymakta ve ülkeyi terk etmeye dair düşünsel edinimler yaşamaktadır.

Popülist politikalar eşliğinde büyüme yanlısaması ile demokrasinin en temel göstergesi olan seçimlerde sağladığı başarıları, bütünlüklü bir “toplumsal sözleşme” olarak kabul eden AKP, kendine içkin güç dinamiklerini daha da büyütebilmek için giriştiği rejim değişikliği, Cumhuriyetin köklü kurumsal yapılarının yıkımına ve çöktüşüne neden olabilecek bir süreç izlemiştir. Demokrasizleştirme, anayasasızlaştırma ve hukuksuzlaştırma otoriter bir poülizm çerçevesinde

tartışılan bu süreç, özellikle ekonomik risk ve krizlerle örtüştükçe toplumun büyük kesimi açısından öncül konular olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin otoriterleşen yapısal karakteri; siyasetin tekelleşmesine paralel olarak karar süreçlerindeki “tek adam” yapısalılığı ile demokrasinin “toplumsal sözleşme” süreçlerini tıkamıştır. Siyasal İslam’a uygun bir yapısalılığın varlığında iktidar ilişkilerini kendine içkin bütünleştiren AKP, nobran ve baskıcı bir rejimi olağanlaştırmıştır.

Türkiye’de siyasal İslam’ın kutsallaştırdığı mazlumluk öyküleri tarihsel, sosyal ve kültürel bir bilinç olarak AKP tarafından sunulurken kendine içkin alan ve habituslar inşa etmeye çalışmaktadır. Rövanşist ve hoşgörüsüz iktidar ilişkiler ile beslenen bu süreç, neoliberalizmin dogmatizminde makyavelist ve pragmatizm çerçevesinde kendi öznesini inşa etmeye başlamıştır. 25 yıllık iktidar boyunca neoliberal politikalardan vazgeçmeyerek modernleşmiş siyasal İslam çerçevesinde sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel bir sermaye birikim sürecini yaşamıştır. Bu süreci en olağan hale dönüştüren küresel sermaye birikiminin istek ve talepleri doğrultusunda her daim borçlanarak büyümeyi önceleyen AKP ülkemizin planlamacı, ithal ikameci ve rekabetçi kalkınma modelini yok sayarak neoliberal politikaların serbest ticaret rejimine geçiş yapmıştır. Süreç boyunca ülkemizin birçok kurum ve kuruluşunun özelleştirilmesine ön ayak olan bu politikalar, insan ve teknik üretici gücümüzün giderek zayıflamasına neden olmuş, yüksek teknolojik ürün üretme kapasitemizde giderek düşürmüştür. Türkiye’nin her daim dışarıya bağımlı ve kendi yeterliliğini oluşturamayan bir ülke konumuna sürüklemiştir. Nitelikli işgücünü oluşturma kabiliyetini de Siyasal İslam’ın politik ve ekonomik öngörülerine dair dönüştüren AKP, kayırmacı ve liyakatsiz işgücü ile Türkiye’yi yarı sömürge ekonomisine sahip bir ülke konumuna dönüştürmüştür.

Türk dış politikasında da Ortadoğu’daki kaotik ortamdan beslenen ihvancı bir dogmatizmle yakınlaşan AKP, Ortadoğu’ya ilişkin tüm sorunları kucakında bulmuştur. 2011 yılında yaşanan Suriye krizi ile beş milyonu aşan mülteci sorunu ile karşılaştık. Dış politikadaki tutarsızlıklar, sınırlarımız boyunca yaşanan hukuksuzluklar, hak kayıpları ve terör sorunları ile sonuçlanmıştır. AKP’nin dış politikadaki popülist dogmatizmi, simgesel sermaye birikim olgusunu ihvancı “rabia” işareti ile biçimlendirmesi ve “dünya beşten büyüktür” söylemi ile radikalleşmeye başlamıştır. Türkiye’nin kendine içkin çağdaşlaşma sürecinde kendini nasıl konumlandıracağı, kutuplaştırma, ötekileştirme ve yok sayma politikaları eşliğinde toplumsal çatışma unsurlarını harekete geçirmiştir. Laik ve seküler çevrelerin çağdaşlaşma eylemselliğine ilişkin büyüyen toplumsal muhalefet, siyasal İslam’ın dogmatik eylem ve bilinç ile çevrelenen iktidar ilişkilerine karşı giderek güçlenen karşı reaksiyonlar vermeye başlamıştır. Özellikle insan hakları çerçevesinde uluslararası normların terkedilmesine dair alınan politik kararlar ve devlet aygıtları tarafından artırılan baskılar otoriterleşen devlet yapısının muhalif toplumsal dinamikler karşısındaki tutumunu ortaya

koymuştur. Eleştirel bakış açısının özellikle 2017 sonrası giderek baskılanmaya çalışılması, toplumsal muhalefetin gücünü ileriye yönelik programlar yapacak kadar somutlaştırmış ve dinamikleştirmiştir. Dolayısıyla ayrıştırma, ötekileştirme ve kutuplaştırma dair inşa edilen politikalar üzerine gücünü meşrulaştıran AKP'ye karşı büyüyen muhalefet, tüm toplumsal dinamikleri kapsayan bir politik hattın programını kurucu değerler ve ittifaklar üzerinden toplumla buluşturmaya başlamıştır.

25 yıllık iktidarının başlangıcından günümüze kadar birçok ideolojik ve kavramsal çerçeveyi kendi iktidar ilişkileri için biçimlendirerek kullanan AKP, devlet ve halk birlikteliğini Kuva-yi Milliyeci gibi eylemsel bir karakterle hayata geçiren Cumhuriyetin tüm değerlerine rövanşist ve hoşgörüsüz bir yaklaşım çerçevesinde bakmaktadır. Dolayısıyla AKP'nin iktidar yapılanması, yasal ve rasyonel otoriter çerçevede betimlenen cumhuriyetçilikten kopartılarak daha çok dogmatizmle biçimlenmiş karizmatik otoriter lidere içkin tanımlamalar üzerinden gelişmiştir. Bizatihi bu yapılanmaya uygun iktidar ilişkileri, paylaşım ve bölüşüm ilişkilerinde nepotizme bağımlı, para, kar, faiz ve rant eğilimli insan ve toplum aracılığıyla genişletilmiştir. Türkiye'nin bütün kaynakları belirlenen ekonomik sermaye birikim yapıları çerçevesinde eşitsiz ve haksız bir biçimde dağıtılarak, büyük toplumsal kesimlerin giderek yoksullaştırılmasına neden olmuştur. AKP'nin popülist politikaları çerçevesinde şekillenen birikim, paylaşım ve bölüşüm süreci; Patrimonyalizm, Yandaş Kapitalizm, Neopatrimonyalizm, Popülist Otoriteryanizm, Devlet Kapitalizmi, Müşteri Politikaları (Clientelism), Yeni Otoriteryanizm vb. kavramlar üzerinden sıklıkla eleştirilmektedir. Ayakta kalabilecek bağlantısallıklara sahip kişi veya toplumsal yapılar üzerinden otoriter patronaj ve otoriter klientalizm ile örgütlenen büyük bir toplumsal ağ üzerinden şekillenen neoliberal birikim süreci AKP'nin neden olduğu eşitsizliklere derinleştirerek, iktidar ilişkilerinin şahsım otoriter kimliğe dönüşmesine olanak sağlamıştır. Darwinist ve Makyavelist yaklaşımlarla bütünleşen paylaşım ve bölüşüm ilişkileri, iktidarın gözetleyici, sınırlandırıcı ve disipline edici devlet aygıtlarını kullanma biçimlerini siyasal İslam'ın dogmatik unsurlarıyla perçinlemiştir. Tüm bu süreci toplumsal muhalefetin varlığı üzerinden "vatana ihanet"e dair argümanlar üzerinden biçimlendirmiştir.

Otoriterleşen AKP despotik başkalaşım evrelerine girerek kendisine muhalif her kesimi düşmanlaştıran otoriter bir İslami nasyonalizm çerçevesinde, neoliberalizmin köklerini biçimlendiren John Locke'un iktidara dair sınırlı, denetlenebilir ve yasama ve yürütme gücünün ayrılığı ilkeleri yok sayılmıştır.

AKP'nin iktidar ilişkileri 2000'lerden itibaren liberalizmden neoliberalizme geçişi kapkaççı ve rantçı kapitalizmin tüm unsurlarıyla birleştirmiştir. Siyasal İslam'ın dogmatizmi üzerinden

kendine içkin şekillenen insan ve toplum niteliği eşitsizliği normalleştiren ve zenginliği kaderin getirisi olarak sunan bir hal almıştır. Anadolu İslam'ının en temel özelliği olan eşitlik ve paylaşım ilişkileri bu eşitsiz gelişim içerisinde yok edilmeye mahkûm edilmiştir. İslam'ın neoliberalizmle kapkaççı ve rantçı bir ekonomik düzen üzerinden buluşturulması AKP'nin otoriterleşen ve 2017 sonrası despotikleşen iktidarı, Althusser'in "üst belirlenim" kavramı ile örtüşmektedir. Elde edilen iktidar ve iktidar ilişkileri ile devletin kendisini ve sermaye birikimini dönüştüren AKP, alt yapıya ilişkin güç ilişkileri üzerinden üst yapının yeniden belirlenmesini sağlamıştır. Ayrıca tüm koşullar neoliberal dönüşüm çerçevesinde üretim fonksiyonlarından giderek uzaklaşan bir "aylak sınıfın doğuşu"nu da nitelemektedir. Gösterişçi bir nitelikte yaşamın her noktasında kendini tüketim toplumunun simülakrları olarak biçimlendiren birey para, kar, faiz ve rant odaklı yapısıyla AKP iktidarının bütünleştiği iktidar ilişkilerini oluşturmuştur. AKP iktidarının bu eylemsel ve düşünsel serüveni, Weber'in "yasal ve rasyonel otorite" kimliğinden, post muhafazakâr yapısallığında işlenen "geleneksel otorite" kimliği ile koparak, Siyasal İslam'a içkin dogmatizm çerçevesinde şekillenen "karizmatik otorite" karakterselliği ile despotizme dayalı bir birikim sürecini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin sosyal, tarihsel, kültürel ve ekonomik birikimi Anadolu medeniyetlerinin bağlantısallıklarıyla bugüne kadar taşınan düşün ve eylemsel tartışmalarla örülüdür. Yakın tarihimiz, Kurtuluş Mücadelemiz ve cumhuriyetimizin kuruluş esaslarına kadar olan bu tartışmalar üzerinden cereyan eden, bugüne kadar süren ve geleceğimizi belirleyecek olan düşün ve eylemsel birikimimiz; Siyasal İslamcılığın iktidarın kendisinde devleti yeniden şekillendirecek bir güce ulaştığı görüngesi ile düalist bir yaklaşımla toplumsal ikna ve rıza sürecini inşa etmesiyle sekteye uğramıştır. Siyasal İslamcılığın yenilikçilik üzerine biçimlendirici ve otoriterlikle güçlenen gericiлик arasındaki kaotiklik, tarihsel düşün ve eylemsel yapımızı gözetleyen ve sınırlandıran bir duruma evrilmiştir. Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinde başat tartışmalar olan Yusuf Akçura'nın "Üç Tarzı Ziyaret" Ziya Gökalp'ın "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ve Prens Sebahattin'in "Türkiye Nasıl Kurturulabilir" vb. eserler üzerinden sıkça tartışılmış, günümüze kadar gelmiştir. Kendi iktidar biçimine ilişkin düşün ve eylemsel niteliğini, İran İslamcılığının öncüsü Ali Şeriatî ve Ortadoğu'da güçlü bir örgütsel yapıya sahip olan Müslüman Kardeşler 'in önderlerinden Seyit Kutup üzerinden devşiren AKP, batı karşıtı medeniyet tahayyülü ile Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecindeki tüm birikimlerine karşı bir çatışma ve hesaplaşma içine girmiştir. Bu süreç AKP'nin neoliberalleşmiş liberal ve pragmatik çehresiyle, sağ ideolojik perspektifin içerisine yeni bir milliyetçilik inşa ederek, Siyasal İslamcılığı da yeniden biçimlendirerek üretmiştir. 7 Haziran seçimlerinden sonra yaşanan tüm olay ve olgular, OHAL koşullarının da yaratılmasıyla karizmatik otorite çevresinde şekillenen despotik iktidarla sonuçlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi otoriterleşen yapısallığını kendine içkin sürekli bir güç haline dönüştürmek üzere dayanışma, bağlılık ve kollektif aidiyet ilişkilerini geliştirerek, İbn-i Haldun'un "asabiyye" kavramına Ortadoğu topluluklarına ilişkin yeni anlamlar yüklemiştir. İktidarı kendi elinde bulundurabilmek ve sürekli hale getirmek üzere insan ve toplum arasında kurulan bağlantısallıklara dair var olan habitus, bir aile veya kabile çehresinde yeniden şekillenmekteydi. 2005'li yıllarda başlayan, 2015'ten sonra alenen yapılan aile ve kabile çevresinde örgütlenme veya "asabiyye" gelişmeye başlamış, tüm kurum ve kuruluşlarda kendi değer ve ilklerine uygun kadrolaşmaya gidilmiştir. Bu kadrolaşma süreci, bağlantısallığını otoritenin kendisinden buyruklarla alan bir totem haline dönüşmüştür. İlkel toplumlarda görülen, toplulukların kutsal semboller etrafında dayanışma, bağlılık ve birleştirici özellikler kazanması durumu Tayyip Erdoğan liderliğinde gerçekleşmektedir. Erdoğan, AKP tabanı için birleştirici bir sembol niteliğini özellikle partinin muhafazakâr-dindar seçmeninde akışkan bir şekilde yeniden üretecek mekanizmaları inşa etmiştir. Bu anlamda Erdoğan, AKP'nin toplumsal tabanı için bir tür "kutsal lider" olarak görülmesini ve "siyasal kabilecilik" anlayışının giderek artmasını sağlayarak, kendilerine ilişkin dayanışmacı yapıları ile "kollektif narsizm" düşün ve eylemsel niteliğine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla ayrıştırmacı, ötekileştirici ve kutuplaştırıcı siyaset örgüsü AKP'nin her döneme ilişkin eylemsel yapısını özetler.

Otoriterleşen iktidar yapısıyla özsel bir bağlantısallığı kabilecilik üzerinden inşa eden AKP, çoğulcu ve katılımcı demokratik gelişmeye dair birikimlere karşı, kendini yeniden üretecek olan çoğunlukçuluk esasına bağlı post muhafazakâr yapısı ve devlet içerisindeki kurumsuzlaştırma yöntemleri ile kendi içsel birikim ilişkilerini düşün ve eylemsel olarak belirginleştirmiştir. Otoriter popülizme dayalı hareket eden dünya siyaset sahnesi, sermaye birikiminin koşullandığı neoliberal politikalara uygun hareket eden siyasi yapılarla ve liderlerle sarmalanmıştır. AKP'nin post muhafazakarlığı post-truth gelişmelere uygun hareket eden Siyasal İslamcılığı ile dünya siyaset sahnesinde yerini almıştır.

2017'den sonra tüm iktidar ilişkilerini yeniden üreten AKP, kendine içkin "alan" ve "habitus"lar inşa etmek için makyavelist pragmatizme uygun hareket etmiştir. Öncelikle kendisini iktidarda tutacak olan toplumun kendisiyle iktidar ilişkilerini daha öncesinde kurmuş olduğu bağlantısallıklarla yeniden üretme sürecine girmiştir. Dolayısıyla bu tür değişim ve dönüşüm dinamiklerinde sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel birikimlere karşı, kendi birikimlerini inşa etmek üzere bir tarihsel arka plan yaratmak zorunda kalmıştır. Toplum ve iktidar ilişkilerinin birlikte nasıl tanımlandığı, iktidara ilişkin entegrasyonun nasıl sağlanacağı, felsefi ve politik yapısının nasıl olacağına dair çözülmeyi bekleyen sorunlarla karşılaşmıştır.

İktidarın ve toplumun yeniden üretimine dair tüm koşullarda kendisini var etmek için Foucault ile kavramlaşan biyoiktidara yönelik politikaları her daim koşulsuz var eden AKP, kendi iktidar ilişkilerine uygun demografik bir yapının inşasına önem vermiştir. Var olan kurucu değerlere karşın kendi kuruculuğunu esas alan bir dönüşüm sürecini 2017 sonrası çok daha hâkim bir iktidar ilişkileri ile devletin tüm aygıtlarını kullanarak inşa etmektedir. İktidar ilişkilerini bütünleştiren bir toplumsallık kurma yolundaki ihtiyacı, merkez-çevre paradigması üzerinden, kutsal mazlumluğu içeren popülist politikalarla gidermeye çalışmıştır. Toplumu birbirine bağlayan tüm parçalarda iktidarın bütünlüğüne ilişkin, toplumu yeniden üretme içgüdüğü, toplumun kendisinin sahip olduğu birikimler tarafından içselleştirilmemiştir. Dolayısıyla giderek otoriterleşen AKP, merkez-çevre paradigması içerisinde kendi kaotikleşen yapısını da üretmiş olmuştur.

Toplum yeniden nasıl üretilir sorusu, birey, toplum ve çevre arasında kavramlaştırdığımız “toplumsal sözleşme” çerçevesinde insan bilinçli eyleminin yarattığı olan kaoslardan değişim, dönüşüm ve kendine içkin evrimleşme süreci ile kazandığı belirlilik ilkeleri cevaplanabilir. Durkheim’in toplumsal dayanışma, anomi ve iş bölümü, Parsons’ın uyum sağlama, hedef belirleme, bütünleşme ve kalıpların korunması, Merton’ın açık ve gizli işlevleri, Malinowski’nin kültürel yapılar, Spencer’in sosyal darwinizmi gibi kavramsal ifadeleri açıklanmaya çalışılan toplumun yeniden üretim süreçleri Roland Barthes, Poulantaz, Eisenstad vb. birçok düşünürün öncül konusu olmuştur.

Alt yapı ve üst yapı olarak değerlendirilen toplumsal değişime özgü değişkenlerin her biri çağlar ilerledikçe içiçe girmiş veya içe çökmüş biribine içkin bir yapısalılığın dışavurumudur. Dolayısıyla insan, toplum ve doğa arasında belirlilik ilkesine dayanarak oluşan “toplumsal sözleşme” gerçeğin kendisine akışkanlık içerisinde evrimleşecek insan, toplum ve doğaya ait bilincin kendisidir. Bizatihi toplumların her iktidar tarafından kendine içkin dönüşümü gerçekliğe ilişkin bir düşün ve eylemselin yaratıcısıdır. AKP elindeki iktidar ilişkilerine dair birikime rağmen OHAL koşulları ile otoriterleşen bir yapısalılığı seçmiştir. Sonrasında ülkenin ekonomik risk ve krizleri olağanlaştıran yapısı, giderek derinleşen eşitsizliklere neden olmuş ve muhalefetin gerçeklerle yüzleşen politika ve söylemleriyle AKP’nin toplumla kurmuş olduğu bağları giderek zayıflatmıştır.

1990’ların istikrarsız ve krizlerle örülü siyasi sürecinin ardından 2002 yılında çoğulcu demokrasi ve kalkınmacı sosyal devlet paradigması ile bütünleşen bir anlatı ve söylem haritası ile iktidara gelen AKP, 2010’lu yıllara kadar neoliberal politikalara uyumlu büyüme aksiyomları ile iktidarını tüm olay ve olgulara rağmen güçlendirmiştir. Kurmuş olduğu toplumsal ittifaklarda ayrışmalar yaşamış olmasına rağmen otoriter popülizme yaslanmış iktidar ilişkileri yeni ittifaklar

kurmayı başararak, 2015 darbe girişiminin ardından OHAL koşulları altında yeni rejimin inşacısı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet Sistemi olarak tanımlanan rejim, 2002'den beri risk ve krizlere açık ekonomik yönetime dair süreçler nedeniyle birçok kaotik ortamla karşılaşmıştır. Bu süreçler boyunca otoriter popülizmin kazandırdığı tüm iktidar ilişkilerine rağmen toplumun büyük bir kesimini kapsayan toplumsal rıza ve ikna süreçlerini inşa edememiştir. Bizatihi karşısında büyüyen iktidar merkez-çevre paradigması içerisinde kendine içkin iktidar ilişkilerini yeniden üretmeye çalışan AKP'ye karşı üstünlükler kurmayı başarmıştır. AKP'nin merkezi yönetime sahip olmasına rağmen son yerel seçimlerden üstünlükle çıkan muhalefet, Türkiye'deki eşitsizliklere karşı direnen bir yapı oluşturmuştur.

Eşitlik ve paylaşım dayalı kurucu esasların bütünlüklü olarak AKP'nin kendine içkin sermaye birikimi oluşturma serüveni ile kırılmalıya uğramıştır. Türkiye'nin merkezi planlamaya dair dinamikleri kamucu ve halkçı bakış açısından giderek uzaklaşmış ve kurumsuzlaştırılmıştır. Nitelikli işgücü üretmeye yönelik akılcı ve bilimsel eğitim politikalarından uzaklaşılması, liyakate ve ehliyeteye dayalı olmayan kamu hizmetini öne çıkartmıştır. Ekonomi politikalarındaki yanlış planlamalar ve uygulamalar körü körüne devam ettirilmiş, bölüşüm ve paylaşım ilişkilerinde eşitsizlik giderek derinleşmiş ve yoksullaşma artmıştır. Türkiye ekonomik risk ve krizlerle anılmaktan öte, otoriterleşen despot bir devlet durumuna sürüklenmiştir. AKP'nin neoliberal ekonomik düzeni popülist politikalarla evrimleşerek iktisadi gelişmişlik kriterleri açısından giderek kötüleşmiştir. Dış borçlar, enflasyon, bütçe açığı, kurların artması, rezervlerin eksiye düşmesi, TL'nin değer kaybı gibi, bölüşüm ve paylaşım ilişkilerindeki eşitsizlik ve adaletsizlik vb. sonuçlar artık değer üretme kapasitesi çok zengin olmasına rağmen dünyanın en kötü yönetilen ülkeler arasında kanıksanmamıza neden olmuştur.

Wallerstein'ın dünya sistemleri analizine göre Türkiye'nin yarı-çevre ülke konumunda olduğu söylenebilir. Özellikle 2017 sonrası dönemde Türkiye neoliberal politikalar eşliğinde bir yandan küresel sermaye birikimine daha bağımlı hale gelirken, diğer yandan merkez ülkelerle olay ve olguların giderek kaotikleştiği bir ilişkiye girmiştir. Bu dönemdeki yüksek dış borçlanma ve dövize dair risk ve kriz evreleri, Türkiye'nin küresel sermaye birikiminin istek ve talepleri doğrultusunda yarı-çevre konumunu güçlendirecek bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla iktidar ilişkilerini yeniden üretebilecek kadar dış borçlanma rezervine dair artık üretme kapasitesinin varlığının küresel sermaye birikimi tarafından öngörüldüğü kabul edilebilir.

İktidarlarını yeniden üretmeye dair planlamalarını, siyasal kabilecilikle pekiştirerek ilkel sermaye birikim süreçleriyle inşa eden AKP, Türkiye'nin dünyanın en büyük yirmi ekonomisi arasındaki yerini kaybetmesine neden olmuştur. Dolayısıyla ülke içerisinde kendine içkin sermaye

birikimine dair ulaştığı güce rağmen, uluslararası arenada g kaybetmiştir. Türkiye'nin makro-ekonomik ve finansal verileri, AKP'nin popülist otoriter kimliğinin neden olduğu bu çöküşü ıklamaktadır.

SONUÇ

2002 yılından beri kesintisiz bir şekilde iktidarda kalan AKP ve Türkiye toplumsal yapısı önemli değişimlerden geçti. İktidarının ilk dönemi 2003-2007 arası demokratik ve ekonomik göstergelerde kendinden önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli başarılar yakalamıştır. Bu süreç istikrarsızlık, kriz ve risklerle anılan 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de ılımlı bir havanın oluşmasını sağlamıştır. Bu şartlar altında 2007 seçimlerinden de başarılı olarak çıkan AKP, 2015 yılına kadar kendi iktidar ilişkilerini yeniden üretmek adına demokratik ve ekonomik kazanımları tersine döndürdüğü bir sürece girdi. 2010'lu yıllardan itibaren ortaklaştığı toplumsal yapılarla iktidara ilişkin ayrışmalar yaşamaya başlayan AKP, bu ayrışmaların sonuçlandığı darbe girişimi sonrasında belirginleşen bir otoriterleşme eğilimi ile popülist otoriter bir zemine oturdu. Bu değişim süreci siyasi alandan, ekonomik alan öncül olmak durumuyla toplumsal olay ve olguların yaşandığı alanlara taşınmış oldu.

Hukukun üstünlüğü ve hükümetin hesap verebilirliği 2010 yılındaki anayasa değişikliği ile hükümetin yetki çerçevesinin içerisine dahil edilmeye çalışılmıştır. 2008 küresel krizi ve 2011 Ortadoğu halk hareketlerimizin sınırlarımıza kadar reaksiyon vermesi ve gündelik hayata ilişkin iktidarın belirlenimlik faili olarak Türkiye toplumunun karşısına çıkması Gezi toplumsal hareketi ile sonuçlandı. Bu dönemle birlikte ayrıştırma, ötekileştirme ve kutuplaştırma eksenli ekonomik ve politik karar süreçleriyle 2017 yılında gerçekleştirilen rejim değişikliğinin tarihsel arka yapısı inşa edilmiştir. 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi, AKP'nin otoriterleşme eğilimleri ile patrimonial kapitalizmin yükselişini ortaya çıkartmıştır.

Yenilen rejim devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde değişim ve dönüşümlere yol açarken, sermaye birikim süreçlerinde de belirgin bir dönüşüm yaratmıştır. AKP'nin iktidara gelmesiyle 2002 sonrasında uygulanan, küresel kapitalizmin doğal süreci olarak sunulan neoliberal ekonomi politikaları, sermaye birikiminin temel unsuru haline gelmiştir. Planlamacı, kamucu ve halkçı politikaların geliştirilmesinden vazgeçilerek; özelleştirmeler, serbest piyasa mekanizmalarının güçlendirilmesi ve devletin ekonomik müdahalelerinin sınırlandırılması, ekonomik sermaye birikiminin sürecini hızlandırmıştır. Küresel kapitalizmin para, faiz, kar ve rant odaklı işlevselliği Türkiye'de bankacılık sektörü ve finansallaşmaya ilişkin kurumsallaşma süreçleri ile neoliberal politikaların uygulanmasına hem aracılık hem de öncülük etmiştir.

Sermaye birikimi, bir toplumun ve kendine ilişkin büyümesi için gerekli olan kaynakların birikim sahipleri tarafından kontrol edilmesi ve sınırlandırılması ile yeniden üretim süreçlerine aktarılması anlamına gelir. Dolayısıyla sermaye kavramı sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel birikim olarak değerlendirilmiştir. Bizatihi toplumların bu farklı sermaye türleri arasındaki ilişkiye dair girmiş oldukları mücadelede öncül birikim olarak değerlendirebileceğimiz altyapı ilişkilerinin bütünleştiği ekonomik sermaye kavramı, sermaye birikiminin kendisi olarak belirlenmiştir. Sermaye birikimine dair iktidar ilişkilerinin nasıl yapılandırıldığına dair somutlaşan “toplumsal sözleşme”; soyut ve ideal bir yapı olmanın ötesinde, farklı toplumsal alanlar içinde, bireylerin ve grupların sahip oldukları sermaye türlerine göre müzakere edilen bir ilişkiler bütünü olarak somutlaştırılabilir. Bu bağlamda “toplumsal sözleşme” belirli toplumsallaşmış yapıların daha fazla ekonomik, kültürel ve sembolik sermaye biriktirerek iktidarlarını meşrulaştırdıkları ve sürdürdükleri bir toplumsal düzeni açıklar. Çağımıza uygun “toplumsal sözleşme” devlet paradigması içinde açılır. Devlet ile toplum arasında karşılıklı hak ve yükümlülüklerin belirlendiği bir anlaşma modeli olarak belirlenen “toplumsal sözleşme”, devletin toplumsal refahı sağlaması karşılığında, vatandaşların devlete verdiği egemenliğe dair hak ve ödevleridir. Türkiye’de 2017 sonrasında sermaye birikiminin yeniden şekillenmesi, “toplumsal sözleşme” modelinde önemli değişikliklere neden olmuştur.

Sermaye sahiplerinin iktidarlarını nasıl sürdürdüklerini ve toplumsal düzeni nasıl yeniden ürettiklerine dair dinamik bir yapıya sahip olan “toplumsal sözleşme”; ekonomik ve kültürel sermaye birikiminin öncül olduğu yapılanmalar üzerinden değişim ve dönüşümü yapılandırır. “Toplumsal sözleşme”, kamucu, halkçı, eşitlikçi ve paylaşımcı bir düzenin kurulmasına yönelik soyut bir ideal olsa da, sermaye birikim süreci, iktidar ilişkilerini biçimlendiren dinamik yapısıyla somut gerçekliklerin yapısını oluşturur. AKP’nin tüm dönemlerinde sermaye birikimi önemli ölçüde dönüşümlere uğramıştır. 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçişle birlikte ekonomik, siyasal ve kültürel büyük bir dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de sermaye birikimi süreçleri devlet müdahalesi, yandaş sermaye gruplarının güçlenmesi ve finansallaşma gibi dinamikler üzerinden biçimlenerek; toplumsal eşitsizliğin arttığı ve toplumun geniş kesimlerinin devlete olan güvenin sarsıldığı bir “toplumsal sözleşme” süreci inşa edilmek istenmiştir. Bu dönemde sermaye birikimi daha çok neoliberal politikalar, kamu-özel iş birlikleri ve finansallaşma ile desteklenmiş, popülist otoriter yapılanmayla bağlantısallığını güçlendiren kabilecilik anlayışıyla yeni bir sermaye sınıfı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 2002-2017 yılları arasındaki AKP’nin sosyal yardım politikaları ve ekonomik büyüme başarıları, geniş bir toplumsal taban yaratırken, 2017 sonrası ekonomik risk ve krizler, otoriterleşme ve şahsileşen iktidar anlayışına ilişkin süreci bu sözleşmeyi zayıflatmıştır.

2015 sonrası devlet destekli büyük altyapı projeleri ve kamu-özel iş birlikleri klientalist-müşterileşme süreçleri ile mükafatlandırılan kabilecilik ilişkileri sermaye birikiminin merkezinde yer almıştır. Bu süreçte, emek sınıfı marjinalleşirken, AKP eliyle semirtilen sermaye sahipleri güçlendirilmiştir. Marx'ın sınıf mücadelesi teorisiyle, bu durumu, sermaye sınıfının devlet mekanizmalarını kullanarak emek sınıfını ve emeği daha da sömürdüğü bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Devletin tüm olanaklarını kendi sermaye birikim çevresini esas alan iktidar ilişkilerini meşrulaştıracak bir “toplumsal sözleşme” için kullanmayı daha da belirginleştiren AKP, çoğulcu ve katılımcı bir demokratik ve insani gelişmeyi “Karl Poper”ın “kapalı toplum” kavramı ile örtüştürür niteliğe bürünmüştür.

Toplumu ayrıştırarak, kutuplaştırarak, ötekileştirerek kendi meşruiyetini dayandırdığı Siyasal İslam'a dair bağlantısallıklar üzerinden “kutsal mazlumluk” psikolojisi ile çevreleyen AKP'nin post muhafazakâr ve post demokratik siyaseti, makyavelizm ve pragmatizm prensiplerine dayalı bir “toplumsal sözleşme” üzerinden biçimlenerek devam etmektedir. AKP, popülist otoriter kimliğinin oluşturduğu “pasif devrim”, kendine içkin rıza ve ikna üretebilecek güç ilişkilerini toplumun bütün kesimlerine ulaştıramamıştır. 31 Mart 2024 yılındaki yerel seçimlerin sonucunda 2002'den beri tanımladığı “toplumsal sözleşme” giderek zayıflamıştır.

Tüm “toplumsal sözleşme”ler tarih, coğrafya, teknik ve insan üretici gücünün paylaşım ve bölüşüm ilişkileriyle biçimlenir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, Daron, Johnson, Simon (2023), **İktidar ve Teknoloji**, (Çev. C. Duran), 1. Baskı, Doğan Yayınları, İstanbul
- Akdağ, Mustafa (2020), **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 5. Basım, yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Açıkel, F. (1995), **Claneuse ya da Deterjan Çağında Temizlik**, Birikim, sayı177, 1995, s.50-61
- Akçay, Ümit (2024), **Krizin Gölgesinde En Uzun Beş Yıl (2018-2023)**, Kitap Yurdu, İstanbul,
- Akşin, Sina (2021), **Kısa Türkiye Tarihi**, 29. Basım, Kültür yayınları, İstanbul
- Akşin, Sina (2021), **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 8. Basım, Kültür yayınları, İstanbul
- Althusser, Louis (1989), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (çev. Y. Alp ve M. Özışık), İletişim Yayınları İstanbul
- Âmin, Samir (2018), **Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirisi**, (Çev. M. Sert), 1. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Âmin, Samir (2018), **Kapitalizmden Uygarlığa** (Çev. Y. Dönmez ve N. Atabağsoy), 1. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Âmin, Samir (2018), **Küreselleşmiş Değer Yasası** (Çev. Fikret Başkaya), 1. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Âmin, Samir (2020), **Liberal Virüs, Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması**,(çev. Fikret Başkaya), 3. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Arendt, Hanhah (1956), **Geçmişle Gelecek Arasında**, (Çev. B. Sina Şener ve O. Eylül Kara), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Arendt, Hanhah (1976), **Imprialism part two of the Origins of Totolitarism**, A Harwest Book, NewYork
- Araon, Raymond (2021), **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev. K. Alemdar), 1. Baskı, Kırmızı Yayınevi, İstanbul
- Arrighi, Giovanni (2020) **Adam Smith Pekin'de, 21. Yüzyılın Soy kütüğü**, (Çev. İbrahim Yıldız) 3. Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul

- Atiyas, İZAK (2009), “**Recent Privatization Experience of Turkey : Reappraisal**”, Ziya Öniş ve Fikret Şenses (derl.), Turkey and Global Economy : Neo-Liberal Restructuring and Integration in the post CRİSSİS Era içinde Routledge, Londra, s. 101-22
- Avcıoğlu, Doğan (2013), **Türkiye’nin Düzeni**, 1. Basım, Kırmızı Kedi Yayın Evi, İstanbul
- Balkan, Neşe can vd. (2014), **Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi**, 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul
- Belek, İlker (2007), **Marksizm ve Sınıf Bilinci**, Dipnot Yayınları, Ankara
- Berkes, Niyazi (2002), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Berktaş, HALİL (1983), **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak Yayınları, Ankara
- Baudrillard, Jean (2000), **Kötülüğün Şeffaflığı**, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Baudrillard, Jean (2011), **Simülakrlar ve Simülasyon**, (Çev. Oğuz Adanır), İstanbul: Doğu Batı Yayınları, İstanbul
- Baudrillard, Jean (2017), **Tüketim Toplumu**, (T. Nilgün ve F. Keskin), 10. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bauman, Zygmunt (2014), **Modernite, Kapitalizm ve Sosyalizm**, (Çev. F. Doruk Ergun), 2. Baskı, Say Yayınları, istanbul
- Bora, Tanıl (2003), **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, 3. Basım, Birikim Yayınları , İstanbul
- Bora, Tanıl (2017), **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Boratav, Korkut (2015), **Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Türkiye’ye**, 2. Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Boratav, Korkut (2013), **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye**, 4. Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Boratav, Korkut (1974), **Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınları, İstanbul,
- Boratav, Korkut (2015), **Türkiye’nin Faşizmleri ve AKP**, İmge Yayınları, Ankara,
- Boratav, Korkut (2015). **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2015**. İmge Kitabevi.
- Bottomore, Tom, Nispet, Robert (2019), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Çev. M. Tuncay ve A. Uğur), 4. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul
- Bourdieu, Pierre (2022), **Karşı Ateşler* Avrupa Sosyal Hareketi İçin**, (Çev. I. Ergüden), 5. Baskı, Heretik yayınları, Ankara

- Bourdieu, Pierre (2022), **Karşı Ateşler* Neoliberal İstilaya KARŞI Direniş Hizmet Edecek Sözler**, (Çev. S. Canbolat), 5. Baskı, Heretik yayınları, Ankara
- Bourdieu, Pieerre (2015), **Ayrım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**, (Çev. Ayşe Günce Berkkurt ve Derya Fırat Şannan), 2. Basım, Heretik Yayınları, Ankara
- Bourdieu, Pierre (2022), **Seçilmiş Metinler**, (Çev. L. Ünsaldı), 5. Baskı, Heretik yayınları, Ankara
- Bourdieu, Pierre (2022), **Sosyoloji Meseleleri**, (Çev. F. Öztürk vd.), 5. Baskı, Heretik yayınları, Ankara
- Bozkurt, Cevdet (2009), “4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu’nun Son Değişiklikler (5812 Sayılı Kanun)de Dikkate alınarak Genel Bir Değerlendirmesi”, **Denetim Dergi**, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208942> (18/11/2024)
- Braudel, F. (1991), **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, (Çev. Mustafa Özel) İstanbul: Ağaç Yayıncılık,
- Brown, Wendy (2021), **Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi**, (Çev. Bülent Doğan), İstanbul, Metis Yayınevi
- Bulut, Yücel (2021), **Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi**, 1. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul
- Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman (2015), **Türkiye’de yeni Kapitalizm**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İSTANBUL
- Cem, İsmail (2021), **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 31. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul
- Cevizci, Ahmet (2010), **Felsefe Sözlüğü**, 7. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul
- Castells, Manuel (2005), **Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür, Birinci Cilt, Ağ Toplumunun Yükselişi**, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Çeğin, Güney vd. (2016), **Ocak ve Zanat, Pierre Borudieu Derlemesi**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Çulhaloğlu, Metin (1997), **Bin Yılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye**, Sarmal Yayınevi, İstanbul
- Dağ, Ahmet (2016), **Ölümcül Şiddet- Baudrillard’ın Düşüncesi**, 2. Baskı, Ketebe Yayıncılık, Ankara
- Davis, James C. (2023), **Taş Devrinden Bugüne: Tarihimiz İnsanın Hikayesi**, (Çev. B. Bıçakçı)
- Dean, Jodi (2023), **Kitle ve Parti**, (Çev. F. Esra Aslan), 1. Basım, Sol Kültür Yayınevi, Ankara
- Devlet Planlama Teşkilatı (2005), **Türkiye Ekonomisinde Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003**, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2686, Ankara
- Eğilmez, Mahfi (2018), **Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul

- Ellen Meiksins Wood (2008) **Kapitalizm Demokrasiye Karşı**, (Çev. Şahin Artan) 2.Basım, Yordam Kitapevi
- Engels, Friedrich (2009), **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, (Çev. S. Benli), Sol Yayınları, ANKARA
- Feroz, Ahmad (2009), **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev. B. Fatmagül), 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Forgacs, David (2018), **Gramsci Kitabı**, (Çev. İ. Yıldız), 3. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara
- Foucault, Michel (2021), **Özne ve İktidar**, (Çev. I. Ergüden ve O. Akınbay), 7. Basım, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul
- Foucault, Michel (2021), **Söylem ve Hakikat**, (Çev. K. Eksen ve M. Erşen), 1. Basım, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul
- Giddens, Anthony (2000), **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, (çev. M. Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul
- Gökarp, Ziya (1977), **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, 3. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul
- Habermas, Jürgen (2020), **Bölünmüş Batı**, (Çev. D. Muratoğlu), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Hakyemez. Ayşe Deniz (2006), **Tebaadan Yurttaş Geçiş: Hobbes, Locke ve Rousseau'da Toplum Sözleşmesi Kuramları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Harvey, David (2021), **Sermayenin Sınırları**, (çev. Utku Balaban) 1. Baskı Nika Yayınevi, Ankara
- Harvey, David (2021), **Marks, Sermaye ve İktisadi Akılın Cinneti**, (çev. Esin Soğancılar) 2. Baskı, Sel Yayınevi, İstanbul
- Harvey, David (2022) **Sermayenin Mekanları**, (Çev. Esin Soğancılar) 3. Baskı, Sel Yayınevi, İstanbul
- Harvey, David (2019) **Dünyanın Halleri**, (Çev. Esin Soğancılar) 1. Baskı, Sel Yayınevi, İstanbul
- Harvey, David (2019) **Yeni Emperyalizm**, (Çev. Nüvit Bingöl) 1. Baskı Sel Yayınevi, İstanbul
- Harvey, David (2021) **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. Esin Soğancılar) 3. Baskı, Sel Yayınevi, İstanbul
- Heywood, Andrew (2013), **Siyaset**, (Çev. B. Berat Özipek vd.), 8. Baskı, Adres Yayınları, İstanbul
- Heywood, Andrew (2011), **Siyasi İdeolojiler**, (Çev. A. Kemal Bayram vd.), 4. Baskı, Adres Yayınları, İstanbul
- Işık, Oğuz (2022), **Eşitsizlikler Kitabı**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

- İnalcık, Halil (2020), **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, 1. Baskı, Kronik Yayınevi, İstanbul
- İnalcık, Halil (2021), **İmparatorluktan Cumhuriyete**, 8. Baskı, Kronik Yayınevi, İstanbul
- İnalcık, Halil (2017), **Osmanlı ve Modern Türkiye**, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul
- İsmailoğlu, Semiha (2021), **Jean Baudrillard'da Mekan Gerçekliği**, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
- İzmen, Ümit (2009), **Türkiye için Sanayi Politika Arayışları**, İktisat, İşletme ve Finans, sayı 279, s. 9-35
- Kahraman, Hasan Bülent (2000), **Üçüncü Yol Politikaları, Küreselleşme ve Türk Sosyal Demokrasisi**, (der. M. Cemal Yalçın, Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye), Büke Yayınları, İstanbul
- Kansu, Aykut (2001), **Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2021), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, 11. Baskı, Timaş Kitapevi, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2009), **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, 2. Baskı, Timaş Kitapevi, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2008), **Osmanlı Modernleşmesi**, 2. Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul
- Kayalı, Kurtuluş (2018), **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2021), **İktisadi Düşünce Politik İktisadın Evrimi**, 22. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2012), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Kepenek, Yakup (2020), **Türkiye Ekonomisi**, 32. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Keyder, Çağlar (2022), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Keyman, E. Fuat ve Öniş, Ziya (2007), **Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience**, *Globazlizations Journal*, Vol:4, No:2, June, pp:211-228
- Kissenger, Henry (2016), **Dünya Düzeni**, (Çev. S. Sultan Gül), 1. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul
- Kıvılcımlı, Hikmet (1989), **Osmanlı Tarihinin Maddesi II.**, 1. Baskı, Bibliotek Yayınları, İstanbul
- Kongar, Emre (1972), **Toplumsal Değişme ve Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul

- Kozanoğlu, Hayri (2003), **Küreselleşme Heyulası**, 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul
- Kubilay, Murat M. (2021), **Herkes İçin Ekonomi**, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul
- Kuray, Sarp (2024), **Kor**, 2. Baskı, Ofset Yayıncılık, Ankara
- Machiavelli, Niccolo (2013), **Prens**, (Çev. M. Satıcı), 11. Baskı, İlya yayınevi, İZMİR
- Mardin, Şerif (1982), **İdeoloji**, Turhan Kitapevi, Ankara
- Marks, Karl (1986), **1844 El Yazmaları**, V Yayınları, Ankara,
- Marks, Karl (1993), **Ekonomi Politığının Eleştirisine Katkı**, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl (1986), **Kapital**, cilt 1, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl (1986), **Kapital**, cilt 2, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl (1986), **Kapital**, cilt 3, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl (1989), **Gotha ve Erfurt Programının Eleştirisi**, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl ve Engels, Fredirich (1968), **Alman İdeolojisi**, (Çev. S. Hilav) 2. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl (2011), **Ekonomi Politığının Eleştirisi**, (Çev. S. Benli ve A. Tümertekin), cilt 1, 1. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Marks, Karl ve Engels, Fredirich (1997), **Komünist Parti Manifestosu**, Sol Yayınları, İstanbul
- Marks, Karl ve Engels, Fredirich (2016), **Komünist Manifesto**, 21. Baskı, Can Yayınları, İstanbul
- Meriç, Cemil (2009), **Sosyoloji Notları ve Konferansları**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Mill, Stuart (2006), **Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü**, Ebabil Yayıncılık, Ankara
- Milor, Vedat (2022), **Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa'da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, 1. Baskı, İletişim yayınları, İstanbul
- Mouffe, Chantal (2017), **Dünyayı Politik Düşünmek**, (Çev. M. Buzluolcay), 2. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul
- Laclau, Ernesto ve Mouffe Chantal (2017), **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, (Çev. A. Kardam), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Oğuz Işık (2022) **Eşitsizlikler Kitabı**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul
- Oktay, Fatih (2023), **Çin ve Dünyanın Geleceği, yeni büyük güç ve ticaret, teknoloji, pandemi savaşları**, 2. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul
- Ollman, Bertel (2015), **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, (Çev. A. Kars), 3. Basım, Yordam Kiyapevi, İstanbul

- Ortaylı, İlber (1985), **Osmanlı İmparatorluğunda Millet, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul
- Oyan, Oğuz (2023), **Vergi-Ordu Sistemleri ve Geçiş Tartışmaları**, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Öniş, Ziya ve Canan Bakır (2007), **Turkey's Political Economy in the age of Financial Globozation: The Significance of the EU Anchor**, South European Society and politics, c. 12, s 1-29
- Özbudun, Ergun (2016), **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Özgüden, Mehmet (2015), **Hegemonya ve Politik Toplum**, 1. Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara
- Pamuk, Şevket (2022), **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 14. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul
- Pamuk, Şevket (2020). **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, Taha (1989), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Piketty, Thomas (2023), **Kapital**, (Çev. H. Koçak), 5. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul
- Piketty, Thomas (2023), **Kapital ve İdeoloji** (Çev. H. Koçak), 1. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul
- Rousseau, Jean-Jacques (2018), **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. V. Günyol), 21. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul
- Sennet, Richard (2017), **Karakter Aşınması**, (Çev. B. Yıldırım), 12. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Sahlins, Marshall (2016), **Taş Devri Ekonomisi**, (Çev. T. Doğan ve Ş. Özgün), 2. Baskı, BGST Yayınları, İstanbul
- Solnon, Jean F. (2022), **Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa**, (Çev. A. Berktaş), 4. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul
- Sönmez, Mustafa (2010), **Teğet'in Yıkımı**, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap
- Sönmez, Mustafa (2002), **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları
- Stanford, Jim (2019), **Herkes İçin İktisat, kapitalist Sömürüyü Anlama Klavuzu**, (Çev. T. Öncel), 4. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul
- Stiglitz, Joseph E. (2018b), **Eşitsizliğin Bedeli**, (Çev. O. İşler), 6. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul

- Stiglitz, Joseph E. (2018a), **Küreselleşme**, (Çev. A. Taşcıoğlu ve D. Vural), 1. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul
- Sweezy, Paul (2009), **Marksizm Üzerine Dört Ders**, (Çev. T. Öncel), 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul
- Swingewood, Alan (2020), **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev. O. Akınhay), 5. Basım, Agora Kitaplığı, İstanbul
- Şaylan, Gencay (2009), **Postmodernizm**, 4. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- Timur, Taner (2019), **İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı**, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul
- Timur, Taner (2014), **Felsefe Toplum Bilimleri ve Tarihçi**, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul
- Timur, Taner (2010), **Osmanlı Kimliği**, 5. Basım, İmge Yayınevi, İstanbul
- Timur, Taner (2018), **Türk Devrimi ve Sonrası**, 8. Basım, İmge Yayınevi, Ankara
- Timur, Taner (2017), **Türkiye, Ortadoğu ve Mezhep Savaşları**, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul
- Toprak, Zafer (2021), **Cumhuriyet ve Antropoloji**, 2. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul
- Türel, Oktar (2021) **Küresel İktisadi Tarihçe**, 1.Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Uslu, Ateş (2022), **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, İktidarı Tanrılaştırmak**, Cilt 1, 2. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Uslu, Ateş (2022), **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, Özgürlük, Güvenlik ve Birey**, Cilt 2, 2. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Uslu, Ateş (2022), **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri**, Cilt 3, 2. Baskı, Yordam Kitapevi, İstanbul
- Ülken, Hilmi Ziya (2023), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 10. Baskı, kültür Yayınları, İstanbul
- Vergin, Nur (2008), **Siyasetin Sosyolojisi**, 4.Baskı, Doğan Kitap, İstanbul
- Wallerstein, Immanuel (2013), **Sosyal Bilimleri Düşünmemek**, (Çev. T. Doğan), 2. Basım, BGST Yayınları, İstanbul
- Wallerstein, Immanuel (2018), **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, (Çev. T. Doğan), 3. Basım, BGST Yayınları, İstanbul
- Weber, Max (2019), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev. G. Birol), 1. Baskı, Dorlion Yayınları, İstanbul
- Yeldan, ERİNÇ (2016), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

- Yetkin, Çetin (1983), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi İstanbul,
- Yıldırım, Engin (2010), **Emek Karşısında AKP** (Editör: M. Hakan Yavuz), AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, Kitap Yayınevi, İstanbul, 287-305
- Yıldızoğlu, Ergin (2007), **Emperyalizm ve Jeopolitik**, 1. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Yıldızoğlu, Ergin (2020), **Yeni Faşizm, 2. Baskı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul
- Yurtsever, Haluk (2012) **Kapitalizmin sınırları ve Toplumsal Proletarya**, 1. Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Osman Dilber, 1997 yılında Araklı Merkez İlköğretim Okulu; 2004 Sürmene Anadolu Lisesi'ni bitirdi. 2019 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri lisans programını bitirdi. 2021 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine kabul edildi.

Dilber, bekar olup, bir danışmanlık şirketinde yöneticilik yapmaktadır. Bilgisayar programlama dilleri ve İngilizce bilmektedir.